

अजिंठा

नियतकालिक

१९९०-१९९१

विद्यार्थी प्रतिनिधी
नेमिवंत धांडे

संपादक
प्रा. अरुण पाटील

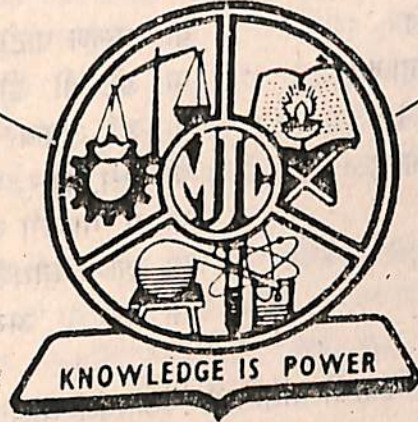

मुखपृष्ठ संकल्पना
सुनील कोचुरे
एम. ए. (इंग्रजी प्रथम वर्ष)

अजिंठा

नियतकालिक

१९९०-९१

मुळजी जेठा महाविद्यालय, जळगाव

●
संपादक

प्रा. अरुण पाटील

●
विद्यार्थी प्रतिनिधी
नेमिवंत धांडे

ठांचि

कृत्तिकाकृत्तिका

संपादक मंडळ

प्राचार्य डी. एस्. नेमाडे
उपप्राचार्य डी. एच्. महाजन
उपप्राचार्य एम्.के. येवले
उपप्राचार्य पी. एल्. कोल्हे

प्रा. अरुण पाटील
प्रा. डॉ. जी. डी. तळेले
प्रा. डॉ. अकबर रहमानी
प्रा. एस्. आर्. याज्ञिक
प्रा. डॉ. मालती जावळे
प्रा. शोभा चौधरी
प्रा. एस्. ए. असोदेकर

विद्यार्थी प्रतिनिधी :- नेगिवंत धांडे

आम्हाला, आज्ञाविज्ञान ठांचि चिन्हा

कृत्तिका

कृत्तिका कृत्तिका

कृत्तिका कृत्तिका

कृत्तिका कृत्तिका

संपादकीय,

शैक्षणिक वर्ष १९९०-९१ चा 'अजिंठा' अंक आपल्या हाती देतांना मनस्वी आनंद होत आहे. आपणही ह्या नियतकालिकाचे मनःपूर्वक स्वागत कराल अशी आशा करतो.

या वर्षाच्या महत्त्वपूर्ण घटना म्हणजे फुले-आंबेडकर जन्मशताब्दी आणि सामान्य जनांसाठी भवती व ज्ञानाची कवाडे खुली करणाऱ्या ज्ञानेश्वरीची सप्तशताब्दी ! याच वेळी दिल्लीला देशाच्या राजकारणाची धुरा वाहणाऱ्या राजकारण्यांनी व्यक्तीगत व पक्षीय स्वार्थाचे आंगळ, किळसवाणे, हिडीस प्रदर्शन मांडले. फुले-आंबेडकरांच्या सामाजिक विचारांचा वारसा घेऊन देशाचे राजकारण करण्याचा दंभ भरणाऱ्या भारतीय नेत्यांनी देशाला अत्यंत बिकट व अस्थिर स्थितीत नेऊन ठेवले. एकीकडे फुले-आंबेडकर जन्मशताब्दी व ज्ञानेश्वरीची सप्तशताब्दी तर दुसरीकडे दिल्लीतील राजकीय नाट्य या दोन्ही घटनांचा मेळ कसा घालायचा ? याचवेळी आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रांत साऱ्या जगाला भयचकीत करणारे आखाती युद्ध आरंभ झाले. संपूर्ण विश्वाला विनाशाच्या खाईकडे लोटणारे हे युद्ध सर्वांच्या काळजाचा टोका चुकवून गेले. युद्धाने प्रश्न सुटत नाहीत हे माहित असूनही युद्ध होतात. रणांगणावर प्रत्यक्ष युद्ध सुरु होण्यापूर्वी माणसाच्या मनांत युद्ध सुरु झालेले असते हेच खरे !

या सर्व परिस्थितीचा, वातावरणाचा प्रभाव महाविद्यालयीन जीवन जगणाऱ्या संवेदनशील युवकांवर पडत असतो. ह्या अंकामधे याची प्रचीती आपल्याला येईल. कथा, विज्ञान कथा, ललित, सामाजिक, राजकीय लेख इत्यादी विषय सुद्धा विद्यार्थ्यांनी हाताळलेले आहेत. याशिवाय वर्षभराच्या कालावधीत महाविद्यालयामध्ये होणाऱ्या विविध उपक्रमांचा परिचय सुद्धा नियतकालिकाच्या माध्यमातून आपल्याला होईल. आखातीयुद्धावर आधारीत मुखपृष्ठावरील चित्र एम्. ए. इंग्रजी प्रथम वर्षाचा विद्यार्थी श्री. सुनील कोचुरेनी काढलेले आहे.

या वर्षी आमच्या संस्थेने-खानदेश कॉलेज एज्युकेशन सोसायटीने 'रूग्णालय व संशोधन केन्द्र' सुरु करून ज्ञानसाधनेबरोबर मानव सेवेच्या क्षेत्रात पाऊल टाकलेय. हा अंक सुबक व आकर्षक स्वरूपात प्रकाशित करण्यासाठी अनेकांनी परिश्रम घेतलेले आहेत. मा.प्राचार्य, उपप्राचार्य, प्राध्यापक, कर्मचारी, छपाईची जबाबदारी सांभाळणारे मे. आनंद प्रिंटेर्स व त्यांचे कर्मचारी, विद्यार्थी लेखक, छायाचित्रकार या सर्वांचे मनःपूर्वक आभार !

अंकात काही त्रुटी राहिल्या असल्यास त्याबद्दल क्षमस्व !

अजिंठा

अनुक्रम

- ★ मराठी विभाग
- ★ हिन्दी विभाग
- ★ इंग्रजी विभाग
- ★ उर्दू विभाग
- ★ महाविद्यालय वार्ता: अहवाल
- ★ महाविद्यालय वार्ता: प्राध्यापकांचे विशेष कार्य
- ★ विविध पारितोषिके/शिष्यवृत्ती

विद्याव्यासंगी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

मराठी विभाग

कुमुदिनी सावळे
अकरावी (विज्ञान)

विद्येविना मती गेली, मतीविना नीति गेली।
नीतिविना गती गेली, गतीविना वित्त गेले।
वित्ताविना शुद्ध खचले इतके अनर्थ एका अविद्येने केले।
विद्या हे धन आहे रे
श्रेष्ठ साऱ्या जगाहून
तिचा साठा जयापाशी
तो ज्ञानी मानती जना।
महात्मा फुले

अमेरिकेत निग्रॉना गोऱ्यांच्या गुलामगिरीतून मुक्त करून त्यांना समानतेचे हक्क मिळवून देण्यासाठी डॉ.मार्टिन ल्युथर किंग या निग्रो नेत्याने जशी चळवळ केली त्याचप्रमाणे भारतात अस्पृश्य वर्गाला माणुसकीचे अधिकार मिळवून देण्यासाठी अस्पृश्योध्दाराची क्रांतीकारी सामाजिक चळवळ डॉ.बाबासाहेब भीमराव रावजी आंबेडकर यांनी केली. त्यांच्या जन्मशताब्दीचे हे वर्ष! त्या निमित्त त्यांच्या विद्याव्यासंगी वृत्तीचे आणि ज्ञानसाधनेसाठी केलेल्या खडतर परिश्रमाचे दर्शन घडविण्याचा हा प्रयत्न.

हिंदू समाजाच्या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेतील शूद्र वर्ण कनिष्ठ! त्यातला अस्पृश्य म्हणजे अतिशूद्र! मनु ऋषिच्या संहितेनुसार शुद्रातिशुद्रांनी वरिष्ठ तीन वर्णांची (ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य) सेवा करणे! या आचारसंहितेनुसार अस्पृश्य तीन वर्गाचा दास! गावाच्या वेशीबाहेर राहावं! त्याचा स्पर्श आणि सावलीचा वरिष्ठांना विटाळ! शिक्षणाची दारं त्याच्यासाठी बंद! अशा शतकानुशतके अडाणी, अज्ञानी, कुत्र्या मांजरापेक्षाही उपेक्षित जीवन जगणाऱ्या या समाजात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर १४ एप्रिल १८९१ रोजी जन्मले! त्यामुळे अवहेलना, विटंबना, अन्याय, मानखंडना यांचे ओझं जन्माबरोबर सोबतीला!

त्यांचे वडील रामजी ब्रिटीश लष्करात सुभेदार! शिस्तप्रिय पण शिक्षणाचे भोक्ते! लष्करातून सेवानिवृत्त होऊन कोकणात दापोली येथे त्यांचे वास्तव्य! येथेच डॉ. बाबासाहेबांच्या प्राथमिक शिक्षणाचा आरंभ! अस्पृश्य विद्यार्थी वर्गाबाहेर बसत! त्यामुळे

शिक्षक आणि फळा अंतरावर! जवळीक नाही, आपुनकी नाही, सगळं उपेक्षितांचं जिणं! उपाय नव्हता! बालभिम्याच्या मनावर हे आघात खोलवर जाऊन रुजले. त्यात एका मोठ्या अनुभवाने भर घातली.

एकदा साताऱ्याहून आपल्या भावंडांना घेऊन वडिलांना कोरेगावी भेटायला गेले. ज्या स्टेशनावर उतरले तेथून कोरेगाव बरेच दूर! वडिलांना पत्र मिळाले नाही म्हणून ते त्यांना घ्यायला आले नव्हते. सगळे प्रवाशी गेले. पण ही मुलं का थांबली म्हणून स्टेशनमास्तरने सुखी कुटुंबातील मुलं समजून विचारपूस केली. पण ही भावंडं महार जातीची आहेत असं समजताच मास्तर वीजेचा झटका बसावा तसे दोन पावलं झटकन मागे सरकले! आपुलकीची जागा घेतली तिरस्काराने! कसा चमत्कार होता! तथापी एक बैलगाडी मिळवून देण्याचे आपद्धर्मिय कार्य मात्र त्यांनी केले. गाडीत बसल्यानंतर त्या भावंडात चाललेल्या गप्पागोष्टीतून ती मुलं 'महार' जातीची आहे असं समजल्याबरोबर गाडीवान अतिशय संतापला. त्याची गाडी विटाळली! कचरा बाहेर फेकावा तसे त्याने त्या तीनही भावंडांना गाडीबाहेर फेकले. सायंकाळ झालेली. अंधाराच्या साम्राज्याला आरंभ झालेला! शेवटी भीमाने गाडीवानाला दुप्पट पैसे देण्याचे कबूल केले. गाडीवानाने पायी चालावे, मुलांनी गाडी हाकावी असे ठरले. काही अंतर गेल्यावर गाडीवान गाडीत येऊन बसला. गाडीतील हा प्रवास दूरचा. रात्रभरचा प्रवास, दुपार होईपर्यंत गावचा पत्ता नव्हता. रस्त्याने पिण्यासाठी पाणी कुणी देत नव्हते, कोणी त्यांना घाण पाण्याकडे बोट दाखवत होते; कोणी पाणी देण्याचे तिरस्काराने नाकारित होते. बालभिमाला ही घटना आघात करणारी. आपल्या भाषणात या घटनेचे कथन ते हेलावलेल्या अंतःकरणाने करित. आपणाला शाळेत वेगळं कां बसवतात, गोणपाटे कां न्यावी लागतात, शिक्षक आपल्या पाठी, व्ह्या, पुस्तकांना हात का लावत नाही, इतर विद्यार्थी जवळ का येऊ देत नाहीत, पाण्याच्या भांड्याला आपल्याला हात का लावता येत नाही? या सर्व प्रश्नांची उत्तरे त्यांना या अनुभवाने मिळाली. आपण अस्पृश्य, सामाजिक वृष्ट्या कनिष्ठ! एकाच धर्माचे लोक, माणसासारखी माणसं असूनही आपल्याच

धर्मबांधवांची विटंबना नि अवहेलना करतात. लहानपणाच्या या अनुभवामुळे त्यांच्या मनात हिंदू समाज आणि हिंदू धर्माबद्दल निर्माण झालेला तिरस्कार वाढत्या वयाबरोबर अधिकच विकसित झाला; त्याचेच पर्यवसान स्वजन्मोद्धाराच्या तथा अस्पृश्योद्धाराच्या क्रांतीकारी चळवळीच्या नेतृत्वात झाले.

वडील ब्रिटीश आर्मीत शिक्षक असल्यामुळे त्यांना शिक्षणाचं महत्त्व कळलं होतं. 'विद्येचेच मनुष्या आले श्रेष्ठत्व या जगामाजी' या वचनाचा त्यांच्या मनावर खोल ठसा उमटलेला होता म्हणून आपल्या मुलांनी खूप शिकावं; ही त्यांची महत्त्वाकांक्षा डॉ. बाबासाहेबांनी अत्यंत हालअपेष्टा सहन करून पूर्ण केली.

शिक्षणासाठी आलेल्या अडचणी, झालेली मानखंडना, आर्थिक विवंचना यावर त्यांनी कशी मात केली, आलेली संधी वाया न घालविता त्याचा सदुपयोग कसा केला हे त्यांच्या विद्यार्थी जीवनावरून आपणांस कळू शकेल.

प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेतला. संस्कृत भाषा शिकण्याची इच्छा! पण वेदपठनाची गुरुकिल्ली ही देववाणी शिकणं म्हणजे अस्पृश्यांनं वेदाध्ययन केल्यासारखं! धर्मग्रंथानुसार तो घोर अपराध! अशा अपराध्याला जीम कापणं किंवा कानात तप्त शिशाचा रस ओतण्याची शिक्षा! ही शिक्षा भोगण्यासाठी आपली जीम कापून आपली वाचा कायमची बंद करणे आणि कान बहिरे करण्यापेक्षा संस्कृत भाषेऐवजी पारशी भाषा शिकणं उत्तम! त्यामुळे संस्कृत भाषा शिकण्याची इच्छा अतृप्त राहिली.

सुरुवातीची काही वर्षे उनाडकीची! आपण दरवर्षी पास होतो यातच आनंद. पण पिताजींना मात्र असमाधान! मिमानं अधिक अभ्यास करावा ही तळगळ! वडील सतत अभ्यासाचा लकडा लावत: त्याचा अप्रत्यक्ष परिणाम अवांतर वाचन! नवनवीन पुस्तके वाचण्याचा छंद जडला तो आयुष्याच्या अखेरपर्यंत कायमच टिकला. पुस्तकात विशिष्ट गोष्टी रेखांकीत करून ठेवण्याच्या सवयीमुळे कोणत्या पुस्तकात कोणती गोष्ट आहे हे ते पटकन सांगू शकत, ही पायाभरणी बालवयातच.

१९०७ ला मॅट्रिक उत्तीर्ण. मुलाच्या पहिल्या यशाने वडिलांचा आनंद गगनात मावेनासा. अस्पृश्य मुलानं मॅट्रिक उत्तीर्ण होणं काळाच्या मानाने अघटित घटनाच. संपूर्ण समाजाला अभिमान वाटावा अशी घटना. केळूसकर गुरुजींकडून त्यांचा

सत्कार झाला. याच गुरुजींनी बाबासाहेबांना स्वतः लिहिलेले 'गौतमबुध्दाचे चरित्र' भेट दिले होते! महाराष्ट्रात रानडे, गोखले, सावरकर या विभूतींनी उच्च श्रेणीत यश मिळविले. बाबासाहेबांचे यश उच्च श्रेणीत नसेलही परंतु या थोर नेत्यांना लाभलेले वातावरण, त्यांच्या शैक्षणिक परंपरा, त्यांच्यावरील शैक्षणिक संस्कार हे बाबासाहेबांना मुळात नव्हतेच! एकाच खोलीत सर्व संसार, मिणमिणता दिवा, शैक्षणिक परिसर, परंपरा आणि संस्काराचा अभाव अशा प्रतिकूल परिस्थितीत त्यांनी यश मिळविले हे खरोखर दिव्यच होते.

मुलाने उच्च शिक्षण घ्यावे हा पित्याचा निर्धार होता. त्याला साथ केळूसकर गुरुजींच्या प्रेरणेची मिळाली. एलफिस्टन महाविद्यालयात उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश घेतला. आर्थिक स्थिती अडथळा निर्माण करू लागली. हे पाहताच केळूसकर गुरुजींनी बडोद्याचे संस्थानिक महाराज सयाजीराव गायकवाड यांचेकडून शिष्यवृत्ती मिळवून दिली. होतकर, कर्तबगार आणि ज्ञानपिपासू विद्यार्थ्याला संधी मिळवून देणारे केळूसकर गुरुजी व महाराज सयाजीराव गायकवाड यांचा वेवढा मोठा आधार बाबासाहेबांना मिळाला! महाविद्यालयात कदाचित आपल्याला जात आड येणार नाही असे बाबासाहेबांना प्रारंभी वाटले परंतु घरातून बालपणापासून जडलेले संस्कार मिटणे अशक्यच. महाविद्यालयाचे प्रांगणातही त्यांना पिण्याच्या पाण्यासाठी मज्जाव होताच! रुढी, परंपरा, संकुचितपणाचे दर्शन येथेही झाले. मन उद्विग्न होई. "शिक्षण हाच यावर एकमेव उपाय", ही दृष्टी लाभली. अभ्यासात प्रगती, अवांतर वाचनात मग्नता यामुळे भविष्यकाळातील सामाजिक क्रांतीच्या लढ्यासाठी आपल्या बुध्दीचे सामर्थ्य वाढविणारी साधनं येथे धुंडाळण्याच्या कठोर परिश्रमाला त्यांनी प्रारंभ केला. रान १९१२ ला ते बी.ए. ची परीक्षा उत्तीर्ण झाले.

पुढील उच्च शिक्षण घेण्याइतपत आता कुचत नव्हती बडोद्याच्या संस्थानात कारकुनाची नोकरी मिळाली पण तेथील परिसर सुखाने नोकरी करू न देणारा! वडील आजारी म्हणून मुंबईला परतले. पण वडिलांच्या मृत्युमुळे पुन्हा नोकरीत मिळत वडिलांचे पाठबळ संपले. कुटुंबाची जबाबादारी, नोकरीत मिळत असलेली दुजामावाची वाणूक, मानखंडना, आणि अवहेलना सुरुच! पण ज्ञानार्जनाची महत्त्वाकांक्षा! अडचणी हजारांनी त्यापुढी मार्ग काढतो तो महापुरुष! "इच्छा असेल तर मार्ग सापडतो" या म्हणीप्रमाणे त्यांनाही मार्ग सापडला. केळूसकर गुरुजींकडून उच्च शिक्षणाची इच्छा बोलून दाखविली. गुरुजींनी सयाजीराव महाराजांच्या कानावर ती गोष्ट घातली; त्याच वेळी

उच्च शिक्षणासाठी अमेरिकेला चार विद्यार्थी पाठविणार होते, त्यासाठी आंबेडकरांना अर्ज करावयास सांगितला. आंबेडकरांच्यासारख्या होतकरू, आणि कष्टाळू तसेच विद्याव्यासंगी विद्यार्थ्यांची निवड झाली, बडोदे सरकारची शिष्यवृत्ती घेऊन १० वर्षे बडोदे सरकारात नोकरी करण्याचा करार झाला. एका अस्पृश्य मुलाला परदेशात शिक्षण घेण्याची मिळालेली ही संधि मोठी पर्वणीच होती. एक अभूतपूर्व घटना होती. आईवडिलांचे संस्कार, त्यांनी लावलेले योग्य वळण हे त्यांच्या या संधिला जबाबदार होते.

सन १९१३ ला अमेरिकेच्या भूमितीला त्यांचे पाय लागले. त्यांनी कोलंबिया विद्यापीठात नाव दाखल केले. येथे आता त्यांना अस्पृश्य म्हणून न ओळखता 'इंडियन' म्हणून ओळखू लागले. येथे त्यांना मानखंडना, अवहेलना असलेले प्रसंग अनुभवावयास मिळाले नाहीत. येथे ते सर्व विद्यार्थ्यांत सहभागी होऊ शकत, एकत्रित बोलणे, चालणे, राहाणे, खाणे, फिरणे या घटना त्यांच्या वृष्टीनं साक्षात्कारी होत्या. येथे त्यांच्या विचाराच्या मर्यादा वाढल्या. येथील स्वातंत्र्य आणि समतेचे वातावरण पाहून ते भारावून गेले. आपल्या समाजबांधवांनी शिक्षण घेऊन समाजात शिक्षणाचा प्रसार केला तर आपल्या समाजाला वेगळे वातावरण लाभू शकेल, हा आशेचा किरण त्यांना गवसला. निग्रो गुलामांचा प्रश्न हाती घेऊन त्यांच्या समानतेसाठी लढणाऱ्या बुकर टी वाशिंग्टन व निग्रो दासप्रथा कायद्याने बंद करणाऱ्या अब्राहम लिंकनच्या देशातील वातावरणाने बाबासाहेबांना क्रांतीची प्रेरणा दिली.

अमेरिकेतील वास्तव्यात अग्यास पूर्ण करणे ह्या ध्येयाबरोबरच जास्तीत जास्त विचारवंतांचे विचार आत्मसात करण्यासाठी समाजशास्त्र, नीतीशास्त्र, मानववंशशास्त्र यांचाही त्यांनी अग्यास केला. कमीत कमी वेळात आर्थिक काटकसर करून त्यांना आपले ध्येय पूर्ण करावयाचे होते. त्यासाठी अत्यंत साधे जेवण, आणि दोन वेळाचा चहा घेऊन दिवस काढले. अर्धपोटी राहून ग्रंथालयात ते अठरा अठरा तास अभ्यास करीत. ग्रंथालयाचा दरवाजा उघडल्याबरोबर ते प्रवेश करीत तर ग्रंथालय बंद होण्याची वेळ झालेली आहे असे त्यांना सांगवे लागे. आयुष्यात मिळालेल्या संधिचा प्रत्येक क्षण सोन्याच्या कणा एवढा मौल्यवान मानून त्याचा उपयोग ज्ञानसाधनेसाठी करणारे बाबासाहेबांसारखे विद्याव्यासंगी विद्यार्थी दुर्मिळच! आपल्या या अखंड परिश्रमानंतर त्यांनी "प्राचिन भारतातील व्यापार" ह्या विषयावर प्रबंध लिहून एम्.ए. ची पदवी मिळविली. याच अभ्यासक्रमाबरोबर त्यांनी

"भारताच्या राष्ट्रीय नफ्याचा वाटा, एक ऐतिहासिक पृथःकरणामात्मक परिशीलन" या प्रश्नाचाही अभ्यास केला, त्यावर प्रबंध लिहून कोलंबिया विद्यापीठाला सादर केला. पुढे आठ वर्षांनी तो स्विकारून कोलंबिया विद्यापीठाने त्यांना डॉक्टर ऑफ फिलॉसॉफी म्हणजे पीएच. डी. तथा विद्यावाचस्पती ही अत्युच्च पदवी जाहिर केली. हा बाबासाहेबांच्या अखंड परिश्रमाचा विजय होता. एकाच वेळी दोन प्रबंधांचा अभ्यास केवळ तीन वर्षांत पूर्ण करणे हे असामान्य काम होते! यातच बाबासाहेबांचे असामान्यत्व दिसून येते. त्यांची ध्येयवादी वृत्ती दिसते! काटकरारीतून अनेक जुने ग्रंथ घेऊन त्यांनी आपल्या मित्राबरोबर भारतात पाठविले.

आपण अमेरिकेतील अग्यासबरोबरच कायद्याचा अग्यास करू अशी परवानगी त्यांनी महाराज सयाजीराव गायकवाडाकडून मिळवलेली होती. अमेरिकेतील अभ्यासक्रम पूर्ण करून हा ध्येयवेडा तरुण इंग्लंडला आला. कायद्याच्या अभ्यासासाठी 'ग्रेज इन' ह्या लंडन येथील विद्यालयात नाव दाखल केले, तसेच 'लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स आणि पॉलिटिकल सायन्स' या संस्थेतही अर्थशास्त्र व राज्यशास्त्राचा अभ्यास करण्यासाठी नाव दाखल केले. पण याचवेळी बडोद्याच्या नव्या दिवाणजीकडून शिष्यवृत्ती संपल्याचे पत्र त्यांच्या हाती पडले. हे त्यांना अनपेक्षितच होते; पण उपाय नव्हता! सत्तेपुढे शहाणपण चालत नसते, हिंदुस्थानला परतणे हाच पर्याय होता! आपल्या ज्ञानसाधनेत व्यत्यय येत आहे हे पाहून विद्याव्यासंगी बाबासाहेब हताश झाले, तरीही परतण्यापूर्वीच चार वर्षांच्या आत आपण आपला अग्यास पूर्ण करू अशी मान्यता लंडन विद्यापीठालाकडून मिळवून घेतली.

मायदेशी परतल्यानंतर महाराजांशी केलेल्या करारानुसार ते बडोद्याच्या संस्थानात लष्करातील राखिपदावर नियुक्त झाले. पाश्चात्य विद्याविभूषित असलेल्या या सचिवाला मात्र अपमान, मानखंडना, अवहेलना स्विकारावी लागली. हिंदू समाज त्यांना बरोबरीचा दर्जा देऊ इच्छित नव्हता. त्यांना रहायला हॉटेल मिळालं नाही. कार्यालयात त्यांच्या पिण्याच्या पाण्याचे भांडे वेगळे. सहीसाठी येणारी कागदपत्रके सेवक दुरुनच टाकणार. जात लपवून पारशी मालकाच्या हॉटेलात राहिले. पण आंबेडकर हे अस्पृश्य आहेत असं माहीत पडताच त्याने सर्व सामान रस्त्यावर फेकून दिले. संस्थानातील जनतेने संस्थानातील अधिकाऱ्यांची केलेली ही विटंबना! खरं त्या अधिकाऱ्याची विटंबना नसून माणुसकीची होती! विद्वतेचा अपमान होता! 'विद्वत्तेपेक्षा

जात महत्वाची' हाच अर्थबोध या घटनेचा. त्यामुळे हिंदूसमाजरचना आणि हिंदू धर्माविषयी बालपणापासूनच असलेली तिरस्काराची भावना अधिक वाढून त्यांच्या बोलण्यात आणि लिखाणात आक्रमकता येणं स्वाभाविकच होते. त्यामुळे त्यांच्या स्वामिनाला तडा गेला! "जावे त्यांच्या वंशा तेव्हा कळे"!

संस्थानातील सचिवालयात आपणास मिळत असलेली वागणूक महाराजांच्या कानी घातली परंतु संस्थानाच्या दिवाणजींनी त्याबद्दल मात्र औदासिन्य दाखविलं! अशा परिस्थितीत स्वामिनांनी बाबासाहेबांना नोकरी करणं अशक्य होतं म्हणून ताबडतोब आपल्या पदाचा राजीनामा दिला. आपण अस्पृश्य! स्पृश्यांपेक्षा अधिक शिक्षण घेऊनही आपणास मात्र दर्जा नाही! समता नाही! माणुसकीचं जगणं नाही! कोणत्या अपराधाबद्दल ही शिक्षा? यासाठी समतेचा पाया असलेली समाजरचना असावी! म्हणून हिंदू समाजाच्या विषमतेच्या पायावर घाव घालण्यासाठी त्यांनी आयुष्यभर सामाजिक क्रांतीच्या लढ्याचं नेतृत्व केलं!

संस्थानातील हा घोर अपमान यातना देणारा! परावल्ंबी जीवन जगण्यापेक्षा स्वतंत्र असे जीवन जगण्यास समर्थ बनविणारा केवळ वकिलाचा व्यवसाय आहे! पण कायद्याचा अभ्यास पूर्ण करणे आवश्यक! त्यासाठी पैसा उभारणं महत्वाचं! मुंबईला रोखे हुंड्यासारखी कामं करणारी आणि अशिलांना सल्ला देणारी स्टॉक एक्सचेंज कंपनी काढली. त्यांच्या योग्य त्या सल्ल्यामुळे अशिलांना फायदा होऊ लागला. गिन्हाईक मोठ्या प्रमाणावर वाढले, पण गिन्हाईकांना योग्य सल्ला देणाऱ्या आंबेडकरांची जात अस्पृश्य असल्याचे समजल्याबरोबर कंपनीकडे गिन्हाईक येणे बंद होऊन त्यांची कंपनी थंडगार झाली! सल्ला देणारा अस्पृश्य असल्यामुळे सल्ला देखिल अस्पृश्य होतो की विटाळतो हे समजण्याच्या बाहेरचे! हिंदू समाजमाणसांच्या मनाची संकुचित धारणा!

सुरुवातीपासूनच त्यांना कायद्याच्या शिक्षणाची आस! याचवेळी मुंबईलाच सिडनहॅम कॉलेजमध्ये अर्थशास्त्र आणि राज्यशास्त्र विषयाच्या प्राध्यापकाची नोकरी त्यांना लाभली. महाविद्यालयात या नवख्या आणि अस्पृश्य जातीच्या प्राध्यापकाकडे विद्यार्थीच काय पण सहकार्यांचीही कुत्सीत वृष्टी! पण जेव्हा विषयाचा सखोल अभ्यास, आर्थिक आणि राजकीय सिध्दान्तांचे स्पष्टीकरण करण्याची शैली, भारदस्त शब्द, इंग्रजी भाषेवरील प्रभुत्व अशा पांडित्यपूर्ण व विद्वत्तापूर्ण व्याख्यानाने विद्यार्थीवर्गावर एवढा प्रभाव टाकला की, त्यांचं व्याख्यान ऐकण्यासाठी इतर

विद्यालयातील विद्यार्थी त्यांची परवानगी घेऊन बसत. खऱ्या ज्ञानी, पंडित विद्वानाचा न्यायाधीश खरा विद्यार्थीच! संत कबीराच्या म्हणण्याप्रमाणे "म्यानेपेक्षा जसं तलवारीचं मोल अधिक महत्त्वाचे असते तसे खऱ्या विद्वानाची जात महत्त्वाची नसून त्याची विद्वत्ता ही अधिक मोलाची असते." हे बाबासाहेबांच्या बाबतीत विद्यार्थ्यांनी सत्य करून दाखविले. पण याच महाविद्यालयातील इतर प्राध्यापक मात्र या विद्वान प्राध्यापकाची अस्पृश्य म्हणून स्टॉफ रुममध्ये अवहेलना करित. एकाच कॉलेजात एकाच वेळी दोन अनुभव. विद्यार्थीप्रियता तर प्राध्यापकात अप्रियता!

महाविद्यालयातील पगारातून बरीच बचत केली. नवल मथेना नावाच्या मित्राकडून पैसे उसनवार घेतले. कोल्हापूरच्या राजर्षि छत्रपती श्री शाहू महाराजांचे आर्थिक सहाय्य मिळून सिडनहॅम कॉलेजमधील प्राध्यापकपदाचा राजीनामा देऊन आपल्या धैर्यपूर्वतेसाठी आपल्या घरातील अडचणी, हालअपेष्टा दूर ठेवल्या; अडाणी पत्नीवर सर्वस्वी जबाबदारी टाकून लंडनला गेले. आदी ठराविक वेळात कमीत कमी पैशात अभ्यासक्रम पूर्ण करावयाचा होता; म्हणून ब्रिटीश म्युझियममधील ग्रंथालयात सकाळपासून ते सायंकाळपर्यंत अभ्यासात मग्न असत! सकाळी न्याहारीत एक माशाचा तुकडा, एक कप चहा, एक पावचा तुकडा! दिवसभर एवढंच! दुपारच्या जेवणासाठी पैसा खर्च करावयाचा नाही म्हणून खिशातील सॅडविचचे तुकडे ग्रंथपालाची नजर चुकवून वाचन करितच खात! ग्रंथालयाच्या नोकरीने हे पाहिले, आंबेडकरांनी ग्रंथालयाची शिस्त मोडली म्हणून ग्रंथपालाकडे तक्रार केली, पण जेव्हा त्यांनी आपल्या दारिद्र्याची कर्मकहाणी ग्रंथपालाला सांगितली तेव्हा गहिवरलेल्या ग्रंथपालाने त्यांना रोज आपल्या ऑफिसमध्ये बोलावून आपल्यातले जेवण घेण्याचा आग्रह केला! हा ग्रंथपालाचा उदारपणा आणि मानवतावाद पाहून बाबासाहेब खूपच भारावले, याच ग्रंथपालाचे त्यांना अभ्यासपूर्वतेसाठी फार मौलिक सहकार्य लाभले. ग्रंथालयातून घरी आल्यावर रात्री जेवणात एक पेला बॉव्हरिल, दोन बिस्किटे! संपूर्ण रात्रभर अभ्यास! त्यांच्याशेजारी एक मुंबईकर राहत, आंबेडकरांना रोज रात्री ते म्हणावयाचे "अहो आंबेडकर रात फार झाली, किती जागता रोज, आता झोपा, विश्रांती घ्या" त्यावर बाबासाहेब म्हणत "अहो अन्नाला पैसा आणि झोपायला वेळ माझ्यापाशी नाही, शक्यतो लवकर अभ्यासक्रम पूर्ण करावयाचा आहे" अशी ज्ञानासाठी अहोरात्र तपश्चर्या करणारे बाबासाहेब होते. त्यांच्या या तपश्चर्येमुळे १९२१ ला "प्राव्हीन्सियल डिसेंट्रलायझेशन ऑफ इंपिरियल फायनान्स इन ब्रिटीश इंडिया" हा विषयावरिल लेखनामुळे त्यांना विद्यापीठाने एम.एस्सी. पदवी

दिली. १९२२ ला "प्रॉब्लेम ऑफ रुपी" हा प्रबंध लंडन विद्यापीठाला सादर केला. १९२३ ला विद्यापीठाने हा प्रबंध स्विकारून त्यांना 'डॉक्टर ऑफ सायन्स' ही पदवी बहाल केली; त्याचवर्षी कायद्याचाही अभ्यास पूर्ण करून ते बार-अॅट-लॉ म्हणजे बॅरिस्टर झाले.

आपल्या वडिलांच्या इच्छापूर्ततेसाठी खडतर परिश्रम करून, अर्धपोटी राहून संसाराकडे दुर्लक्ष करून, कोणतीही मोज, चैन

न करता केवळ आपले धेय्य पूर्ण करणारे विद्याव्यासंगी रॉ बाबासाहेब आंबेडकरांसारखे ज्ञानयोगी सापडणे कठिणच! उ.श. या ज्ञानमहर्षिंनी आपल्या ज्ञानाचा उपयोग आपल्या अज्ञानी, अडाणी, माणुसकीशून्य जीवन जगणाऱ्या समाजाच्या उध्वारासाठीच केला. आपल्या समाजबांधवांना माणुसकीचा अधिकार मिळविण्यासाठी संघटित केले. 'शिक्षण घ्या आणि संघर्ष करा' हा महामंत्र दिला! अशा या धेय्यवेड्या विद्याव्यासंगी, ज्ञानमहर्षि आणि मानवतेच्या पुजाऱ्याला शतशः प्रणाम!

निर्धार

कु. भारती किरगे
तृतीय वर्ष विज्ञान

मुली-आम्ही हुंडा देणार नाही
कोणा विनविणार नाही
मुले-आम्ही हुंडा सोडणार नाही.
नसता लग्न करणार नाही
मुली-रागामध्ये जाऊन फसाल
चुल फुंकून फुंकून मराल
बाळ ब्रम्हचारी राहाल
राग तुमचा चालणार नाही
आम्ही हुंडा देणार नाही
कोणा विनविणार नाही
मुले-फुल्ल होऊन बुरे हसाल
कोणा पाहून तुम्ही लाजाल
वृद्ध माहेरातच व्हाल
नातं लवकर जुळणार नाही
आम्ही हुंडा सोडणार नाही
नसता लग्न करणार नाही
मुली-फुले जेथे ही उमलणार
गंध तेथे दरवळणार
तेव्हा भुंगा कोठे जाणार
फुले बोलावणार नाहीत
आम्ही हुंडा देणार नाही
कोणा विनविणार नाही

मुले-धमकी देऊन नाही चालेल
तुमचा पारा खाली उतरेल
हुंडा बापास द्यावा लागेल
ऐट तुमची चालणार नाही
आम्ही हुंडा सोडणार नाही
नसता लग्न करणार नाही
मुली-आम्ही कोर्टात तुम्हा ओढू
तेथील थंड हवा दावू
तेव्हा ऐट तुमची पाहू
दंड तुम्हा चुकणार नाही
आम्ही हुंडा देणार नाही
कोणा विनविणार नाही
मुले-नको कोर्टाची ती पायरी
लग्नाआधी शिक्षा भारी
पाहून दुनिया हसेल सारी
नाव हुंड्याचे घेणार नाही
हुंड्यासाठी अडणार नाही
मुली-आम्ही हुंडा देणार नाही
तुम्हा विनविणार नाही
मुले-आम्ही हुंडा मागणार नाही
हुंड्यासाठी अडणार नाही .

श्री. फरेरांचे चक्रव्यूह

घन:शाम केशव महाज
एम.एस सी. (प्रागिशास्त्र)

पाकिस्तान आणि भारत यांच्यामधे युध्द होणार याची जाणीव भारतीय लष्करप्रमुख श्री.फरेरा यांना इ.स.२०२० मधे झाली. यावेळी पाकिस्तानमधे लष्करी राजवट होती. लगेच फरेरांनी लष्करातील इतर जबाबदार व्यक्तींशी, नेत्यांशी, युध्दाबाबत बोलणी करण्यास सुरुवात केली. ही बोलणी साधारण एक महिनाभर चालली आणि त्यात एक निर्णय घेण्यात आला तो असा, पाकिस्तानमधे एक भारतीय स्त्री गुप्तचर अधिकारी म्हणून पाठवायची. ही स्त्री कामुक, रूपवती असावी. अशा एका कामुक रूपवती स्त्री गुप्तचर अधिकाऱ्याची निवड करण्यात आली. ती होती कु.मिनल, तीसुध्दा एका गुप्तचर अधिकाऱ्याची मुलगी. त्यामुळे गुाहेर खात्यामधील खाचाखोचा तिला माहित होत्या.

कु.मिनलला पाकिस्तानमधे पाठविले गेले आणि ती तेथे एका भारतीय कंपनीच्या ऑफिसात काम करू लागली. तिच्या सांगण्यावरून त्या कंपनीने एका कार्यक्रमाच्या उद्घाटनासाठी पाकिस्तानी लष्करप्रमुख श्री.हफीज यांना पाचारण केले. या कार्यक्रामांमधे मिनलची आणि हफीज यांची ओळख झाली. पुढे या ओळखीचे मैत्रीत रूपांतर झाले. याचा फायदा मिनलने केला तो म्हणजे श्री.हफीज यांची खाजगी सेक्रेटरी म्हणून. हफीज नेहमी मिनलला आपल्याबरोबरच राहायला सांगू लागले आणि ते पूर्णतः तिच्याकडे आकर्षिते गेले. ते तिच्या रूपाने व लाघवी बोलण्याने भारावले. आता मिनल एका आलिशान बंगल्यामधे राहू लागली होती आणि रात्रीचा बराचसा वेळ श्री.हफीज तिच्याच बंगल्यावर व्यतीत करू लागले. तोपर्यंत मिनलने त्यांच्या मनामधे तिचे स्वतःचे असे एक पक्के व्यक्तिमत्व बिंबविले आणि ती त्यांच्याच बरोबर राहू लागली. हफीज काही महत्वाचे निर्णय सुध्दा तिच्यासमोरच घेऊ लागले होते.

याच दरम्यान श्री.हफीज यांना मधुमेहाचा त्रास होऊ लागला नव्हे तर मधुमेहाने त्यांना पछाडलेच होते. ही बातमी मिनलने श्री.फरेरा यांच्याकडे दिली आणि फरेरांच्या डोक्यामधून एका चमत्कारिक कल्पनेने जन्म घेतला. ती कल्पना त्यांनी भारतीय शास्त्रज्ञांपुढे मांडली. ती कल्पना अंमलात आणता

येईल याची खात्री शास्त्रज्ञांनी श्री.फरेरा यांना दिली

श्री.हफीज आपल्या चक्रव्यूहामध्ये कसे पुरती याची सर्व तयारीनिशी फरेरांनी एक योजना आखली. ३ पे ती योजना आपली पुढील वळण घेऊ लागली. १ पंवे कल्पना अर्थात योजना अशी- माणसाचे स्वरूप म्हाने उंसा एरमान व वजन यामधे बदल करावयाचे. माणर ११ केंद्रांमधे एका विशिष्ट द्रवामधे अतिशय वेगाने फिरविले शोधवयात सेंट्रीफ्युज (Centrifuge) करावयाचे. या पध्द मधे ५ फ्रॅक्शन्सच्या वेगवेगळ्या आकारांचे सेंट्रीफ्युज यंत्र वापरले जातील आणि त्यासाठी इन्सुलीन ह्या द्रव्याचा वापर करण्यात येईल. अशी सुध्दा एक पध्दत शोधून काढण्यात आली. त्या माणसाचे छोटे रूप करण्याच्या अगोदर त्याच्याबरोबर दोन स्वयंचलित कॅमेरे, टेपरेकॉर्डर, शक्तीमान ट्रान्समिटर, कर्णयंत्र आणि एक सांगणक इ. वस्तू देण्यात येतील.

या योजनेसाठी शशांक या हुषार, धाडसी तरुण गुप्तचर अधिकाऱ्याची निवड करण्यात आली. शेवटी २९ डिसेंबर या शशांकच्या वाढदिवशीच त्याचे छोटे रूप बनविण्यासाठी सुरुवात करण्यात आली. त्याला इन्सुलीन ह्या द्रवामधे अतिशय वेगाने फिरविण्यात आले. ज्यावेळी शशांकची उंची फक्त ५ मिलीमिटर व जाडी १/२ मिलीमिटर झाली तेव्हा ते स्वयंचलित यंत्र बंद पडले. याला साधारण ४० दिवस लागले. शेवटच्या दहा दिवसांमधे या यंत्राचा वेग गिनिटाला १००३ अब्ज फेरे इतका होता. शशांकला बाहेर काढण्यात आले. फरेरांनी शशांकची अतिसुकुम यंत्राद्वारे काही बोलणी केली. शशांकला इन्सुलीनच्या छोट्या कुपीमधे टाकून ती कुपी कु.मिनलकडे पाठविण्यात आली.

मध्यंतरी श्री.हफीज दोन दिवसांमधे इन्सुलीनचे इंजेक्शन घेत असत. हे इंजेक्शन कु.मिनल देत असे. इन्सुलीनच्या कुप्या प्रथम हफीज हेच आणत असत. पण आता ते कामसुध्दा मिनललाच करावे लागत होते. याचा फायदा घेऊन एके दिवशी मिनलने ज्या कुपीमधे शशांक होता त्या कुपीमधील इन्सुलीनचे इंजेक्शन श्री.हफीज यांना दिले. अतिशय यशस्वीरित्या ५ मीमी

उंचीच्या व १/२ मीमी जाडीच्या शशांकने श्री.हफीज यांच्या शरीरात प्रवेश केला. शशांकने प्रथम रक्तामधे राहून सर्व शरीरात भ्रमंती केली व तो आता श्री.हफीज यांच्या हृदयातील डाव्या भागात राहू लागला. नंतर त्याने नेलेले स्वयंचलित कॅमेरे श्री.हफीजच्या डोळ्यातील काचविंदूच्या मागे लावले व स्थिर केले. ह्या कॅमेऱ्यांनी टिपलेली छायाचित्रे शशांक त्याच्याबरोबर असलेल्या संगणकाच्या पडद्यावर पाहू लागला. तर श्री.फरेरा आपल्या केबिनमधे असलेल्या संगणकाच्या पडद्यावर पाहू लागले.

नंतर शशांकने टेपरेकॉर्डर कानाच्या रचनेत असलेल्या रिक्वीबीसारख्या दिसणाऱ्या हाडामधे बसविले. श्री.हफीज आणि दुसरी कोणतीही व्यक्ती यांच्यामधील संभाषण या टेपरेकॉर्डरमधे ध्वनीमुद्रित केले जात होते आणि ते संभाषण त्याचवेळी श्री.फरेरा किंवा त्यांचे साथीदार आणि शशांक ऐकत असे. नंतर पुढे काय करावयाचे याचे संदेश श्री.फरेरा हे ट्रांसमीटरद्वारा शशांकला देत. शशांक एकदा तर श्री.हफीज यांच्या मेंदूजवळसुध्या जावून आला व त्याने तेथे जाऊन त्याच्या मनाप्रमाणे काही विशिष्ट गोष्टी त्यांना करावयास लावल्या. यावेळी तो मेंदूचा विशिष्ट भाग दाबून ठेवायचा. याची कल्पना त्याने श्री.फरेरांना दिली. फरेरांनी त्याला लगेच संदेश दिला की हफीजांनी सर्व लष्करी छावण्या, शस्त्रास्त्रांचे कारखाने व विमानतळे, अद्ययावत नौका इ. ठिकाणी जाऊन त्याचे निरीक्षण करावे. याप्रमाणे शशांकने आपल्या पध्दतीने हफीज यांना हे काम करावयास भाग पाडले. याचा फायदा असा झाला की जेव्हा जेव्हा हफीज ज्या ज्या ठिकाणांना भेटी देऊ लागले. त्या स्थळांची, तेथे असलेल्या वस्तूंची व इतर छायाचित्रे फरेरा भारतात बसून पाहू शकत होते. व त्यांच्या पुढील योजना जोरात कार्यरत होत होत्या. एके दिवशी श्री.हफीज अणुबाँब ज्या प्रयोगशाळेत तयार केले जात होते तेथे गेले आणि अतिशय महत्वाची बातमी फरेरांना कळली की पाकिस्तान अणुबाँब बनवित आहे व बनविलेले आहेत

या नंतरचे अंदाजे १० ते १२ दिवस वाया गेले. दरम्यान शशांकने एक योजना आखली आणि अंमलात आणली ती म्हणजे हफीजांनी अणुबाँब नष्ट करण्यासाठी एक पत्रक गुप्तरीत्या काढणे व त्या बाँबला स्वतःच्या उपस्थितीमधे नष्ट करणे आणि ही योजना सफल झाली. पण याचा परिणाम असा झाला की, पाकिस्तानी शास्त्रज्ञ ज्यांनी अणुबाँब बनविण्यासाठी मोलाचे सहकार्य केले ते सर्व श्री.हफीज यांच्या मनमानीमुळे नाराज झाले व त्यांनी त्यांची पुढील कामे बंद केलीत. यातच भारताचा

विजय झाला किंवा भारताची ही एक जमेची बाजू होती. फरेरा या गोष्टी पहातच होते. त्यांनी शशांकशी संपर्क साधून त्याचे अभिमान केले.

श्री.फरेरांनी शशांकला परत येण्याचे आदेश दिले व त्याच प्रकारचा संदेश कु.मिनलला देण्यात आला. एके दिवशी शशांकने ट्रांसमीटरद्वारा मिनलशी बोलणी केली व श्री.हफीज यांचे रक्त तपासणीसाठी काढायचे व त्या रक्तामधून मी बाहेर येईल याची कल्पना दिली. त्याप्रमाणे एके दिवशी हफीजांशी बोलून मिनलने त्यांचे रक्त काढले व त्याच बरोबर शशांकचे हफीजांच्या शरीरामधील वास्तव्य संपले. नंतर ज्या कुपीमधे शशांक होता त्या कुपीतून त्याला एका मोठ्या इन्सुलीनच्या कुपीमधे टाकण्यात आले. कु.मिनलने ही कुपी भारतामधे श्री.फरेरांकडे परत पाठविली. नंतर शास्त्रज्ञांकरवी शशांकला त्याचे पूर्ववत रूप देण्यात आले. या सर्व घटनांना सुमारे दिडवर्ष लागले. शशांक हफीज यांच्या शरीरात सुमारे १८० दिवस होता.

शशांकच्या या कामगिरीबद्दल भारत सरकारने त्याला आयुष्यभर विविध सुविधा प्राप्त करून दिल्या व त्याची भारताचा मुख्य गुप्तचर अधिकारी म्हणून नेमणूक केली.

दरम्यान पाकिस्तानने भारताशी युध्द पुकारले. अर्थातच भारत पाकिस्तानपेक्षा प्रबळ होता. श्री.हफीज ज्या विचारांनी त्यांचे पाऊल उचलत ते सर्व विचार श्री.फरेरांना हफीज यांच्या कानामधील टेपरेकॉर्डरच्या सहाय्याने कळत असत. त्यामुळे त्यांचे काम सोपे होऊन जात होते. अवघ्या ३० दिवसातच भारताने युध्द जिंकले. तोपर्यंत मिनल हफीजांबरोबरच होती. युध्द समाप्तीनंतर कु.मिनलला भारतात परत बोलावण्यात आले. तिने केलेल्या कामगिरीबद्दल तिलाही भारतीय सरकारने विविध सुविधा उपलब्ध करून दिल्यात. आणि भारतीय इतिहासात श्री.फरेरा, श्री.शशांक व कु.मिनल यांना महत्वाचे स्थान मिळाले.

चुकलेलं गणित

किशोर ज्ञानेश्वर पाटील.
द्वितीय वर्ष (संगणक शास्त्र)

चुकलेलं गणित-जगप्रसिद्ध गाजलेली कादंबरी किरणने नुकतीच वाचून संपवलेली होती. परंतु तिच्या मनातील विचारांचे थैमान अजूनही शमलेले नव्हते, तर ते अधिक अधिक प्रक्षुब्ध होत होते. अगतिक विचारांच्या आणि संमिश्र भावभावनांच्या वावटळीत ती स्वतःला हरवून बसली होती. जीवन आणि गणित ! कदाचित दोघही निरर्थक अर्थशून्य ! कादंबरीतील नायकाच्या जीवनाची ध्येयबिंदूच्या विरुद्ध दिशाहीन वाटचाल आणि जीवनातील प्रत्येक वळणावर परामवाचा काळुकुट्ट अंधार ह्या जीवनामूल्याला कुठल्या गणिताचा आधार असावा? जीवनामध्ये योग्य दिशा, निष्पाप प्रेम व मनःशांती न लाभलेला नायक शेवटी भ्रमिष्ठ होउन स्वतःच्या जीवनसर्वस्व प्रेयसीची निर्धृण हत्या करून आत्मघात करून घेतो. ह्या अर्थाचे जीवघेणे गणित लेखकाने का मांडले असावे? जीवनाच्या कुठल्यातरी वळणावर एखाद्याच्या जीवनाचा शेवट होत असतांनाच दुसऱ्या कुणाच्या जीवनाची नवीन सुरुवात होणे हा गणितीय सिध्दांत असावा काय?

आणि चिमुरड्या मीनलचा तो कालचा प्रश्न, "आई, आपण कुणासाठी आणि का जगतो गं? जीवन हे शाप आहे की वरदान? जर ते शाप असेल तर आपण का जगतो, ते क्षणार्धात संपवून का टाकीत नाही? आणि जर का वरदान असेल तर आपण आत्मघात का करतो? ह्या इहलोकाच्या पलीकडे सुध्दा काही असावे काय? जीवनरूपी गणित प्रत्येकाला सोडविता येतं का ग?"

भातुकलीचे खेळ खेळण्याच्या या वयात ह्या चिमुरडीला जीवनाचं कुठलं गणित भेडसावत होतं ते किरणला कळना. तिची मती कुंठीत झाली होती. जीवनातील सुखदुःख, मानापमान, पाप-पुण्य या सर्वांची बेरीज वजाबाकी करून आलेल उत्तर ही आपल्या संपूर्ण आयुष्याची मिळकत असते का? तसे असेल तर आजीने आईचा छळ का करावा? आणि आईनेही निमूटपणे तो सहन का करून घ्यावा?

किरणने गतकालाच्या प्रचंड गुहेमध्ये डोकावून पाहिले

आणि त्या गुहेतील घनदाट अंधार पाहून तिचे मन अस्वस्थ झाले. आपल्या संपूर्ण जीवनाचं गणित कुठेतरी चुकलेलं असल्याची हूरहूर तिला लागली. भावनेचा कुठेही ओलावा न लाभलेलं तिचं मन भावनाशून्य होऊन गतकाळातील अंधारात प्रकाशाचा किरण शोधीत तळमळत होतं. किरणची आई फारच प्रेमळ, सुंदर व मनमिळाऊ होती. ती किरणवर जीवापाड प्रेम करी पण ती स्वतः प्रेम व सुख यापासून वंचित राहिली. चांगली माणसेही जगाला कधी कधी आवडत नाहीत. तसे आजीला सुध्दा आई अजिबात आवडत नसे. ती तिचा मानसिक छळ करीतच राही. त्याशिवाय कदाचित तिला चैन पडत नसावी. पहिल्या बाळंतपणी आईला मुलगा वंशाचा दिवा व्हावा अशी सनातनी विचारांची आजी होती. त्यामुळे किरणचा जन्म झाल्यावर 'ही पोसगी ह्या घराला अपशकुन आणि शाप आहे' असे ती बडबडत राही. तिच्या बोलण्याकडे शक्यतो कोणी लक्ष देत नसे. जीवनाच्या संध्याकाळी आजी थोडी वेडसर झालेली होती. आईने मात्र तिच्या सेवेत कधीही अंतर केलं नाही.

किरणचे वडिल अण्णासाहेब चंचल प्रकाश हे फार मोठे गणिती व विद्वान होते. त्यांना फक्त गणिताची नशा होती. गणिती संशोधनाशिवाय त्यांना दुसरे काहीही सुचत नव्हते. तासगतास ते भोवतालचे जग विसरून गणिती संशोधन करीत बसत. स्वतःची आई वारल्याचे कळूनदेखिल ते आठ-दहा तास बाहेरच आले नाहीत. त्यांना आईच्या निघनाचा धक्का असाह्य झाला असावा असेच सर्वांना वाटले होते. परंतु त्या दिवशी त्यांना नवीन गणिती शास्त्राचा शोध लागलेला होता. आणि त्यांच्या दृष्टीने तो दिवस जणू त्यांच्या भाव्याचा उपःकालच होता. ते संशोधन चालू असातांना आपली जन्मदात्री वारल्याची पुराट आठवणही त्यांना राहिली नव्हती. त्या दिवसाच्या अपूर्व संशोधनानंतर त्यांनी हजारो गणितींना आवाहने केलीत परंतु त्यांचे आवाहन कुणीही स्वीकारू शकले नाही आणि त्याच दिवशी थोर गणिती चंचलप्रकाश जगप्रसिद्ध झाले.

किरणच्या आईला दुसऱ्या बाळंतपणी मुलगा झाला खरा परंतु दुर्दैवाने तो मृत होता. त्या चिमुकल्या जीवाने असा

कुठला अक्षय्य गुन्हा किंवा पातक केलेले होते की त्याने जन्मण्यापूर्वीच मृत असावे. मृत मुलगा जन्मल्याचे पाहून आईचे मनोबल खचले आणि दुःखाने टाहो फोडून ती सर्वांना सोडून कायमची निघून गेली. जिवंत आत्म्यांना सोडून एखाद्या अनोळखी मृतात्म्याच्या शोधार्थ अंतरलेली आई किरणला क्षणभर वेडीच वाटली होती. आईच्या दुर्बल मनःस्थितीत तिला अण्णांचा प्रेमाधार हवा होता हे तिने जाणलेले होते. परंतु तसे अखेरपर्यंत घडले नाही, आई मरते समयी अण्णांना काहीतरी सांगणार होती परंतु तिची ती इच्छा अपूर्णच राहिली. डोळ्यात आसू आणि चालात हरू ठेवत तिने किरणला छातीशी घट्ट कवटाळीत शेवटचा निरोप घेतला.

आईच्या मृत्यूमुळे अण्णा फारच व्याकूळ झालेले होते, पण आता उशीर झालेला होता. रडूनही आई परत येणार नव्हती. माणसाच्या जिवंतपणी त्याची महती कुणाला कधी कळतच नाही, तसे झाले असते तर फारच बरे झाले असते. अण्णांनी दुसरे लग्न करावे असे नातलगानी सुचविले परंतु किरणकडे पाहून त्यांनी नकार दिला असावा किंवा त्यांना कुणाच्या प्रेमाची गरज भासली नसावी.

किरणच्या देखभालीसाठी आता एक विधवा माई कायमस्वरूपी ठेवलेली होती. ती ह्या जगात अगदीच निराधार होती. तिने किरणच्या आईची उणीव भरून काढली. एकवेळ किरणने माईला विचारले होते, "माई तू माझ्यावर एवढा जीव का टाकतेस?" तेव्हा माई रडवेल्या सुरात उत्तरली होती, "बेटी माझी मुलगी आज जिवंत असती तर तीसुद्धा तुझ्याएवढीच झाली असती पण मी अभागी! आजारपणातच ती मेली, आणि मी मात्र दुष्ट तिच्या आठवणीने रडायला जिवंत राहिले, बेटी आपल्याला जसं वाटतं ना, सर्वच गोष्टी तशा होत नाही. तिचे लाड करणे माझ्या नशिबी नव्हते म्हणून मी तुझे कौतुक करून घेते बस्स!"

नियतीचा खेळ किती क्रूर असतो नाही? एखाद्या बाळाची आई तर कुण्या आईचे बाळ ते हिरावून नेते आणि उरलेल्या दोघं जीवांना पुनः आई आणि बाळाच्या रूपाने एकत्र आणण्याचा प्रयत्न करते. ज्याच्याजवळ काहीच नसते त्याच्याजवळ खूप काही असते आणि ज्याच्याजवळ सर्व काही असते त्याच्याजवळ काहीच नसते ह्या सत्याचा शोध किरणला माईच्या बोलण्यावरून लागलेला होता.

अण्णा कधी कधी किरणला आईच्या आठवणी सांगत

असत. त्यावेळेस त्यांचं मन भरून येई मग ते किरणच्या मांडीवर डोके ठेवून खूप रडून घेत. किरण त्यांची आई होऊन त्यांची समजूत घालत राही. आईच्या मृत्यूमुळे त्यांच्या जीवनात पोकळी निर्माण झाली होती. ती उणीव भरून काढण्यासाठी ते गणिताला अधिकाधिक जवळ करीत, कधीतरी आईच्या कविता वाचून जीवनाचा नवीन अर्थ शोधण्याचा प्रयत्न करीत. काव्य आणि गणित ह्यांचं जीवनाशी कुठलं सुसंगत नातं आहे ते पडताळून पाहातं.

आई व अण्णांचे प्रेमलग्न अराल्याचे अण्णांनीच किरणला आईच्या निघनानंतर सांगितले होते. "तुझ्या आईला जीवनाची खऱ्या अर्थाने ओढ, आरावती होती. 'जीवन हे काव्य आहे आणि ते भरभरून अनुभवायला हवे.' असे ती म्हणे. तुझ्या आईने इतरांना प्रेम व सुख देणे हेच जीवनाचे तत्व ठेवले." असे ते स्वतःच्या पत्नीविषयी किरणजवळ आपुलकीने बोलत असत. परंतु काव्य आणि गणित यांची जीवनाशी योग्य सांगड घालता न आल्यामुळे आई अण्णांचा संसार सुखाचा झाला नाही हे किरणला आता मनोमन पटले होते. आईला अण्णांशी विवाह करून पश्चाताप तर झाला नसावा ना ? अशी शंका तिच्या मनात येई.

आपल्या भावी जीवनाची स्वप्ने आपल्या नाजूक बोटानी आई वाळूत उमटवित असतांना अण्णा काहीच बोलत नसत. अण्णांना ते कळतही नसे. त्यांचं मन कुठेतरी भरकटत राही आणि तेव्हाच त्यांना गणितातील एखादी वस्तुमी सुचली की आईच्या स्वप्नमहालात ते ती उतरवून टाकीत. आईचं स्वप्न पुरालं जाई आणि तिथे उरत गणितातील आकडे ! लग्न झाल्यावर आईने कधी काव्य केले नाही. अण्णांनीही तिला आग्रह केला नसावा. आई मनाने कवी होती म्हणूनच कदाचित एवढं दुःख अबोलपणे राहून करू शकली असावी.

"जीवनाचा अर्थ मला गणितामध्ये गवसतो," असे अण्णा गांभीर्याने म्हणत असत पण किरणला तो विनोदच वाटे. "जीवन हे गणित आहे" ह्या अण्णांच्या विधानाची सार्थकता किरणला पटेना. पण अण्णांपुरते तरी गणित हेच जीवन असल्याचे सत्य तिला चांगलेच ठाऊक होते. जीवनातील प्रेम, आनंद आणि सुख ह्यांची अवीट गोडी त्यांना कदाचित चाखता आली नसेल पण त्यांच्या या त्यागातून गणिती संशोधनाची अमोल देणगी जगाला लाभलेली होती. दुसऱ्याच्या सुखासाठी स्वतःच्या सुखाचा त्याग करीत जगणे हेच खरे जीवन आहे असे त्यांना वाटत

असावे का ? असा प्रश्न किरणला बऱ्याचदा पडत असे.

शून्य हा गणिती नगरीचा राजकुमार आहे. शून्याला वागळताच सर्वकाही शून्य होऊन जाईल" असे अण्णा गणिती भाषेतून म्हणत असत. त्यामुळे किरणला लहानपणापासून शून्याचे भलतेच आकर्षण वाटे. किरणच्या लहानपणापासूनच तिला गणिताची गोडी, छंद जडावा असे प्रयत्न अण्णा सतत करीत रहात. पण का कुणास ठाऊक ? किरणच्या मनामध्ये गणिताविषयी घिड व अनादर होता. ह्याच गणिताने आपल्या आई अण्णांचे प्रेम आपल्यापासून हिरावून घेतलय अशी खंत तिच्या मनात सलत राही. ती अधिकाधिक दुःखी होऊन एकटीच कोपऱ्यात रडत राही.

किरणला तिच्या कळत नकळत नाटकांचा ध्यास लागला आणि त्या मोहापोटी ती नाटकवेडी झाली. नाटकात कामे करण्याची आणि नाटकासाठी जीवन वाहून घेण्याची तिची मनोकामना होती. परंतु अण्णांना तिने थोर गणिती होऊन नवनवीन संशोधन करून गणिताच्या ज्ञानात भर घालावी व नावारूपाला यावे असेच वाटे. "जीवनाला 'नाटक' मानून तू तुझ्या संपूर्ण जीवनाचे 'नाटक' करून बसू नकोस !" असे त्यांनी किरणला निर्वाणीचा सल्ला दिल्यावर तिनेही स्वतःच्या मनाविरुद्ध गणिताच्या निर्विकार आकड्यांमध्ये डोके खुपसले. जीवनाच गंभीर नाट्य प्रत्यक्ष अनुभवत असतांना नाटकातील ते कृत्रिम नाटक आपण करू नये असेच मनाशी ठरवून ती गणिताला सामोरे गेली.

आणि म्हणूनच आज ती नावाजलेल्या महाविद्यालयात प्राध्यापिका होती. ती गणितज्ञ मात्र होऊ शकली नाही. जीवनाचा उपभोग घेत असतांना गणित आणि नाटक यांची योग्य सांगड तिने घातली अराती तर ती अधिक यशस्वी होऊ शकली असती. आपण कोठल्याही गोष्टीच्या तळाशी जात नाही म्हणून ते आपणास निरस वाटते.

किरण महाविद्यालयातील शिक्षण घेण्यापूर्वी उदास व गंभीर भासे. तिचे हास्यच लोपलेले होते. त्यामुळे सतत हसतमुख असणाऱ्या रविचे तिला मोठे कुतुहल वाटे. "तू एवढा सुखी व आनंदी कसा जणू शकतोस ?" असे तिने पहिल्याच भेटीत त्याला विचारले.

"मी माझ्या गंभीर प्रसंगावर हसतो आणि विनोदपूर्ण

हास्यास्पद घटनांवर गांभीर्यनि विचार करतो म्हणून मी सुखी असावा. ज्याला गोड प्रसन्न हसता येते त्याची ह्या अर्घ्या जगावर सत्ता आहे असे मी समजतो" त्याच्या ह्या उत्तराने हा फारच विक्षिप्त असावा असे किरणला वाटले होते.

हळूहळू किरण आणि रविची मैत्री वाढत गेली आणि त्या मैत्रीचे रूपांतर प्रेयामध्ये झाले. तिचे हे प्रेम प्रकरण पाहून "तुझ्या ध्येयाआड तुझ्या कुठल्याही सुखाला येऊ देऊ नकोस !" असे अण्णांनी निश्चून रांगीतले. ते विधान ऐकून तिच्या हृदयाचे पाणी पाणी झाले. प्रेगाअभावी वाढलेली किरण अक्षरशः रडू लागली.

एक दिवस रविचा अचानक अपघात होऊन त्याला आपला उजवा पाय गमवावा लागला. किरण खूपच व्यथित झालेली होती. रविचं प्रसन्न हास्य नियतीला पहावलं नव्हतं. अंधू झाल्यावर सुध्दा रविने आपले सुहास्य लोपू दिले नाही. "आपण गुलाबी स्वप्नेच तेवढी कवटाळीत बसतो आणि ती भंगली की दुःखी होतो, प्रत्येकाने काटेरी स्वप्न जपायला शिकले पाहिजे" असंच तो म्हणे. त्याच्या सुखी जीवनाचं हे गणित ! जीवन हा संघर्ष, मुक्त भावनांचा विलासही आहे. हे त्याला मान्य होते.

किरणने रविला लग्नाबद्दल विचारल्यावर तो तिची समजूत घालू लागला, "किरण, तू माझ्यासारख्या अंधूशी लग्न करण्याचा हट्ट करू नकोस. जीवनात एकवेळ विजय मिळवणे सोपे असते परंतु झालेल्या पराभवातून पुन्हा उभे रहाणे फारच कठीण असते. आज तू जिंकलीस तरी उद्या तुला हरल्याची जाणीव स्वस्थ बसू देणार नाही."

"रवि, मी जिंकण्यासाठी कधीच खेळत नाही. माझ्या जीवनात जीत अभावानेच सापडेल म्हणून मी हरण्यातच सर्व काही मानते" किरणचं उत्तर तयारच होतं.

किरणचा रविशी लग्न करण्याचा ठाम निर्धार ऐकून अण्णा हादरूनच गेले. "किरण, तू ज्या तरुणाशी लग्न काणार आहेस तो तरुण शून्य आहे, तुझ्या नशिबी फक्त शून्यच येईल", अण्णांनी समजावण्याच्या सुरात सुनावले.

"अण्णा, मी रविवर प्रेम केले आणि त्याच्याशीच लग्न करणार आहे. तुम्ही त्याला शून्य मानता पण तोच माझ्या

स्वप्नांचा राजकुमार आहे. तो जर मला मिळाला नाही तर माझे जीवन आणखीच शून्यवत होऊन जाईन. अण्णा, तुम्हीच तर नेहमी म्हणतात ना की, शून्य हा गणितीनगरीचा राजकुमार आहे आणि...''किरणचा कंठ दाटून आला होता, तिचे डोळे भरून आले.

''किरण, ज्याप्रमाणे गणितातील एखादी पायरी चुकली की, ते गणित पुढे सोडविण्यात अर्थ रहात नाही त्याप्रमाणेच जीवनाचं सुध्दा आहे. एकवेळ चुकीचं पाउल पडलं की संपलं सारं !'' अण्णा बोलत होते, आपल्या मुलीचं जीवन उध्वरत होऊ नये या आस्थेने ते बोलत होते.

''अण्णा, आजपर्यंतच माझं संपूर्ण जीवन हे चुकलेलं

गणितचं नव्हे काय ? ते गणित सुधरविण्याचा मी फक्त प्रयत्न करीत आहे. गणिताच्या मागल्या पायऱ्या लक्षात घेऊनच पुढची पायरी मांडावी लागते ना ? मग मी तरी दुसरे काय करीत आहे ? '' किरणने अखेरपर्यंत अण्णांशी संघर्ष केला होता. जगप्रसिध्द थोर गणितीचे जीवनावदलचे गणित चुकले होते.

माणसाचं मन हे भावनांच्या लहरींवर डोलत असतं. तिने रविशी लग्न करून सुखी संसार थाटला, स्वतःबरोबरच इतरांनाही सुखी समाधानी करण्यासाठी तिने आपल्या आयुष्याचे गणित नव्याने मांडलेले होते.

आणि गतकालच्या अंधारातून ती बाहेर पडली त्यावेळेस तिला जाणवले की, 'तिचे गणित आता अजिबात चुकलेले नव्हते!'

ध्यास

विलास वामन सोनवणे,
प्रथम वर्ष कला

एक दिवस असा यावा

कु. मनिषा भावसार,
तृतीय वर्ष कला

ढा गरजू गेले नाही पडला पाऊस
उष्ण आसवांनी मिजे काळ्या माऊलीची कूस ।

काय असुचं न्हीच असं फुटकं निघालं
पाण्याविना हिचं थिक मारं जळुनिया गेलं ।

कुण्या दैत्याच्या शापानं असं एकदा दिस
हिरव्यागार रानाचं या आज वाळवंट आलं ।

होतं आनंदलं मन कसं दुःखानं घेरलं
डोईं तापलेले ऊन मनी पावसाचा ध्यास ।

एखादा दिवस असा यावा
जो पूर्णपणे आपला असावा
झुगारून घावे सर्वचि वर्तुच
वाहून घ्यावे आनंदाला सर्वच
रहावे आदी स्वच्छंदपणे
जीवनात राहिल न उणे
आयुष्याचा पुरेपूर उपभोग घ्यावा
दुःखाचा शोधून क्षण न मापडावा
आनंदी जीवनाचा पाटलाग करावा
संन्यासाचा एक क्षण न सोडावा
लाभलेल्या आयुष्याला उपभोग करावा
जीवन सार्थ करण्याचा प्रयत्न करावा
सर्वत्र आनंदाचा वर्षाव व्हावा
असा दिवस एकदा तरी यावा ।

“मदायत्तं तु पौरुषम्” - कर्ण

कु. ललितागौरी मुकुंद इनामदार
द्वितीय वर्ष (कला)

महाभारतातील आठवे पर्व मनाला मोहिनी घालणारे आहे. या संपूर्ण ग्रंथात 'कर्ण' या पर्वचे वेगळेच अस्तित्व आहे. कर्णाची आवृत्ती ही महाभारतातील एक अत्यंत सुस्पष्ट व सर्वात ललित अशी आवृत्ती आहे. अंगुळभर सुध्दा देहरेखा न हरवलेला परिपूर्ण आकार कर्णाचाच. कर्ण हा सदा एकाकी, सदा स्वतःच्या न्याय्य स्थानापासून बाजूला टाकलेला असा आहे. संबंध महाभारतात नियतीने पुरेपूर घेरलेली कुणी व्यक्ती असेल तर ती कर्ण. भगवद्गीतेचा सारा कर्मयोग एकीकडे आणि कोणत्याही तत्त्वज्ञानाचा उच्चार न करता केवळ पौरुषाचीच कास धरून जिद्दीने उभे राहाणारे कर्णाचे व्यक्तिमत्व दूरीकडे. जिवंतपणीच अनंत मरणे कर्णाने गिळली. जन्माला आल्यावर जन्मदात्या आईने लोकलाजेखातर पोटच्या मुलाला गंगेच्या स्वाधीन केले. नियती जणू काही त्याची जन्मापासूनच परीक्षा घेत होती. म्हणून तो सूताच्या, अधिरथाच्या हाती लागला. त्यामुळे कर्ण या नावापुढे 'सूतपूत्र' ह्या नावाचे शिक्कामोर्तब झाले. आणि ते त्याला शेवटपर्यंत हिणवत राहिले. द्रोणाचार्यांनी नकार दिल्यावर कर्णाने अनेक गुरूंकडून विद्या संपादन केली. प्रसंगी खोटे बोलूनही त्याने विद्या संपादन केली आणि अर्जूनाच्या तोडीस तोड असा धनुर्धर बनला. मुळातच असलेले क्षात्रतेज त्याला गप्प बसू देईना. म्हणून तो हरिश्चन्द्रापुरातील राजपुत्रांच्या प्रदर्शन युद्धात सहभागी झाला. आणि इथेच कर्णाची आणि दुर्योधनाची भेट झाली आणि पांडवांविरुद्ध आणखी एक व्यक्तिमत्व तयार झाले. दुर्योधनाने त्याला अंग देशाचे राज्य बहाल केले; कर्णाने त्याला मित्रत्वाचे वचन दिले. आणि ते त्याने शेवटपर्यंत पाळले. युद्धाच्या वेळी कृष्णाने दाखविलेली प्रलोभने लाथाडून त्याने शेवटपर्यंत दुर्योधनाला साथ दिली. अर्जूनाला तो आपला सर्वात मोठा शत्रू आणि प्रतिस्पर्धी मानू लागला. वीरोचित प्रीतीलाभाची हानी कर्णाने द्रौपदी स्वयंवराच्या वेळी गिळली आणि द्रौपदीचे हे वागणे कर्णाच्या पांडवद्वेषाला कारणीभूत ठरले. स्वयंवराच्या वेळी भर दरबारात द्रौपदीने "नाहं वरयामि सूतम्" असे उद्गार काढून कर्णाचा अपमान केला. या अपमानाचा सूड घेण्याचा विचार तो रात्रंदिवस करू लागला. त्यात दुर्योधनासारखा पांडवद्वेष मित्र मिळाल्यामुळे त्याच्या विचारांना खत-पाणी मिळाले. यातूनच द्रौपदी वस्त्रहरण घडले. आणि कौरवांच्या नाशाचे ते

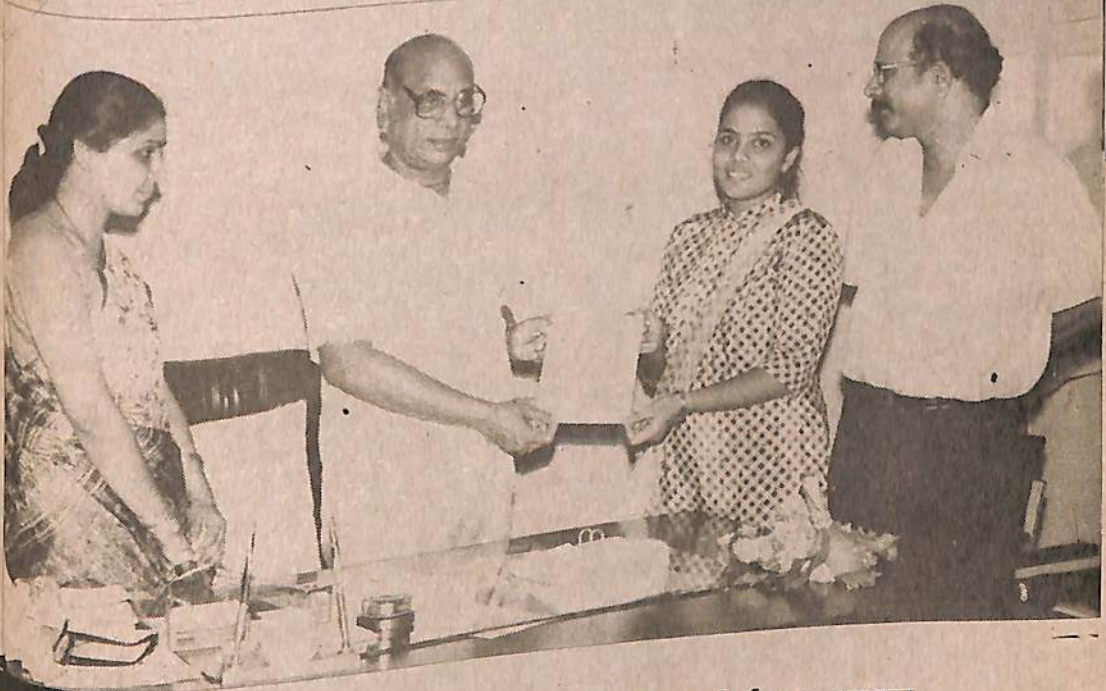
मूळ ठरले. कर्णाच्या व्यक्तिमत्वाला हा कलंक मानला गेला.

कर्णाच्या नैसर्गिक प्रवृत्ती अत्यंत उदात्त, भावना अतिशय खोल परंतु ह्या प्रेरणांना पुरतील एवढे संस्कार मात्र त्याच्या दुर्दैवाने त्याला मिळाले नाहीत. कर्णाचे परमभूषण म्हणजे त्याचे औदार्य, निरूपम सौंदर्य. पांडवांविषयी मनातून जळत असतांनाही कुंतीला त्याने दिलेले वचन म्हणजे कुंतीच्या ओटीत त्याने टाकलेले आपले मरण. परंतु युद्धकौशल्य, विलक्षण प्रालम्ब व्यक्तिमत्त्व आणि शूरोचित धैर्य त्याच्याजवळ असले तरीही कर्णाचे व्यक्तिमत्व अनेकदा संस्कारहीन वाटते. द्रौपदी वस्त्रहरणाच्या वेळी भर दरबारात त्याने द्रौपदीला वेश्या म्हणून तिची विटंबना केली. तसेच द्युताच्या वेळी शकुनीला उचलून धरणे, पांडव वनात एकटे असतांना त्यांच्यावर घाला घालण्याची मसलत करणे यामुळे कर्णाच्या व्यक्तिमत्वाला काळीमा लागलेला दिसतो. "पैलू न पाडलेल्या हिऱ्यासारखे कर्णाचे व्यक्तिमत्व आहे. त्याच्या अंतरात तेजोगर्भ आहे. बाहेर खडबडीतपणा आहे. सोशिकपणाचा कळस कर्णात दिसतो. भुंग्याने मांडी पोखरली तरी मांडीची बैठक मोडली नाही. पण जसा शारीरिक तसाच मानसिक सोशिकपणाही त्याच्यात होता. मानीपणाचा तो सौम्य आविष्कार होता.

कर्णाचे औदार्य हेही अनुपमेय. औदार्य प्राणावर बेतण्याचा प्रसंग आला तरी कर्ण रसभरही मागे सरला नाही. पाच पुत्र जिवंत ठेवण्याचे कुंतीस दिलेले वचन त्याने शब्दशः पाळले. ज्याशिवाय आपला मृत्यु अटळ आहे हे माहित होते अशी आपली अभेद्य रणसाधने त्याने खुशाल दान केली. कर्णाचे उदात्त चरित्र खरोखर महाकाव्याचा विषय होण्याच्या लायकीचे आहे. त्याने अनेकांना स्फूर्ती दिली आहे. कर्णाने जे शौर्य दाखविले ते कृष्णाने पुढे उभा केलेला स्वार्थ लाथाडून तत्त्वासाठी, मैत्रीसाठी दाखविले. कर्णाच्या दर्शनाने डोळे दिपले म्हणजे पुष्कळदा भीष्म आणि कृष्ण यांचीही विस्मृती पडण्याचा प्रसंग येतो. त्याची उदात्तता आगळीच होय. कर्णाच्या चारित्र्याला एक गालबोट लागले नसते तर त्याने भीष्म आणि कृष्ण यांना मागे सारलेही

उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या कुलगुरुपदी नियुक्ती झाल्यावर
महाविद्यालय व संस्थेतर्फे सत्काराच्या वेळी
सत्काराला उत्तर देतांना मा.कुलगुरु डॉ. एन.के. ठाकरे.

१२ वी परीक्षेत बोर्डात सोळाव्या क्रमांकाने उत्तीर्ण झाल्याबद्दल
कु.रेणू सुभाष पंडीत हिचा सत्कार करतांना
प्राचार्य डी.एस.नेमाडे, सोबत श्री.व सौ.पंडीत

निवृत्त शास्त्रज्ञांचा "सामुहिक ग्रामीण विषयात सहभाग" या विषयावर प्राणीशास्त्र विभागातर्फे आयोजित चर्चासत्राचे उद्घाटन करताना उ.म.विद्यापीठाचे प्रा. मा.डॉ.एन.के.ठाकरे.

निवृत्त शास्त्रज्ञांचा "सामुहिक ग्रामीण विषयात सहभाग" या विषयावर प्राणीशास्त्र विभागातर्फे आयोजित चर्चासत्राचे अध्यक्षीय भाषण करताना डॉ.अण्णासाहेब बेंडाळे.

विज्ञान मंडळाच्या विद्यापीठात आयोजित केलेल्या पेट्रोल व रॅलीच्या वेळी मा.कलेतील श्री.विद्याधर कानडे रॅलीचा शुभ उद्घाटन करताना.

किरण चौधरी
गॅदरींग सेक्रेटरी

किरण बेंडाले
जन.सेक्रेटरी

विरेंद्र मोदे
कलामंडळ सेक्रेटरी

इश्वर कोल्हे
डिबेटिंग सेक्रेटरी

कु.निवेदिता वझे
टी.वाय.बी.ए.
सर्वोत्कृष्ट विद्यार्थी

सुहास कुल्हे
राष्ट्रीय सेवायोजनेतर्फे
राजपथ संचलनासाठी निवड

अनिल सुकलाल राऊळ
सि.अंडर ऑफिसर
एन.सी.सी. तर्फे
राजपथ संचलनासाठी निवड

रेणू सुभाष पंडीत
१२वी विज्ञान
बोर्डात १६व्या क्रमांकाचे उत्तीर्ण

राष्ट्रीय संस्कृत चर्चासत्राच्या समारोप प्रसंगी
उ.म.विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ.एन.के. ठाकरेंचे
स्वागत करतांना डॉ.वसिष्ठ नारायण झा.

राष्ट्रीय संस्कृत चर्चासत्रात शोध निबंध प्रस्तुत करतांना
बल्गेरिया देशाच्या सोफिया विद्यापीठातील
हिंदी संस्कृत च्या प्राध्यापिका श्रीमती ज्युलिया मिनिव्हिया.

राष्ट्रीय संस्कृत चर्चासत्राचे वेळी डॉ.अण्णासाहेब बेंडाळे यांचा सत्कार करतांना
पुणे विद्यापीठाच्या संस्कृत प्रगत अध्ययन केंद्राचे संचालक डॉ.वसिष्ठ नारायण
झा, सोबत प्रसिद्ध उद्योगपती श्री.भंवरलालजी जैन

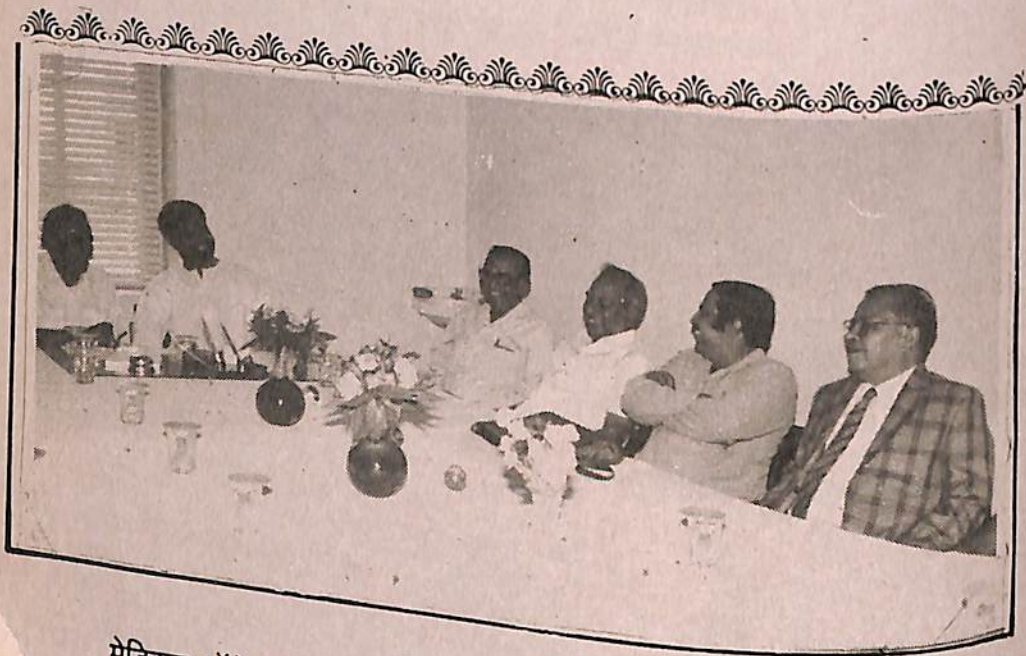
खानदेश कॉलेज एज्युकेशन सोसायटी संचलित
रुग्णालय व संशोधन केंद्राची अद्ययावत सुसज्ज इमारत

खानदेश कॉलेज एज्युकेशन सोसायटी संचलित रुग्णालय व संशोधन केंद्राच्या
उद्घाटन प्रसंगी शिखर बॅकेचे अध्यक्ष मा.प्रल्हादभाऊ पाटील

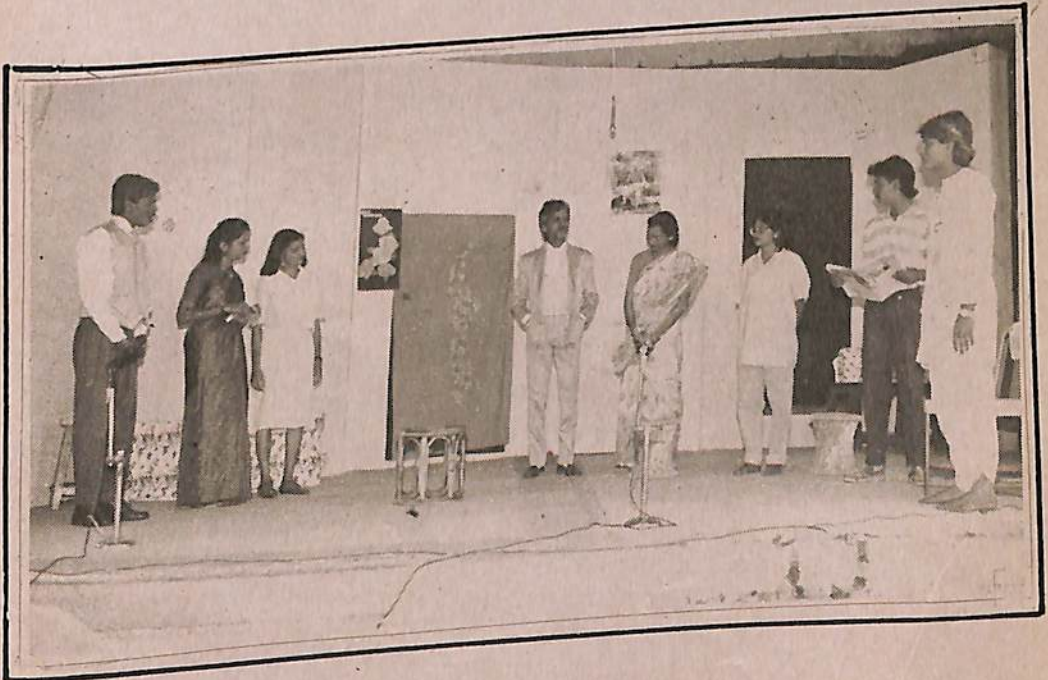
रुग्णालय व संशोधन केंद्राच्या उद्घाटनप्रसंगी मा.ना.मधुकररावजी चौधरी.

मेडिकल कॉलेजच्या मान्यतेसाठी पुणे विद्यापीठाच्या स्थानिक चौकशी समितीचे सदस्य - डॉ. भूषण पटवर्धन, डॉ. एस. एस. चौधरी, डॉ. ए. व्ही. संगमनेरकर, डॉ. जी. आर. एकबोटे, डॉ. विलास अंबिके.

स्नेहसंमेलन- रंगमंचाची पूजा करतांना प्राचार्य डी.एस.नेमाडे.

स्नेहसंमेलन नाट्यप्रसंगातील एक दृष्य

स्नेहसंमेलनाच्या पारितोषिक वितरणाचे
प्रमुख अतिथी डॉ.ए.जी.भंगालेंचे स्वागत करतांना
प्राचार्य डी.एस.नेमाडे

स्नेहसंमेलन- नृत्य करतांना सरला गायकवाड

श्री.बाबासाहेब पुरंदरे
विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करतांना

कनिष्ठ महाविद्यालयातील कला मंडळातर्फे आयोजित सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे उद्घाटन करतांना प्राचार्य डी.एस.नेमाडे.

कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या सांस्कृतिक कार्यक्रमात विद्यार्थी विद्यार्थीनींनी सादर केलेले दांडीया रास नृत्य

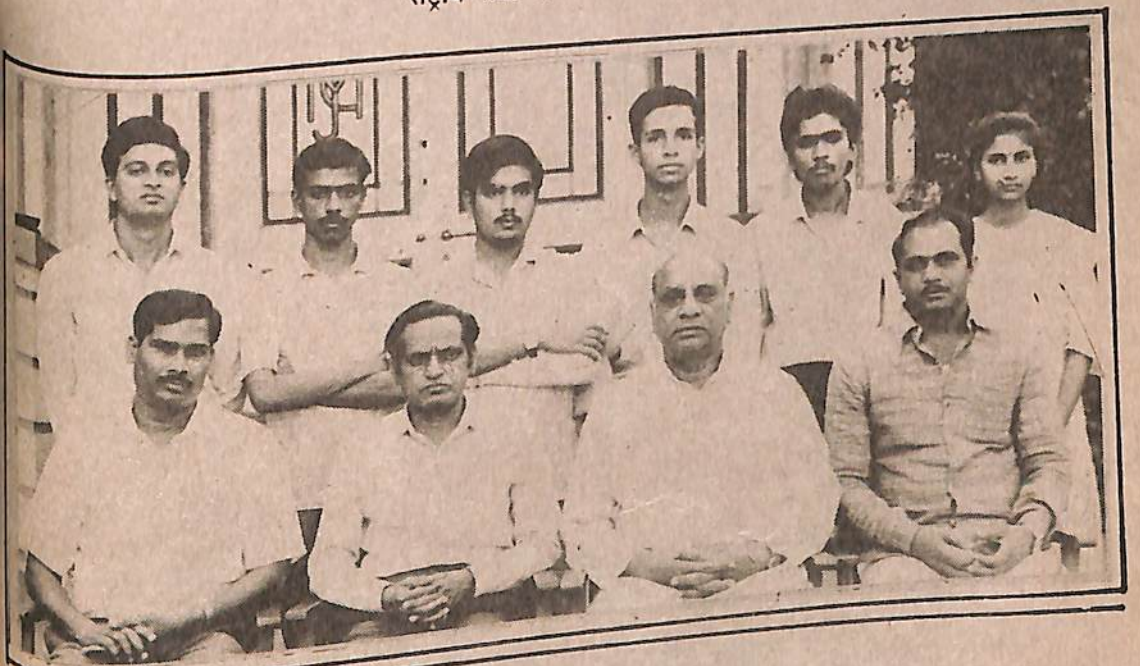
युवती सभेतर्फे (कनिष्ठ महाविद्यालय) आयोजित कार्यक्रमात
दांडीया नृत्य सादर करतांना विद्यार्थिनी

युवती सभेतर्फे (कनिष्ठ महाविद्यालय) आयोजित कार्यक्रमात
शेतकरी नृत्य सादर करतांना विद्यार्थिनी

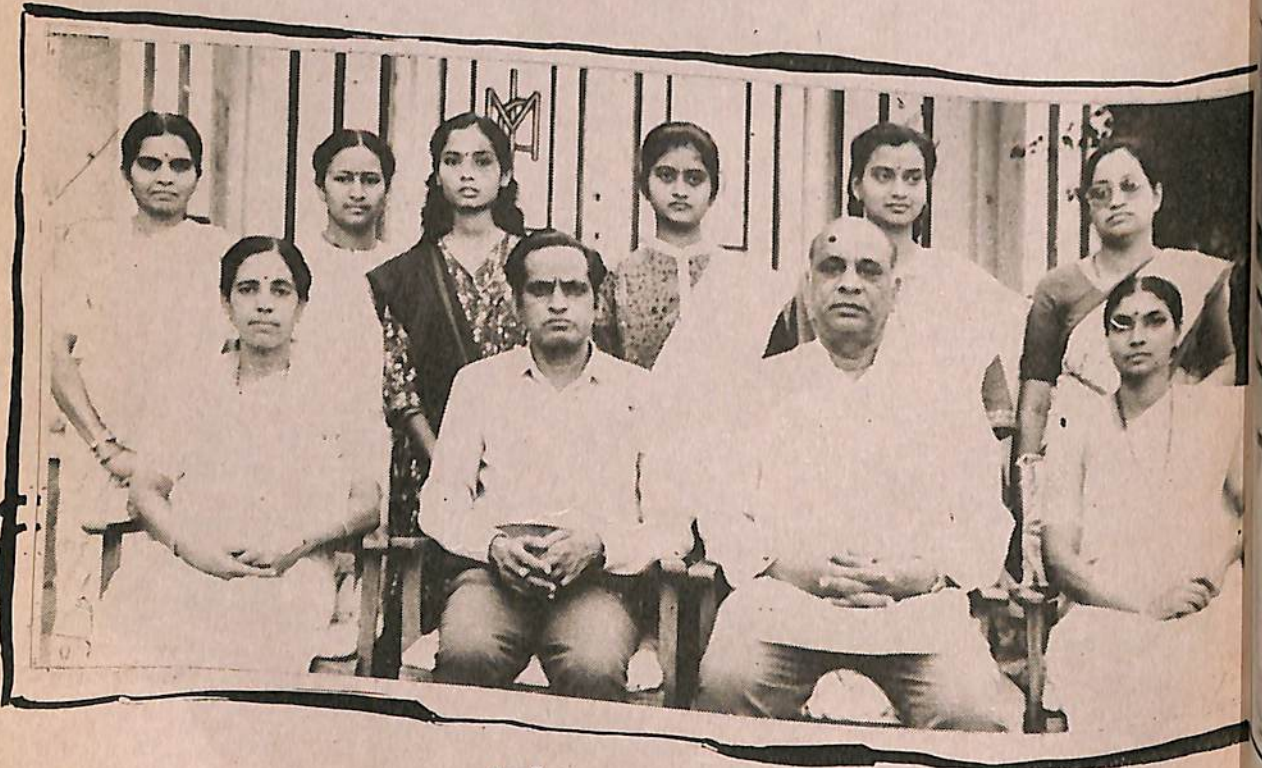
राष्ट्रीय सेवा योजना कार्यकारीणी

वादविवाद मंडळ कार्यकारीणी

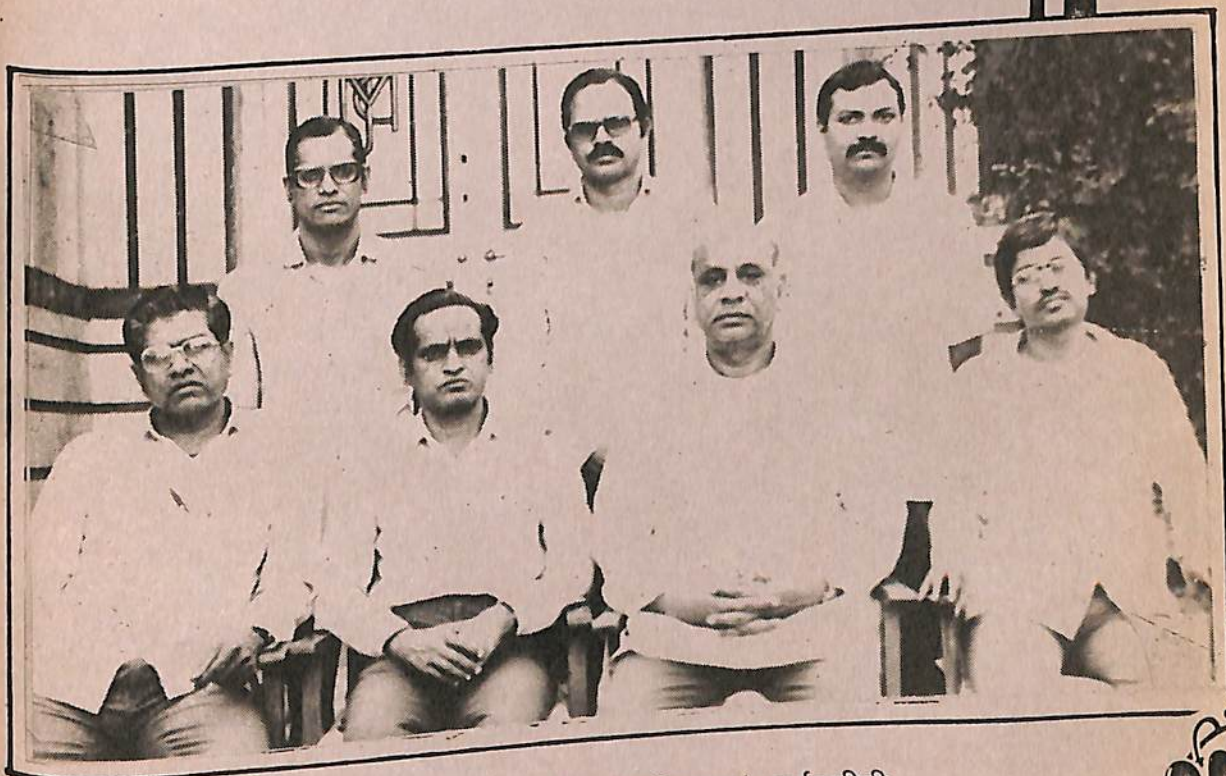
मानसशास्त्र मंडळ

युवती सभा कार्यकारीणी

युवती सभा (कनिष्ठ महाविद्यालय) कार्यकारीणी

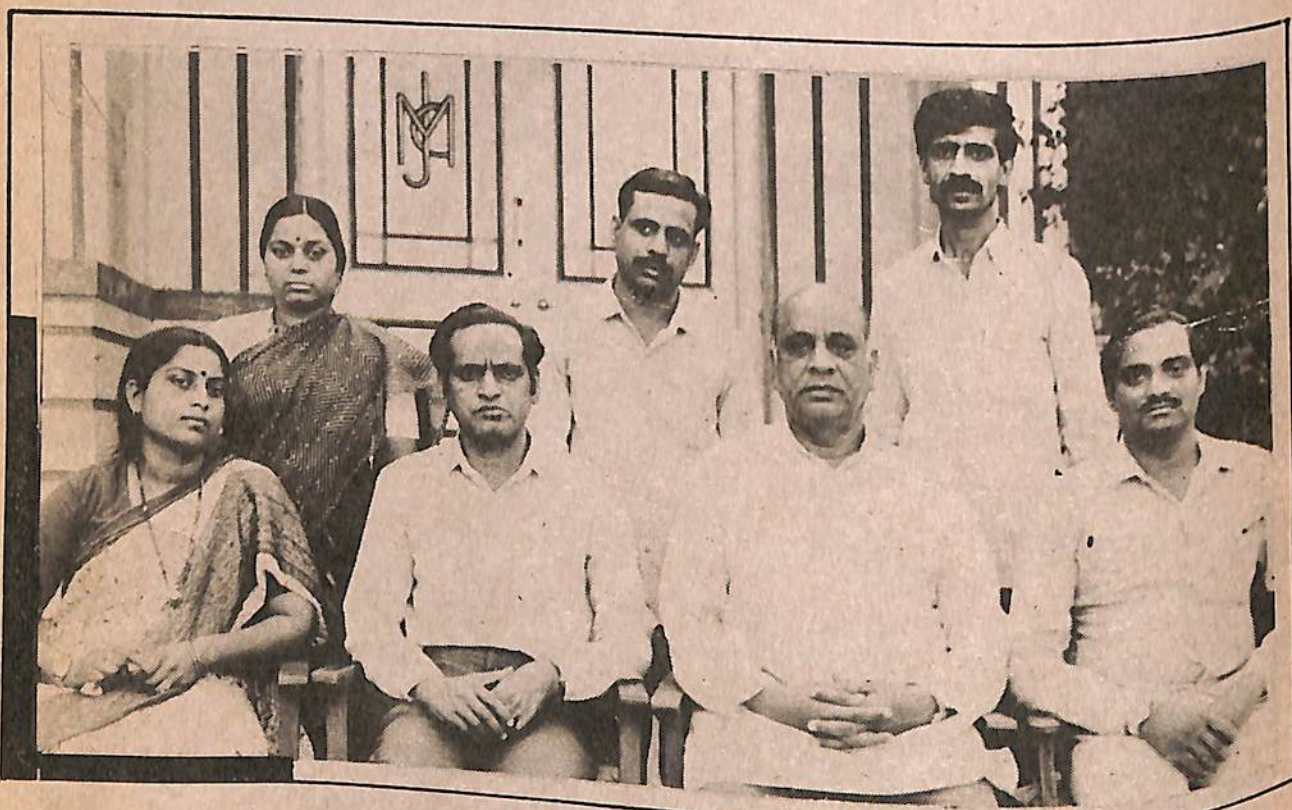

विज्ञान मंडळ (कनिष्ठ महाविद्यालय) कार्यकारीणी

वादविवाद मंडळ (कनिष्ठ महाविद्यालय) कार्यकारीणी

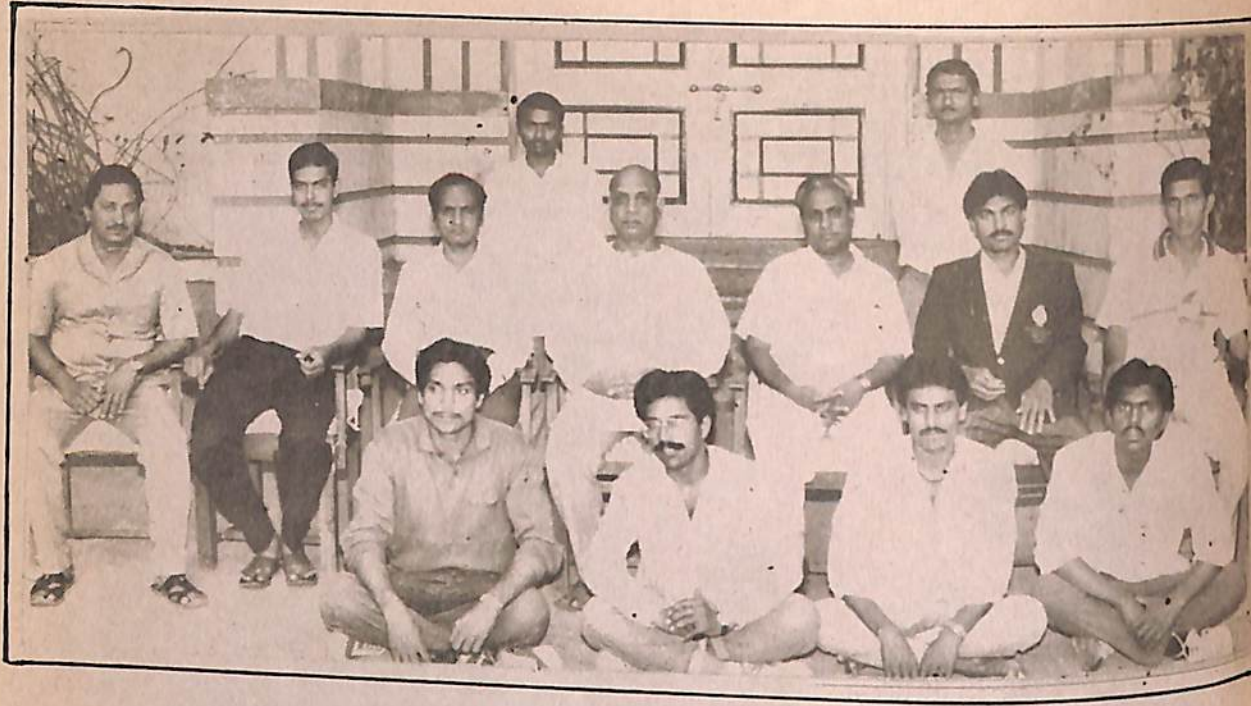
कला मंडळ (कनिष्ठ महाविद्यालय) कार्यकारीणी

जिमखाना डे प्रसंगी मा.ना.अरुणभाई गुजरार्थीचे
स्वागत करतांना जन.सेक्रेटरी किरण वेंडाले.

जळगाव विभागीय आंतर महाविद्यालयीन मैदानी स्पर्धाचे उद्घाटन
करतांना मा.डॉ.अण्णासाहेब वेंडाले

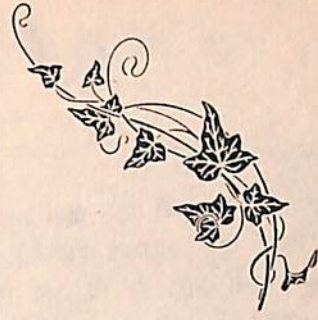

पुणे विद्यापीठ खेळाडू (बास्केटबॉल, कबड्डी, फुटबॉल, वॉडमिंटन)

जळगाव विभागीय खेळाडू हॉकी, युद्धीबळ, खो खो, वॉडमिंटन व कबड्डी

असते. पण.....पण त्याच्या हातून एक अश्लाघ्य वर्तन घडले आणि त्याच्या चारित्र्य चंद्रास कलंक लागला. द्रौपदीला 'विवस्व' करण्याची कर्णाने दिलेली आज्ञा हाच तो कलंक होय. हेच ते पाप. आपल्या हातून हे दुष्कर्म चालले आहे. याची जाणीव त्याला बोलल्यानंतर झाली. आणि जन्मभर तो पश्चातापाच्या आगीत जळत राहीला. जेव्हा कर्ण आणि कृष्ण यांची मनमोकळी भेट झाली त्यावेळी कृष्णाने विषय काढला नसतांनाही कर्णाने "त्येन तव्येह्य कर्मणा" असे बोलून आपणहून या प्रसंगासाठी दिलीगिरी व्यक्त केली. ज्याला आपल्या दुष्कर्माचा पश्चात्ताप झालेला आहे आणि ज्याने तो दिलीगिरीपूर्वक बोलून दाखविलेला आहे असा पुरुष एकटा कर्णच होय.

हुंडा

शुभांगी प्रेमचंद पाटील
तृतीय वर्ष संख्याशास्त्र

महामारतातील कर्ण या पात्राला प्रथम उपेक्षित ठेवले गेले. नंतर त्यावर अनेकांनी अनेक पुस्तके लिहीली. श्री.शिवाजी सावंत यांचे 'मृत्युंजय', श्री.रणजित देसाईचे 'राधेय', श्री.गो.नी.दांडेकरांचे 'कर्णायन', श्री.वि.वा.शिरवाडकरांचे 'पहिला पांडव' आदी रचनांमधून कर्णाचे अप्रतिम चित्र रेखाटले गेले आहे. दादशूर कर्ण, पराक्रमी कर्ण, निर्लोभी कर्ण, असे विविध प्रकारे चित्र रेखाटले आहे. पांडवांचे राज्य मिळत असतांना, पांडवांचा जेष्ठ भाऊ म्हणून द्रौपदी मिळत असतांना, की जीची त्याने मिळण्याची इच्छा केली होती ती फक्त पक्ष बदलण्यामुळे मिळत असताना त्याने नाकारली. निश्चयापासून न ढळणारा, मित्रत्वाला जागणारा कर्ण हा एकच असू शकतो.

'कर्ण' ही व्यक्तीरेखा प्रत्येकाच्या मनात 'घर' करून रहाते. या व्यक्तीरेखेमुळे आपल्यापुढे अनेक प्रश्न उभे राहतात. मनुष्याचे मोठेपण हे त्याच्या जन्मावर, जातीवर की स्वकर्तृत्वावर अवलंबून असते ? की स्वतःला नियतीच्या हवाली करून फक्त येईल त्या संकटाला सामोरे जावे. पण हे प्रश्न जरी असले तरी सर्वांच्या वेदनेचे, अभिमानाचे, पराक्रमाचे आणि नेकीचे प्रतीक मात्र कर्ण हा एकच आहे. यात शंका नाही.

•
•

हुंडा ही मागतात, भिकही मागतात,
अंतर काय मग त्यांच्यात व भिकाऱ्यात
भिक मागतात पोटासाठी
हुंडा मागतात सुखासाठी
सुख नाही घेण्यासाठी
सुख नाही देण्यासाठी
डॉक्टर जास्तच मागणार
इंजिनियर नाहीच सोडणार
प्रोफेसर तीच री ओढणार
लेबर मात्र लग्नात रुसणार
व्यापार समजतात लग्नाला
नाही महत्त्व मुलीला
पायदळी तुडवतात कायद्याला
कलंक लावतात माणुसकीला
समजतं पण कळत नाही
कळतं पण वळत नाही
विचार करण्याची प्रवृत्ती नाही
एकाने समाज बदलणार नाही
हातात बळ नाही कां ?
स्वामिमानाने राहणार का ?
हुंडा आयुष्यभर पुरणार का ?
आत्मसन्मानाने जगणार का ?

कॅलेंडरच्या चौकटीत एरवी मख्ख चेहरा करून बसणाऱ्या तारखा आपल्याकडे पाहून खदाखदा हसताहेत असा भास मारीयाला होवू लागला आणि ती स्वतःवरच विडली. गेले पंधरा दिवरा जवळचे अन्न पाणी संपत आलेले, ऑबिराजनाचा साठा संपलेला अशा अवस्थेत ती कसातरी वेळ काढत होती. आजपर्यंतच्या तिच्या अंतराळयानातील वारतव्यात सगळ्यात तणावाचा क्षण ती अनुभवत होती.

आणि अचानक.....

बीप..बीप..बीप..बीप....संदेश मशिनच्या आवाजाने ती भानावर आली. "तुझ्या उतरण्याची व्यवस्था करण्यात आली आहे. ताबडतोब पृथ्वीवर निघून ये." काही केलेल्या मारीयाला बोलणाऱ्याचा चेहरा पडद्यावर दिसत नव्हता. पण आपल्याला परत जायला मिळतेय म्हणून तिने सुटकेचा निःश्वास टाकला.

आणि मारीयाच्या अंतराळयानाचे काही तारांत पृथ्वीवर आगमन झाले. मारीया मनातल्या मनातच बेत आखीत होती. आज ६ ऑक्टोबर २२९५. लिनाचा वाढदिवस. अचानक जाऊन तिला आश्चर्यचकित करता येईल.

तिने यानाबाहेर पाऊल ठेवले मात्र...दोन आकृत्या अंधारात भरभर पुढे आल्या, आणि काय घडतेय ते कळायच्या आत मारीयाला उचलून गाडीत कोंबण्यात आले. एका अज्ञात ठिकाणी मारीयाला उतरवून त्या गूढ व्यक्ती नाहीशा झाल्या. मारीया गोंधळात पडली पण तिला काहीच बोध होईना. आजुबाजूला यंत्रच यंत्र परारलेली दिसत होती.

थोड्या वेळाने एक स्वयंचलित यंत्र तिच्यापुढे आले आणि आणलेले पदार्थ खाण्याचा आदेश तिला देण्यात आला. मारीयाची खुर्ची अचानक हलली आणि तिला एका दुसऱ्या खोलीत नेण्यात आले. मारीयाने समोर पाहिले आणि.....एक प्रचंड धक्का तिला बसला. समोरचे कॅलेंडर तारीख दाखवत होते....९ नोव्हेंबर २३४०. मारीयाला तिने पृथ्वी सोडली ती तारीख आठवली. ६ ऑक्टोबर २२९० बापरे...भीतीची एक शिरशिरीच तिच्या शरीरातून विजेच्या झटक्याप्रमाणे निघून तिला अस्वस्थ करून गेली. "म्हणजे आपण चक्क पन्नास वर्षांनी पृथ्वीवर उतरतोय.

आणि आपल्याला तर पाच वर्षासाठी अंतराळयानात पाठविण्यात आले होते." मारीयाला काही सुचेना.

तेवढ्यात रागोरच्या पडद्यावर संदेश आला. "शेजारच्या प्रयोगशाळेत थोड्या वेळात हजर रहा." थोड्या वेळाने खरच तिला आपण प्रयोगशाळेत असल्याचे जाणवले. मारीयाला आदेश मिळाला की तिने अंतराळयानात केलेल्या सर्व प्रयोगाचे निष्कर्ष हजर करावे. समोर कुणी नसतांना अदृश्यपणे कोण आपल्याला आदेश देतंय तेही तिला कळत नव्हते. सारे निष्कर्ष आणि कागदपत्र तिने टेबलवर ठेवले.

दुसऱ्या दिवशी मात्र मारीयाने सारा प्रकार शोधून काढण्याचा प्रयत्न केला.ती त्यात यशस्वी झालीही आणि अपयशीही ठरली....असे काय तिच्या हाती आले ?

रात्री मारीयाने गुपचुप एका चारही बाजूने बंद असलेल्या खोलीत प्रवेश केला. तिथे असणाऱ्या अजस्र यंत्राच्या गर्दीतून वाट काढत ती एके ठिकाणी पोहोचली. एका कागदपत्रांच्या गट्ट्याकडे मारीयाचे लक्ष गेले. होय....

तिच्या पृथ्वीवरून जाण्याच्या दिवसापासून सारी नोंद ह्यात होती. मारीयाने सावधपणे एक एक फाईल चाळायला सुरुवात केली...आणि तिला कळले की ...आतापर्यंत यानात मिळणारे संदेश हे यंत्रमानवाने दिलेले होते. तिला पृथ्वीवर येण्याच्या आदेशासहित. आणि तिला पाच वर्षे नव्हे...पन्नास वर्षे पृथ्वीबाहेर अंतराळयानात ठेवण्यात आले होते. आपल्याला फसविण्यात आल्याचे मारीयाच्या लक्षात आले होते. सुरुवातीच्या दोन वर्षांची कागदपत्रे मानवी हस्ताक्षरात होती. नंतरच्या कागदपत्रांवर मात्र नुरात्याच नोंदी होत्या. म्हणजे सगळी यंत्रणा यंत्र मानवाच्या हाती होती तर....

"यंत्रमानवाचा क्रांतीत विजय...

माणसाचे वर्चस्व संपुष्टात....."

अरे बापरे मारीया आश्चर्याने आणि भीतीने गोठून गेली. यंत्रमानवाने

क्रांती घडवून आणली होती. पृथ्वीवरील माणसाचे हजारो वर्षांपासूनचे वर्चस्व संपले होते. म्हणूनच मारीयाला आल्यापासून एकाही माणसाचे दर्शनदेखिल घडले नव्हते. मारीया पार कोलमडून गेली. आता आपले काय होणार या विचारांनी ती हाताश झाली.

सकाळी सूर्योदय झाला आणि पुन्हा मारीयाला आदेश मिळाला.....“जीवशास्त्र प्रयोगशाळेत हजर रहा.” काही तासांनी वैन यंत्रमानव तेथे आले आणि त्यांनी मारीयाला उचलून एका पिंजऱ्यात घातले. ढकलत ढकलत पिंजरा प्रयोगशाळेत आणण्यात आला. मारीयाने भीतीने जोरात आरोळी ठोकली कारण समोर टेबलाभोवती तीन चार यंत्रमानव शस्त्रक्रियेचे साहित्य घेऊन उभे होते. एका डेस्कवर रसायनांच्या बाटल्या रचून ठेवल्या होत्या.

मारीयाला कळून चुकले तिचे भवितव्यकारण काल तिने पाहिलेल्या कागदपत्रांमध्ये “अंतराळत काही काळ राहून पृथ्वीवर आलेला प्राणी” अशी तिची नोंद झाली होती. पुढच्या फायलीत “या प्राण्याची शारीरिक स्थिती इतकी वर्षे तिच कायम कशी राहीली असावी ?” हा यंत्रमानवाचा संशोधनाचा विषय होता.

मारीयाला डोळ्यापुढे दिसू लागल्या जिवंतपणीच्या मरणयातना... ज्या कधीतरी तिने प्रयोगशाळेत प्रयोगाच्या वेळी उंदरांना, बेडकांना आणि इतर प्राण्यांना गिनी पिंजऱ्यात दिल्या होत्या. कधीतरी.. पन्नास वर्षापूर्वी..लॉग..लॉग अँगो...होय ! तेवीसावे शतक होते, आणि यंत्रमानवाचे पृथ्वीवर राज्य होते. आणि भावना, मन या गोष्टी कधीच संपल्या होत्या. ‘माणूस’ गिनी पिंजऱ्यात बनला होता..यंत्रमानवाच्या राज्यात...

गिनी पिंजऱ्यात ...माणूस...गिनी पिंजऱ्यात. ‘बूमरँग’प्रमाणे यंत्रमानव माणसावरच उलटला होता.

सुख असावं कसं ?

कु. मल्लिका कलकोंडा
अकरावी विज्ञान

सुख असावं कसं ?
जीवनाच्या मदमस्त दिठीत विरून जाव तसं !
सुख असावं कसं ?
बोचरे काटेही प्राजक्ताची पुष्पे भासावी तसं
सुख असावं कसं
कोकीळेच्या सादेसरशी आम्रवृक्ष बहरावा तसं
सुख असावं कसं ?
लाटांवर पवनदूत बनणाऱ्या परिमलाचे हास्यच जसं !
सुख असावं कसं ?
आनंदाने हसता हसता डोळे भरून यावेत तसं !
सुख असावं कसं ?
हृदयाच्या विशाल जगीही न सामावे तसं !
सुख असावं कसं ?
मूर्त असुनही अमूर्तपणे जगता यावं तसं !

विलक्षण तणावपूर्ण भीतीचं सावट पसरलेलं इराकी शहर बागदाद. असंख्य इमारतींच्या रानातली एक आलिशान इमारत 'आशियाना'च्या दुसऱ्या मजल्यावर गॅलरीत बसलेले लिली अन चिंटू. सायंकाळचा तांबूस केसरी प्रकाश काळोख घेऊन आल्यामुळे दोघांच्या चेहेऱ्यावर निराशेची छटा स्पष्टपणे जाणवत होती. बारा वर्षीय लिलीनं गुलाबी टी शर्ट आणि जीन्स स्कर्ट तर छोट्या चार वर्षीय चिंटूने काळपट हाप शर्ट-पॅट परिधान केलेली. चिंटू गुटगुटीत, देखणा व निरागस होता तर लिली सुस्वभावी, कोमल अन समंजस होती. ती निर्मनुष्य रस्त्याकडे शून्य मनाने सैनिकी गाड्यांची धावपळ पहात होती. तोच एक सैनिक गेट उघडून जिना चढू लागला. क्षणभर लिलीचा श्वास आपोआप रोखला गेला. त्यांची धांदल उडालेली पाहून झालेली निराशा राकट वाटणाऱ्या सैनिकाने हसण्याखाली लपवली. सैनिक म्हणाला, "बाहेर पडू नका, रात्री दारे खिडक्या व्यवस्थित लावून घ्या." तो चालता होण्याच्या आतच तिने लाडक्या चिंटूला घरात घेऊन दार लावलं. स्नासभर पाणी प्यायल्यानंतर अंगाचा थरकाप कमी झाल्याचं तिला वाटलं. आखाती युध्दाचे पडसाद त्यांच्या घरावर पडायला सुरुवात झाली होती. आईवडिलांनी लिलीला चिंटूसह स्वतःची काळजी घेण्याविषयी अनेक सूचना केल्या होत्या. तिचे वडील इराकी एअरफोर्समध्ये तर आई सिव्हिल सर्जन होती. युध्दजन्य परिस्थितीमुळे दोहोंना दिवस रात्र आपापलं काम करावं लागे. अमेरिकेने इराकी सैन्य कुवेतमधून हटविण्यास दिलेली मुदत संपून आता युध्दाची ठिणगी कोणत्याही क्षणी पडू शकणार होती !

दररोज रात्री सात ते दहाची ही वेळ या छोट्या परिवाराची बागेत फिरायला जायची. बागेतून आल्यावर आईचा स्वयंपाक तर इकडे चिंटू लिलीचे भांडण वडिलांनी प्रेमळपणानं सोडविण्याची होती. चिंटूच्या हट्टी दादागिरीचं तर लिलीच्या कल्पक बुद्धीचं कौतुक चाले. वडिलांच्या हलक्याफुलक्या विनोदांमुळे जेवण अधिकच चविष्ट वाटे. त्यानंतर टेलीव्हिजनचे कार्यक्रम पहाणं. लिलीची अभ्यास करतांनाची धांदल. हा कार्यक्रम बरेच दिवसांपासून खंडीत झाला होता. त्यात जमेची बाजू अशी की आईवडिलांपैकी एकतरी जण घरी असायचे. पण आज दोघेही घरी येणार

नव्हते म्हणूनच जबाबदारीच्या ओझ्यामुळे लिलीची वागणूक एकाएकी विलक्षण बदलली.

लिलीने विचारलं, "चिंटू, तुला हवीय ना रंगपेटी ?" "अं...?" त्याच्या चेहेऱ्यावर आश्चर्य प्रकटलं. "अरे, हवीय ना तुला ?....गेली दोन दिवस रंगपेटीसाठी रडतोहेस. ही घे." लिलीने नंतर फ्रिजमधून फळे काढून चिंटूला खायला दिली. तिला खातांना जाणवलं की फळांचा ताजेपणा, माधुर्य जणू लोप पावलंय.

रात्रीच्या सुन्न भयाणतेतला तणाव क्षणक्षणी लिलीचं मनोधैर्य खचवत होता. चिंटूच्या गुबगुबीत चेहेऱ्यावर लिलीच्या वास्तव्यामुळे निद्रेचं साम्राज्य पसरलं. पण लिलीला अजून झोपेची कल्पनाच स्पर्शली नव्हती. काळोख दाट होऊ लागल्यामुळे तिला वाटलं, 'मनावर आलेला जबरदस्त सुन्न तणाव झटकून टाकावा... आईच्या मांडीवर डोकं ठेवून मनसोक्त रडावं...तिच्या कुशीत निर्धास्तपणानं निद्राधीन व्हावं.' मधूनच त्या निःशब्ध स्तब्धतेला चिरणारा आवाज करत एखादं विमान तिच्या बालमनाला धास्तीच्या खाईत लोटे. त्या भयाणतेच्या वेढ्यात गुरफटलेली असतांनाच विचारांचे स्वप्नागधे वेव्हा अन करो रुपांतर झाले या दरम्यानची अस्पष्ट रेषा तिला कळालीच नाही. किती बुर स्वप्न होतं ते ! भयावहतेच्या दरीत ढकलण्याचा भास झाला तिला !.....आकाश विगानांनी अन् जमिन तोफा रणगाड्यांनी व्यापली !.....रात्रीची निर्दयीपणे आग ओकत साऱ्या पृथ्वीचे विषारी वाळवंट करण्याचा दृढनिश्चय केल्यासारखा !.....सर्वत्र हाहाकार माजवण्याचा पवित्रा घेतलाय.....!

"नाss...हीs...!...नाहीss!"

तिचा यातनामय आवाज हॉलमधील शांतता कापीत दणाणला ! तिच्या अचानक ओरडण्याने चिंटू जागा होऊन त्यानं लिलीला उठून बसायला मदत केली. तिचे डोळे भेदरलेले, गोंधळलेले. केस विस्कटलेले. तो घाबरलेल्या मनःस्थितीत असूनसुध्दा त्यानं स्वतःला क्षणार्धात सावरून लिलीच्या कपाळावरचा घाम रमालानं पुसला. प्यायला पाणी देत तो मोठ्या कसोशीन धैर्य करत म्हटला, "मी आहे ना ?"या एका वाक्यानं तिला कमाळीचा

आधार आला. तो धीर फार काळ टिकला नाही. विमानांच्या आवाजाचे घोंगावणे क्षणाक्षणाला वाढत होतं. वेगाने दोघं खिडकीजवळ गेले तेव्हा त्यांच्या आत्मविश्वासाची जागा भयाने घेतली. सारं बगदाद जीवघेण्या कर्कश आवाजांनी न्हाऊन निघालं ! काही वेळातच आकाशातले शेकडो विमानांचे लाइट्स शहराकडे झेपावले. ते शहरावर पूर्णपणे येताच बॉब पडू लागले! स्फोटांच्या आवाज दाही दिशांना दणाणला ! हवाई हल्यांचे भोभे जोरदार वाजू लागले ! थोड्या वेळात लाइट्स बंद होऊन सारं बगदाद अंधारात बुडाले. दूरवर आगीच्या आकाशवेधी ज्वाळा भडकल्या ! विमान-विरोधी तोफांचा आवाज आसमंतात धुमला. 'आशियाना'ला हादरे बसत होते. त्यांचे डोळे दिपले. हे अमुतपूर्व भयावह दृश्य ती दोघं चिमुरडी पाखरे अनाकलनीय नजरने मीटमीट करत आपल्या घरट्यातून कितीतरी वेळ पहातच राहिले.

युद्ध सुरु झाल्यानंतर तीन दिवसांनी आई थोड्या वेळाकरता आली. लिली-चिट्टूला विषारी वायूचा त्रास न होण्यासाठी प्रतिबंधक मुखवटे तिने आणले. दोघं मुलांना सोडून जातांना काळजाच्या कालवाकालवमुळे कडांचा बांध फोडून नेत्राश्रु हृदयाशी कवटाळलेल्या लिली-चिट्टूच्या डोक्यावर पडले. "धीर घर बेटा...सारं ठीक होईल." असं सांगून आपल्या सहकाऱ्यांबरोबर आईला अनिच्छेनं जावं लागलं. आई वडिलांची गैरहजेरी, सतत असणारा एकाकीपणा, अन् विमाने तोफांच्या गगनमेदी आवाजाची दोहोंना हळुहळू सवय होऊ लागली.

बगदाद रेडिओवर लिलीने बातमी ऐकली की, समुद्रावर तेलाचा तवंग पसरून सागरी प्राणी पटापट मरताहेत. किनाऱ्याचे नाव सांगितलं त्यात 'सेडीको' सुध्दा सांगण्यात आले. सेडीको किनाऱ्यावरच्या एका गावात साऱ्या परिवाराने मागची सुटी घालवली होती. ते अतिशय रम्य, प्रेक्षणीय अन् सदा हवंहंस वाटणारं स्थळ होतं. सागरात जहाजातून फिरून तेथील मास्यांना खाद्यपदार्थ दिले होते. त्याच मास्यांच्या मरणाची बातमी लिलीनं चिट्टूला सांगितली तेव्हा त्या इवलाशा मनाला अतिव दुःखाने त्याच्या नकळतच अश्रु गालावर ओघळले. लिलीच्या मनश्चुंवर एकच प्रश्न रेंगाळत होता.... 'या निष्कपट सागरी प्राण्यांनी मानवाचा कोणता अक्षय्य अपराध केलाय ?' ही बातमी जुनी होण्याच्या आतच अचानक वादळापूर्वीचे शांततेचे वातावरण सर्वत्र पसरले. आकाशात काळेकुकुट ढग दाटून वाऱ्याच्या घोंगावत पावसाचे थेंबे पडले ते तरी किती आश्चर्यकारक ! काळा पाऊस...काळ थेंबे पाणी ! गॅलरीतून लिलीने हातात थेंबे झेलले तर काळपाणी

अतिशय चिकट असल्याचं कळालं. लिलीला ते एक दुःस्वप्न वाटलं.

चिट्टूने विचारले, "यापुढे असाच काळा पाऊस पडेल का?" "कुणास ठाऊक ?" तिने खांदे उडविले. रस्ते सुकत नाही तोवर शेकडो विमाने दुपारच्या उन्हात चकाकत बगदाद वर चालून येत होते ! बॉम्बसचे आवाजात भोंगाचे आवाज भर पाडत होते. लिलीने हातातल्या दुर्बिणीतून पाहीलं तर ती विमानं कथेतल्या राक्षसाचं रूप धारण करून झेप घेतल्यासारखं तिला वाटलं ! लिलीजवळून दुर्बिण ओढून त्याने बघितलं की एक विमान खाली झेपावतंय... त्यातून एक तप्त गोळा आग ओकीत खाली येतोय !... क्षणोक्षणी जमिनीचा वेध घेण्यासाठी जवळ येतोय !... जमिनीवरच्या इमारतींना कवटाळायला तो सज्ज झालाय ! "लिली पहा !" मारक शस्त्र जवळून दिसल्याने त्याला आनंद झाला. पण लिलीच्या अंगाचा थरकाप उडाला....मन गोठलं गेलं... "चिंs...टूs !" केविलवाण्या आवाजात ओरडून तिनं संकटाची चाहूल चिट्टूला दिली. त्याच्या हातातल्या दुर्बिणीची पकड आपोआप सैल झाली... त्या मारक शस्त्राच्या जबरदस्त आवाजाचे पडसाद परत येण्याच्या आतचं कानठब्या बसविणारा निर्दयी घमाका झाला !... 'आशियाना'चे क्षणातच अन्तं तुकडे दूरवर फेकले गेले !... त्यातच ते दोघेही... लिली अन् चिट्टू !... चिट्टू रस्त्यावर फेकला गेला तेव्हा जोरदार किंकाळी मारली अन् टाहो फोडून रडू लागला ! त्या असहाय्य वेदनेच्या जंजळात तो खितपत प्लानी येऊन पडला. त्याचे मांडीपासूनचे पाय निकामी पडले होते... तरीही तो इच्छाशक्तीच्या जोरावर शक्य तितक्या मोठ्याने कळवळून ओरडला, "लिस...ली" मोठ्या कष्टाने त्याने चौफेर नजर फिरवली. तेव्हा त्याला लिलीचा स्कर्ट दिसला. एका प्रचंड मिंतीखाली येवून तिच्या शरीराचा अक्षरशः चुराडा झाला होता !... त्याची प्रिय बहीण लिली आता त्याला सोडून गेली हे त्याला त्या अवस्थेतही कळालं. त्या प्रचंड दुःखाचा मनावरचा जबरदस्त फटका, शरीरातून सतत वाहाणारं रक्त अन् पूर्ण शरीर दुर्बल झाल्याची जाणीव यांच्यासमोर शरणागती पत्कारून तो बेशुध्द पडला. काही वेळातच आरडाओरड चिट्टूला ऐकू आली. इतक्या तीव्र वेदना होत असतांना मान वळवून पाहीलं तर, तो आपल्या नेत्याला पूर्णपणे पाठींबा असल्याचं दर्शविण्यासाठी काढलेला प्रचंड मोर्चा होता. मोठमोठ्या पोस्टर्सवर काय लिहीलंय हे त्या लहानग्याला कळत नव्हतं. पण हजारो मुखातून गर्जणाऱ्या घोषणा ऐकल्या, "गुड लक सद्दाम हुसेन !"
"बुइ वॉन्ट ब्लड फॉर ऑईल !!!" "बुइ वॉन्ट वॉर !!!"

डॉक्टर सुधाकर आपली कार अगदी तुफान वेगाने चालवित सिव्हिल हॉस्पिटलकडे निघाले होते. त्याला कारणही तसेच होते. दुपारी जेवणानंतर डॉ.सुधाकर आराम करीत असतांना अचानक हॉस्पिटलमधून फोन आला. 'हॅलोऽ हॅलोऽऽ डॉक्टर घरी आहेत काय ? डॉक्टरांनी फोन घेतला तेव्हा त्यांना कळले की-

मुंबई-चोपडा या बसला अमळनेरजवळ अपघात झाला होता. आणि जखमींना तातडीने हॉस्पिटलमध्ये पाठविण्यात आले होते.

गंभीर स्वरूपाच्या जखमींसाठी ऑपरेशन रुममध्ये तयारी करून १-१ ऑपरेशन कुणाच्या हाताचे, कुणाच्या पायाचे, कुणाच्या डोक्याचे करीत होते. जवळ जवळ तीन-चार ऑपरेशन्स झाली. सायंकाळचे सात वाचले. आता शेवटचे एकच ऑपरेशन राहिले होते.

वार्डबॉय आणि नर्स ऑपरेशन टेबलाजवळ तयार होते. पेशंटला टेबलावर आणले. डॉ.सुधाकरने पेशंटचा चेहेरा पाहिला आणि ते एकदम दचकलेच.

परंतु खरा डॉक्टर कोणत्याही गंभीर प्रसंगी अगदी धीराने काम करतो त्याप्रमाणे त्यांनी प्रथम पेशंटला तपासले. पेशंटच्या डोक्यास फारच गंभीर जखम झाली होती. रात्री आठ वाजेपर्यंत ऑपरेशन संपले. डॉ.सुधाकर घामाने अगदी भिजून गेले होते. त्यात शेवटचे ऑपरेशनसुद्धा सक्सेसफूल झाले. परंतु पेशंटला जखमेतून झालेल्या रक्तस्रावामुळे रक्त देण्याची आवश्यकता होती. हॉस्पिटलमधील रक्त आणि पेशंटचा रक्तगट जुळत नव्हता. परंतु डॉ.सुधाकरच्या रक्ताशी तो जुळतो हे समजल्यावर त्यांनी लगेच रक्तपुरवठा केला.

त्यांनी रात्री जेवण घेतले नाही आणि ते त्या पेशंटजवळ अगदी बसून होते. ते खुर्चीत बसून सिगारेट ओढत विचार करू लागले. जणू धुम्रवलायात ते मग्न होऊन गेले...

कल्पना ही त्याची प्रेयसी. जिच्याबरोबर त्यांचे लग्न ठरले

व थोड्या दिवसांनी नववधू बनून त्यांच्या घरी येणार होती. पण दोन वर्षांपासून ती दैवाने एकमेकांपासून दूर झालेली होती.

सुधाकर हा कल्पनाच्या गावातीलच परंतु सधन घराण्यातील मुलगा होता. व कल्पना ही सुस्वरूप व चारचौघात उत्तून दिसणारी पण गरीब होती. पूर्वी कल्पनाचे वडीलसुद्धा खूप सधन होते. पण काळाच्या ओघात त्यांना गरीबी आली. पण मनाने ते फार उदार होते. कल्पनाच्या वडिलांची आणि सुधाकरच्या वडिलांची खूप जुनी मैत्री होती. त्यामुळे कल्पना सुधाकर एकत्र खेळले, वाढले, त्यांनी एकमेकांवर लटका राम केला व परत बोलू लागले. अशा रितीने ते दोघे मोठे झाले.

सुधाकर डॉक्टर झाला आणि कल्पना बी.ए. झाली. दोघांचे लग्न ठरले.

परंतु सुधाकरच्या मित्रांनी त्याला विधविले व त्यास सल्ला दिला, 'सुधाकर ! अरे कल्पनाच्या वडीलांनी तुला काहीच हुंडा दिला नाही ? एखादी स्कुटर तरी ? तू आता डॉक्टर झाला आहेस. तुला कल्पनापेक्षा चांगल्या मुली व हुंडा सुद्धा मिळेल.

मित्रांच्या या गोष्टींनी ऐन लग्नाच्या काही दिवसच आधी सुधाकरला भडकविले व त्याने कल्पनाच्या वडिलांकडे स्कुटरची मागणी केला. कल्पनाच्या वडिलांना तर आभाळ फाटल्यासारखे वाटले. त्यांनी आपल्या डोक्याचा फेटा उतरवून सुधाकरच्या पायांजवळ ठेवून विनंती केली की, 'तुम्ही कल्पनाचा स्वीकार करा !

हे जेव्हा कल्पनाने पाहिले तेव्हा तिने लगेच आपल्या वडिलांना उठवून सुधाकरला विचारले-

'सुधाकर कदाचित मी तुला पसंत असेन, खूप आवडतही असेन, तुम्ही मला आवडतेस परंतु तुझ्या या वागण्यामुळे तू मला पसंत नाहीस. तू तुला हव्या त्या मुलीशी आणि भरपूर

हुंडा घेऊन लग्न करू शकतोस !

कल्पना आपल्या वडिलांना घेऊन निघून गेली. सुधाकरच्या वडिलांनी त्याची खूप समजूत घातली. पण ते सर्व व्यर्थ ठरले होते.

त्या दिवसापासून सुधाकर अगदी उदास दिसू लागला. त्याच्या डोळ्यातला खेळकरपणा पार विझून गेला. गालाची हाडे विनाकारण वर आल्यासारखी दिसू लागली. आपल्या या हॉस्पिटलमध्ये आपले मन पूर्वीइतके रमू शकत नाही असे त्याच्या लक्षात आले आणि मनाला रूखरूख लागून राहिली. आपल्या हातून एक चुक घडली पुन्हा तर रोग्याच्या बाबतीत काही दगा फटका ? आणि तो सुन्न झाला. मनाची समजूत पटवणं किती कठीण असतं याची त्याला जाणीव झाली. त्याला वाटले की आपण कल्पनाची क्षमा मागून तिला समजविण्याचा प्रयत्न करावा.

ती संधी आज मोठ्या गंभीर प्रसंगात आली. म्हणून सुधाकर विचार करित होता. कारण पेशंट म्हणून आलेली ती व्यक्ती म्हणजे कल्पनाच होती.

सकाळी कल्पना थोडी शुध्दीवर आली त्यावेळी सुधाकरला बरे वाटले. त्याने स्वतः कॉफी केली व तिला देण्यासाठी तो गेला. त्यावेळी कल्पनाने त्याला पाहिले. चारी बाजूस एकवार वृष्टी टाकून जवळ उभ्या असलेल्या नर्सला विचारले, 'मी कोठे आहे ? मला काय झाले आहे ? कोण सुधाकर ? तूतू इथे ? अन् मी ? 'शांत हो कल्पना तुझ्या डोक्याला

जखम झाली आहे.' 'अन् तरीही मी जिवंत ? मी मेले नाही अजून ? असं काय बोलतेस कल्पना ? मी ऑपरेशन केले आहे तुझ्या डोक्याचे !

तू मला का वाचवलेस सुधाकर ? का वाचवलेस मला ? मला मरायचे होते. मला मरायला हवे.

कल्पना, कल्पना किती राम धरशील ? शांत हो कल्पना ! मी तुझी माफी मागतो. खरोखरच फारच दुकलं तेव्हा माझं!

पण तिच्या मनावर पसरलेले तिरस्काराचे सावट इतक्या सहजी दूर होत नाही हे पाहिल्यावर तो एका कुतुबबंद औषधाच्या कपाटाकडे गेला व त्यातील एक बाटली तोंडाला लावली. तिच्यावर लाल अक्षरात लिहिले होते 'POISON'.

कल्पना क्षणार्धात मनावर आली. क्षणात हे काय होते आहे याची तिला जाणीव झाली. तिने ती बाटली त्याच्या हाताला झटका देवून खाली पाडली. परंतु त्या घाईगडबडीत ती तोल जाऊन जमिनीवर पडणार होती तोच सुधाकरने तिला सावरले.

ती एकमेकांच्या बाहूपाशात जणू एकरूप झाली आणि सुधाकरने कल्पनाला म्हटले, 'कल्पना, माफ करशील ना मला ? आता आपण वेगळे होऊ शकत नाही.'

कल्पनाने उत्तर दिलेच नाही. ती त्याचे अश्रू आपल्या अशक्त हातांनी पुसू लागली. आणि विस्फारीत नजरेने आत्तापर्यंत त्यांच्याकडे पहाणारी नर्स ही गिरिकल हसत रमचा दरवाजा बंद करून निघून गेली.

शेटलॅंड शिपडॉग

हा कुत्रा गोंडस दिसतो. लहानखुऱ्या बांध्याच्या या कुत्र्यांची उत्पत्ती शेटलॅंड आयलॅंड येथील असून यांची उंची साधारणतः १४ ते १६ इंच असते. वजन अंदाजे २५ पौंडांपर्यंत भरते. चिंचोळे, निमुळले तोंड, अर्थे उभे, अर्थे पडलेले कान, झुपकेदार खाली पडलेली शेपटी, टप्पोः

डोळे, लांबसडक केस अशा वर्णनाचे हे कुत्रे किरमिजी - पांढरा, काळा - पांढरा अशा. मिश्र रंगात मिळतात. स्वभावाने ही कुत्री प्रेमळ व खेळकर असतात. मुख्यत्वेकरून शोभेचा कुत्रा म्हणून व राखणीच्या मर्यादित अपेक्षेनेच ते पाळवेत. यांचे केस रोज विचरावे लागतात. माफक प्रमाणात धावण्याचा व्यायाम त्यांना द्यावा. भारतात त्यांना मागणी खूप आहे, पण त्यांची उपलब्धता मात्र खूपच कमी आहे.

दिल का हीरा

कु. सरला गायकवाड
एम्.ए. हिन्दी(प्रथम वर्ष)

हिन्दी विभाग

चिडियों की मधुर चहचहाट शांत वातावरण में संगीत की तरह लग रही थी। पूरब की लालिमा सूरज के आगमन का संकेत दे रही थी। सुबह का पवन सरगम छेड़ रहा था। सर्दी के दिन होने की वजह से विजय अभी भी सोया था। उसे पवन का मधुर रोमांचित करनेवाला स्पर्श हुआ तो उसने ठीक से चादर ओढ़ ली। तभी माँ ने आवाज दी-

विजय! बेटे! उठो, स्कूल नहीं जाना क्या?

विजय क्या सोया था, वह तो सुखद नींद का आस्वाद ले रहा था। माँ के शब्द सुनते ही मन ही मन हँसने लगा। धीरे-से चादर हटाकर माँ को ढूँढने लगा। माँ तो उसके सिरहाने खडी थी। "माँ! तू तो अभी तक मुझे छेटा बघा समझती है, मानो मुझे जरा भी चिंता नहीं है। माँ! तो अब स्कूल में पढ़ने नहीं पढ़ाने जाता हूँ।"

"हाँ,हाँ, तुझे बडी चिंता है। चिंता होती तो माँ की यह हालत होती?"

विजय बचपन से ही होनहार था। वह माँ के दिल की बात समझ गया, परंतु न समझने का नाटक करते हुए कहने लगा-

"मैं समझा नहीं माँ? तू क्या कहना चाहती हो? मैं तो तुम्हें सुखी रखने की पूरी कोशिश करता हूँ।"

माँ की वृष्टि से यह अच्छा मौका था उसने कहाँ "तू तो अब बडा समझदार हो गया है और मेरे सुख की भी चिंता करता है ना, मुझे एक सुंदर, सुशील बहू ला दे तभी मेरी इस जंजाल से मुक्ती होगी। तुम्हारे पिताजी की भी यही आखरी इच्छा थी कि मैं तो जा रहा हूँ लेकिन तुम विजय को पढा-लिखा कर लायक बना दो और उसके लिए सुंदर, सुशील पत्नी ला दो।"

विजय माँ की बात टालने के उद्देश्य से कहने लगा-

माँ। कितने बजे?

"साढे सात"

"बाप रे। मुझे तो तैयार होकर जल्दी जाना है वरना देर हो जाएगी।"

"विजय। तुम्हे इतने जल्दी कहाँ जाना है? तू तो हमेशा

साढे नऊ बजे जाता है।"

"माँ मेरा दोस्त बीमार है उसे देखने अस्पताल जाना है बाद में स्कूल।"

"अच्छा तो तुम तैयार हो जाओ, मैं नाश्ता लगाती हूँ। पर याद रखो मैं अब की बार तुम्हारे बहाने नहीं सुनूंगी।"

विधवा माँ ने जिंदगी में बहुत सी परेशानियाँ सही थीं, वह चाहती थी कि बेटे को अच्छी पत्नी मिले और साथ में दहेज भी जिससे उसकी जिंदगी सुधर जाए। उसने एक मध्यवर्गीय परिवार की लड़की देखी थी। नाम था कविता। बी.ए. पास थी। उसके अनुपम सौंदर्य और गुणों को देखकर कोई भी कविता कर सके ऐसा उसका सौंदर्य था। उसके माँ-बाप भी सुसंस्कारित थे। विजय की माँ ने निश्चय किया कि कविता को ही बहू के रूप में अपना ले।

रात को खाना खाते समय माँ ने बात चलायी। विजय जान बूझकर ध्यान नहीं दे रहा था। माँ बोलती जा रही थी। उसे बहू लाने की बडी खुशी थी। विजय की ओर से कुछ उत्तर न पाकर उसने कहाँ - विजय ! मैं कितनी देर से बोल रही हूँ और तुम---- बता-----तू लड़की देखने आयेगा न?

"माँ! मेरे पास वक्त कहाँ है?"

"क्या तुम अपनी जीवन सांगिनी को देखने के लिए भी समय नहीं निकाल सकते? मेरे खातिर नहीं लेकिन कम से कम अपने लिए तो समय निकालो।"

माँ का आर्द्र स्वर सुनकर तथा उसके चेहरे को पढकर उसने हाँ कह दिया। विजय प्रागतिशील विचारों का व्यक्ति था। उसके आदर्श महान थे। उसे समाज की गली-सडी रूढियाँ पसंद नहीं थीं। पिताजी के पश्चात माँ ने उसकी परवरिश की थी, अच्छे संस्कार किये थे इसलिए वह माँ का आदर करता था। वह माँ के प्रति कृतज्ञ था। माँ का दिल न टूटे इसलिए लडकी देखने गया। उसे भी लडकी पसंद आयी। कविता की खूबसूरती के अंदर झौंकने वाले गुणों का भी अंदाजा उसने लगा लिया। घर आकर

माँ से कह दिया। माँ को बेहद खुशी हुई। दूसरे दिन माँ लडकीवालों के यहाँ जाकर बता आयी कि लडकी पसंद है पर दहेज का क्या? कविता के माँ-बाप मध्यवर्गीय होने से उनकी हैसियत अधिक नहीं थी और न कविता इकलौती बेटा थी। जैसे-तैसे कर के १५ हजार रुपये दहेज के लिए तय हो गये थे। विजय की माँ अपने बेटे को अच्छी तरह पहचानती थी। इसलिए उसने उसे बिना बताये दहेज की रकम तय कर ली थी। शादी की तारीख पक्की हो गयी। माँ सब तैयारी करने में दौड़ धूप कर रही थी। विजय अपनी जिंदगी के सपने देख रहा था। एक दिन उसने स्कूल से आकर खाना खाया और 'दूल्हे की कीमत' शीर्षक की पुस्तक पढ़ने लगा। पढ़ने के बाद सोच विचार करने लगा। तभी उसकी अंतरात्मा उसे कहने लगी -

"पुस्तक अच्छी है न? नायक को पढ़कर उत्तेजित हो गया है न? नायक के प्रति तुम्हारे मन में क्रोध आना स्वामाविक है, लेकिन तुम अपने बारे में भी सोचो। तुम तो कोरे आदर्शवादी निकले। दूसरों को प्रगतिशील विचार सुनाते हो और स्वयं शादी में दहेज लेते हो फिर तुम में और नायक में क्या अंतर है?"

"ये क्या बक रही हो?"

"सात्य बड़ा कडवा होता है। तुम्हारी माँ ने तुम्हारे आदर्शों को कुचल कर दहेज लिया है। कभी तुमने इस बात की खोज खबर ली? उठो जल्दी। क्या तुम आदर्शवादी विजय का अंत करना चाहते हो? बुजदिल मत बनो। क्रांति का धनुष्य उठाकर सच्चाई के बाण से दहेज रूपी असुर की छाती छलनी बना दो। यह तुम्हारे आदर्शों की परीक्षा का समय है।"

विजय उलझन में पड़ गया। मन ही मन सोचने लगा। क्या यह सच है? यदि यह सच है तो मैं शादी नहीं करूँगा। आगे क्या करना है इसका उसने निश्चय कर लिया। शादी के दिन वातावरण बड़ा उत्साह पूर्ण था। विजय ने भी अपने दिल की बात को चेहरे पर प्रकट नहीं होने दिया। जब मंडप में गया तब उसने माँ को बुलाया। माँ बरातियों में थी। पुकार सुनते ही खुशी से बेटे के पास आकर पूछने लगी- क्या है बेटे? माँ विजय के चेहरे के अचानक बदले हुए भावों को देखकर भयभीत हो गयी।

विजय ने कहाँ - "माँ! तुमने कविता के पिताजी से १५ हजार रुपये लिए हैं। ये सच है? यदि सच है तो उन्हें अभी लौटा दो।" कविता और सारे मेहमान विजय की बातें सुनकर दंग रह गये आपस में बातें करने लगे। माँ सब के सामने अपना यह अपमान सह न सकी। उसने कहाँ -

"चूप रहो। क्या बक रहे हो? जल्दी करो, वरना शादी का मुहूर्त निकल जायेगा। हाथों में माला लो। पंडित जी राह देख रहे हैं।"

माँ! जब तक तुम रुपया नहीं लौटाओगी तब तक मैं आज तुम्हारी बातें नहीं सुनूँगा।" विजय ने कहाँ

माँ-बेटे के बीच काफी बहस हुई। बाद में माँ ने वातावरण को देखकर शांत स्वर में कहाँ "बेटे! ये रीत तो बरसों से चली आयी हैं"

विजय अपने आवेश को संभाल न सका। "तो तुम मुझे १५ हजार में बेचना चाहती हो। मैं कोई बेचने की चीज नहीं हूँ जो चाहे दाम लेकर बेच डालो। तुमने इसलिए मुझे लायक बनाया होगा कि सारा खर्च शादी में वसूल कर सकों। अन्य लोग जिस प्रकार अपनी बुद्धि को बेचते उसी प्रकार माँ, तुम अपने लाल को बेचने पर तुली हो। मुझे लज्जा हो रही है। माँ आज तुम मेरे उसूलों की दीवार को तोड़ नहीं सकोगी। पैसे सबके सामने वापस कर दो।"

बेटे का उग्र रूप देखकर माँ काँप उठी। उसने पैसे वापस करके सबकी क्षमा माँगी। कैकयी के समान पश्चाताप करती हुई कहने लगी "मैंने जो कुछ किया था तुम्हारी भलाई के लिए। मुझे क्या मालूम था मेरा बेटा सबके सामने मुझे अपमानित करेगा। लेकिन बेटे मैं इसे अपमान समझती हूँ बल्कि इससे मेरी आँखें खुल गयीं। मैंने जनम देकर भी तुम्हें नहीं जाना था अब जान गयी। मैं प्रार्थना करती हूँ कि भारत माँ के पुत्र मेरे पुत्र जैसे हो तो भारत माँ का दिल खुशी से भर उठेगा।"

पंडित जी ने कहाँ - "दूल्हे के हाथों में माला दो, दूल्हन के हाथों में माला दो, जल्दी करो"

मंत्रोच्चार द्वारा शादी की रस्म पूरी हो गयी थी। कविता अपने आपको खुश नसीब समझ रही थी। उसे विजय जैसा आदर्श पति नहीं मानो दिल का हीरा ही मिला था। विजय और कविता ने उसी समय निश्चय किया कि वे आजीवन गली सड़ी रूढ़ियों के विरुद्ध संघर्ष करते रहेंगे।

“दादा, बहुत भूख लगी है।” गोपाल ने कहा।

“भूख तो मुझे भी लगी है”। रामू गोपाल की बात सुनकर कहता है।

राजा ने कहा, “पर अब तो खाने को कुछ भी नहीं है।”

“माई ने मटके में थोड़े से चावल रखे थे।” गोपाल ने उत्तर दिया।

“ठहरो, मैं देखता हूँ, अगर चावल मिले तो पकायेंगे।” राजा

राजा अपनी झोपडी के आंगन में अपने छोटे भाई-बहनों के साथ खेल रहा था जो भूखे थे। राजा के माँ-बाप गरीब थे। माँ मजदूरी करती थी और बाप जंगल से लकड़ियों तोड़कर बेचता था। दोनों काम की तलाश में सुबह ही झोपडी को और अपने बच्चों को छोड़कर निकल जाते थे। उनके पश्चात राजा ही अपने भाई-बहनों को संभालता था।

“मटके में तो कुछ भी नहीं है।” राजा ने कहा।

“लेकिन भैया, हमें इतनी भूख लगी है कि जान निकल जायेगी” रामू ने कहा।

“भूख मारना सीख लो अभीसे।” राजा।

“दादा, भगवान ने हमें पेट दिया है तो रोटी क्यों नहीं दी?” गोपाल ने कहा।

“भगवान को क्या मालूम था कि गरीबों को रोटी की ही भूख लगती है”, राजा ने अपनी समझ के अनुरूप उत्तर दिया। छोटे बच्चे कुछ समझ न पाने के कारण थोड़ी देर के लिए चूप हो गये।

राजा के माँ-बाप जिंदगी से, पेट से लड़ रहे थे। कभी लोन रोटी खाकर रह जाते तो कभी एक घूँट पानी पीकर सो जाते। वे सोचते थे कि इस तरह के प्रयास से भूख पर विजय प्राप्त हो जायेगी। उनका एक साल का बेटा गनू दूध के अभाव में ७-८ महीने का प्रतीत होता था। राजा सबसे बड़ा होने के कारण उसका बचपन भाई-बहनों को संभालने में बीत गया। सारे बच्चे आपस में कभी लड़े-झगड़े

नहीं, भूख से लड़ते-लड़ते ही उनके सपने टूटे, भूख के कारण उनका बचपन सड़कों पर बिता। बारीश में भीगें, जाड़े में ठिठुरे, गरमी में तपते रहें लेकिन महलों में रहनेवालों ने कभी इनके प्रति सहानुभूति नहीं दिखाई, न भगवान को दया आयी।

“दादा” गोपाल ने कहा

“अब क्या है?”

“दादा, भूख नहीं सही जाती”

“अब मेरेकु खाओ” चिढ़कर राजा बोला।

“तुम क्या रोटी हो जो तुम्हें खायें दूरारे ने भोलेपन से कहा।

“चूप बैठ, अक्ल के अंधे” राजा

दोनों राजा के क्रोध को देखकर सहम गये। शाम को जैसे ही माँ-बाप घर आये वैसे ही बच्चों ने उन्हें घेर लिया। वे सब भूख से बिल-बिला रहे थे। लेकिन आज लकड़ियों नहीं बेची गयी थीं। माँ को सिर्फ ३ रु. मजदूरी मिली थी। उससे उसने थोड़ा-सा सौदा खरीदा था। माँ की ममता उमड़ पडी। थकी-माँदी होते हुए भी उसने चूल्हा जलाया और ३-४ रोटियाँ बनाई। माँ ने गरम-गरम रोटियों पर नमक रखकर बच्चों को दे दिया। बच्चे किसी कोमत पर सूखी रोटी खाने को तैयार नहीं थे।

“ये क्या माई। रोज-रोज वहीं लॉन-रोटी?” राजा ने कहा।

“तो क्या चाहिये तेरे को?” माँ ने पूछा।

“आज मैं भाजी के साथ रोटी खाऊँगा।” राजा

“आया बड़ा भाजी के साथ रोटी खानेवाला?” माँ ने गुस्से में कहा।

“क्यों मैं क्या भाजी के साथ रोटी नहीं खा सकता?” राजा

“वैसा नसीब लेकर आना था।” पिता ने उत्तर दिया।

“तुमसे छोटे बच्चे चुपचाप खा रहे हैं और तुम अकड़ कर बैठे हो। माँ ने समझाने के स्वर में कहा।

चुपचाप खा ले वरना भूखा रहना पड़ेगा।” पिता ने कहा।

राजा ने तय किया था कि वह सूखी रोटी नहीं खायेगा।

पर हालात देखकर उसने माँ से कहा 'माँ कल भाजी बनाना । इस तरह माँ-बाप को घर आकर अपनी थकावट को भूलकर बच्चों के अनगिनत प्रश्नों के उत्तर देने पड़ते थे । गनू रोने लगा । माँ ने रोटी का टुकड़ा एक तरफ रखा और गनू को उठाकर छाती से लगा लिया पर गनू बराबर रोता जा रहा था । माँ समझ गयी थी कि गनू को दूध कहीं से मिलेगा । माँ की छाती तो सूख गयी थी फिर भी वह गनू को छाती से चिपकाने का प्रयास कर रही थी । क्या गनू की भूख माँ के वात्सल्य से गिटनेवाली थी ? वह जोर जोर से रो रहा था । माँ मजबूर थी। वह खीझ उठी । आज उसे अपनी गलती पर रोना आ रहा था । तरह-तरह के विचारों के कारण वह हताश हुई और बगैर खाये सो गयी थी ।

दूसरे दिन सुबह दोनों उठें और काम पर जाने के बारे में सोच रहे थे । माँ की तबीयत ठीक नहीं थी पर घर पर रहने से पेट कैसे भरेगा ? जाते समय वह राजा को सब समझाकर गयी । राजा ने भी माँ से पूछा था माई आज तू भाजी बनाये गी न?"

"हाँ, पैसे मिलेंगे तो बनाऊँगी ।" माँ ने उत्तर दिया ।

"तू रोज ही ऐसा कहती है ।" राजा

"अच्छा आज भाजी बनाऊँगी, तुम अपने बहन-भाईयों का ख्याल रखना" माँ ने उत्तर दिया ।

माँ-बाप के चले जाने के बाद राजा बड़ी खुशी के साथ बहन भाईयों के साथ खेलने लगा । आज उसे सूखी रोटी नहीं खानी पड़ेगी । आज उसे इस बात का भी एहसास हुआ कि उसके पास केवल एक फटी पुरानी लंबी कमीज है जिससे उसका तन भी सीधे रूप से नहीं ढक सकता। लेकिन इस बात पर उसने संतोष की सांस ली कि उसके पास तो भी कमीज है पर उसके बहन-भाई नंगे फिरते हैं । उसकी विचार श्रृंखला गनू के रोने से टूटी । उसने गनू को उठाकर चूप कराने का प्रयत्न किया । भूख के कारण गनू का रोना बंद न हो सका । पानी पिलाने पर भी जब गनू चूप न रह सका तब राजा ने क्रोधित होकर उसे बिछाने पर पटक दिया । गनू का रोना जारी था, राजा ने उसका मुँह जोर से दबाया । कमजोर गनू उस दबाव को सह न सका । वह सदा के लिए चूप हो हो गया । राजा को क्या मालूम कि गनू ने दम तोड़ दिया है उसे तो लगा गनू का रोना बंद हो गया है । उसने संतोष की सांस ली थी । दिन भर खेलने के बाद चार बजे राजा को गनू का ध्यान आया । उसने गनू को पुकारना

शुरू किया पर

जब गनू को उठाया तो भी कोई परिवर्तन नहीं हुआ । दूसरे बच्चे राजा से पूछने लगे "दादा । छुटकू को क्या हुआ, ये रोता क्यों नहीं, इसकी आँखें क्यों बंद हैं ?"

राजा परेशान हुआ था । माई कब आयेगी ? छुटकू को क्या हुआ था उसकी समझ में कुछ नहीं आ रहा था। बच्चे भी घबरा गये थे । राजा मन ही मन भगवान से प्रार्थना कर रहा था । यदि छुटकू होश में नहीं आया तो उसे रोटी के साथ भाजी नहीं मिलेगी ।

शाम होने पर धीरे-धीरे अंधेरा फैलने लगा तभी किररी के आने की आहट सुनायी थी । उनके यहाँ दूसरा कोन आयेगा? माँ-बाप ही थके माँ दे लौटे थे पर आज ऑगन में सत्राटा देख कर उनका दिल कॉप उठा । झोपड़ी में प्रवेश करते ही उन्होंने देखा कि गनू बिछाने पर है और बाकी बच्चे उसके पास चुपचाप बैठे हैं । सब के चेहरों पर डर था । माँ के मन की आशंका ने कर्वट ली और वह झट से गनू के पास पहुँच गयी । उसे पुकारने लगी पर अब क्या उसकी स्नेह भरी पुकार उस तक पहुँचने वाली थी ? वह उसे जोर-जोर से हिलाने लगी । पर। माँ रोने लगी-आज मेरे छुटकू को न मेरे आँचल की जरूरत है न दूध की । मेरा लाल भूख को भूल गया है । इसतरह वह विलाप करने लगी । माँ-बाप का रोना देखकर बाकी बच्चे भी रोने लगे थे । वह कह रही थी 'मेरे लाल को भूख ने मारा है । दूध के लिए वह तडप-तडप कर मर गया, मगर मैं अभागन उसके लिए दूध का इंतजाम न कर सकी । माँ पश्चाताप करती हुई लगातार रो रही थी। पर अब रोने से क्या लाभ ?

आज दोनों को किसी प्रकार की मजूरी नहीं मिली थी । गनू को ढकने के लिए उनके पास नया कपडा क्या पुराना कपडा भी न था । माँ ने आँचल फाड़ कर गनू के शव पर डाला । पिता ने शव को उठाया और वे जंगल की ओर चल पड़े । माँ की सिसाकियाँ जंगल की खामोशी तोड़ रही थीं । आगे बाप और पीछे माँ चल रही थी। दोनों के पैरों से रेंदें जानेवाले सूखे पत्तों की सूँस सूँस कड़स कड़ आवाज आ रही थी । वातावरण सन्ध तथा भयानक प्रतीत हो रहा था । हवा उदास लग रही थी मानो सारी प्रकृति इस गरीब माँ-बाप के गम में शरीक हो गयी थी । पिता ने गढा बनाया तब तक माँ निर्जीव गनू के पास आँसू बहा रही थी । अंत में दोनों ने बेटे के अंतिम दर्शन कर मुँह को चूम कर उसे गड़्डें में रख

दिया । मानो कह रहे थे कि बेटे इस दुनिया में तुम सुखी नहीं रख सकते थे इसलिए तुम्हें सुरक्षित स्थान में रखा है, यहाँ तुम्हें किसी प्रकार की भूख, चिंता नहीं रहेगी। शव पर मिट्टी डालते समय वे फूट-फूट कर रो रहे थे । ऊपर बड़ा पत्थर रख दिया । भारी मन से घर लौटे तो बच्चे सो गये थे । आज किसी ने न रोटी माँगी न राजा ने भाजी खाने की जिद की । माँ-बाप सोच में पड़ गये थे । रात भर उन्हें नींद नहीं आयी ।

दूसरे दिन काम पर जाना ही था । गरीब के लिए ना कोई शिति-रिवाज होते हैं ना सुतक होता है । एक बच्चा मर गया पर बाकी बच्चों का दोजख उन्हें भरना था । वे हमेशा की तरह काम के लिए चले गये । राजा अपने भाईयों बहन के साथ झोपडी से दूर बड़ी-बड़ी इमारतों की ओर चल पड़ा । उनके दिल में गनू की मौत का कोई गम नहीं था । भूख के कारण वे सब कुछ भूल चुके थे । पेट के साथ ऐसी बातों का रिश्ता नहीं था । चलते-चलते उन्होंने देखा कि एक औरत कुत्ते की ओर जली रोटी फेंक रही है । राजा झट से उस ओर गया और उसने कुत्ते के मुँह से रोटी छीन ली । कुत्ता राजा पर झपटा लेकिन राजा भूख से इतना पागल हो चुका था कि उसे कुत्ते का जरा भी डर नहीं लगा । उसके भाई-बहन उसके हाथ की रोटी की ओर ललचाई वृष्टि से देख रहे थे । राजा रोटी को लेकर कुत्ते का पीछा छुड़ाने के लिए दूर भागा और रोटी का टुकड़ा बका बक चबाने लगा था । भाई-बहन उसके पीछे दादा, मेरे कु भी, मेरे कु भी करते हुए दौड़ थे । लेकिन राजा ने किसी की परवाह न करके रोटी खा ली तब उसके भाई-बहन निराश होकर मुँह लटकाये पास ही पड़े हुए कुड़े के ढेर में खाने की चीजें तलाश करने लगे । झूठे पत्तलों में चावल के दाने, सब्जी के टुकड़े तथा मिट्टी से लथपथ रोटी के टुकड़े मिले । उन्हीं को वे अपने गंदे हाथों से खा रहे थे । पर वहाँ की चीजों पर केवल उनका ही अधिकार नहीं था तो कुत्ते, सूअर और कौए भी उनके हिस्सेदार थे । सब एक ही मंजिल के मुसाफिर थे । सब एक जाति के प्राणि बन गये थे ।

थोड़ी देर के बाद जब राजा का खाना समाप्त हुआ तब उसे अपने भाई-बहन का ख्याल आया । धूप तेज हो गयी थी । उसने आस-पास देखा तो कूड़े के ढेर के पास खड़े, गंदले हाथों से जूठन खाते हुए भाई-बहन दिखाई दिए । वह उनके पास गया और उन्हें घर चलने के लिए

कहने लगा तब गोपाल ने कहा "तुमने तो पेट भर रोटी खा ली, हमें एक टुकड़ा भी नहीं दिया, अभी तो हमारे पेट का एक कोना ही भरा है । कितनी जोर से भूख लगी है ।"

बहन ने कहा, "हम कल से रोटी के लिए तड़प रहे थे गनू की मौत के कारण शाम को रोटी ही नहीं बनी और आज जब थोड़ा जूठन मिला है तो वह भी खाने नहीं दे रहा है दादा ।"

"चलो, चलो, बहुत खा लिया । तुम्हें कितना भी दिया तो तुम्हारा पेट नहीं भरेगा । अब घर चलो ।"

रामू, गोपाल और कमली ने अपनी हथेलियों को चौड़ा करके जितना जूठन आ सकता था ले लिया और रास्ते से खाते हुए घर आ पहुँचे । पानी पीने के बाद उनका जी मिचलाने लगा । शायद जूठन खाने की वजह से उन्हें उलटियों भी होने लगीं । थोड़ी देर में ही बच्चे बेहोश हो गये । धीरे-धीरे राजा पर भी बेहोशी छाने लगी । शाम होते ही चारों बच्चे आंगन में आसमान के नीचे भूख की तृप्ति के कारण गहरी नींद का आस्वाद ले रहे थे । अब उन्हें कभी भूख सताने वाली नहीं थी । राजा भी माँ से भाजी की माँग नहीं करेगा ।

आज सुबह पति-पत्नी जब काम पर जाने लगे थे तब उन्होंने रास्ते में ही तय कर लिया था कि इस रोज-रोज की भूख से फुटकारा पाने का उपाय ढूँढना ही चाहिये यदि उपाय मालूम हो गया तो रोज-रोज काम पर जाने की झंझट नहीं रहेगी । शाम को घर आते समय दोनों काफी खुश थे । दोनों को अच्छी गजदूरी भी मिली थी । भूख से फुटकारा पाने का इलाज भी ढूँढ लिया था । जब दोनों घर पहुँचे तो बच्चों को शांति से सोता देख उन्होंने संतोष की साँस ली । उन्हें लगा कि कम से कम आज बच्चों के प्रश्नों का उत्तर नहीं देना पड़ेगा । पति ने पत्नी से कहा --

"राजा की माई अब देर काहे कर रही है ?"

"हाँ, अभी रोटी-भाजी बनाती हूँ" पत्नी ने उत्तर दिया।

"बहुत दिनों से राजा भाजी के लिए जिद कर रहा था आज उसे पेट भर खा लेने दो ।" पति ने कहा ।

"हाँ-----" पत्नी ने कौपती हुई आवाज में कहा ।

जब खाना तैयार हो गया तब उसने पति से कहा-

"राजा के बापू, बच्चों को जगाओ । खाना तैयार है ।"

राजा के बापू ने खाना खाने के लिए बच्चों को जगाने की कोशिश की पर उनकी पुकार उन्तक कहाँ पहुँचने वाली

थी। वे तो माँ-बाप की चिंता दूर करने के लिए चिरनिद्रा में लीन थे। माँ के मन में शंका जागृत हुई। वह बच्चों के पास आयी और उसने उन्हें जोर-जोर से हिलाना, पुकारना शुरू किया। पर ---

माँ बच्चों की हालत देखकर पागल हो गयी थी। वह जोर-जोर से रोने लगी थी। दोनों रोते हुए कह रहे थे कि हम तो अपने साथ ही अपने बच्चों की भूख हमेशा के लिए खतम करना चाहते थे। पर भगवान ने हमारे पहले ही हमारा खेल समाप्त कर दिया। हमें जीते जी नरक यातनाएँ भुगतने के लिए छोड़ दिया। भगवान की लीला भी अगाध है।”

इस प्रकार दोनों रो रहे थे। चारों ओर से एक ही स्वर सुनाई देता था “माई भूख लगी है, रोटी दे।”

“माई, आज मैं लोन-रोटी नहीं खाऊँगा।”

“माई, बहुत जोर से भूख लगी है। आज मैं पेट भर खाना खाऊँगा।”

इन स्वरों के कारण बच्चों की माँ ने अपने कानों पर हाथ रख लिए और जोर-जोर से पति के गले में पड़कर रोने लगी और कहने लगी--“भूख ने ही मेरे बच्चों को मार डाला। इस कम्बख्त का कभी भला न होगा।”

प्यासी तडफ

किशोर ज्ञानेश्वर पाटील
द्वितीय वर्ष, संगणकशास्त्र

मैं लिखता ही रह गया शायरी,
दुनिया आगे निकल गई।
मैं सोचता ही रह गया क्या कुछ,
दुनिया कहीं मचल गई।
आये खुशी के कई पल भी फिरसे,
कली दिल की न खिल पाई।
कुछ न पाया खोकर हमने,
जुदा मंजिल न मिल पाई। ॥१॥
साथ चलते चलते राह में,
साया साथ छोड़ चला गया।
हमने बिगाडा किसी का क्या कुछ,
दुनिया हम पर जल गई। ॥२॥
हम देखते ही रहे तमाशा सारा,
किस्मत खेल खेल गई।
गीत ना आई हाय हमें।
जिंदालाश कुर्रें में ढकेल दी गई। ॥३॥
कभी ना भूले हम भूल में किसी को,
दुनिया हमे भूल गई।
आज तक भूल समझ सके ना
पलभर में आँख खुल गई। ॥४॥
बंद हमारी जुबान है, फिर भी,
दिल का दर्द बोल गई।
किसी से ना कह पाये जो बात,
प्यासी तडफ खोल गई। ॥५॥
रंगीन सपने देखे दिन-रात,
अकेले में किस्मत ना बदल गई।
कुछ ना रहा मेरा अपना हाय! अब तो
बेवफा शाम भी ढल गई। ॥६॥

मूर्धन्य साहित्यकार - डॉ. रामकुमार वर्मा

खोडे बी. एल.
एम.ए. हिन्दी(प्रथम वर्ष)

हिंदी साहित्य के प्रख्यात विद्वान कवि, समालोचक, नाटककार, एकांकीकार पद्मविभूषण डॉ. रामकुमार वर्मा का जन्म १५ सितंबर १९०५ में सागर नगर में हुआ था। डॉ. रामकुमार वर्मा ने बचपन से अपनी माता जी से काव्य और संगीत के संस्कार पाए थे। उनकी माँ बड़ी प्रबुद्ध महिला थी। डॉ. रामकुमार के व्यक्तित्व को सजाने सँवारने का श्रेय उनकी माँ को ही है। उन्होंने रामटेक और नागपुर के मराठी स्कूलों में शिक्षा ग्रहण की थी और घर पर अपनी माता जी से हिंदी का ज्ञान प्राप्त किया था। माँ की प्रेरणा ने उन्हें इस बात का साहस दिया कि वे अपने जीवन की दिशा निर्धारित कर सकें। किशोर जीवन में रामकुमार को पतंग उड़ाने कच्चे खेलने और गुल्ली-डण्डा खेलने में प्रवीणता पाने का बड़ा शौक था। उन्होंने घुड़सवारी और बंदूक चलाने में भी पर्याप्त क्षमता अर्जित की थी। बचपन से ही कसरत करने का शौक था। उन्होंने कहा था कि "यदि साहित्य का आकर्षण मुझे अपनी ओर न खींच लेता तो मैं देश का अच्छा पहलवान बनता। गोली चलाने की दक्षता के कारण अच्छा सैनिक होता।" बचपन से ही धार्मिक वातावरण में पलने के कारण उनकी भगवान में विशेष आस्था थी।

यो तो माँ के दिये संस्कारों से काव्य का अंकुर रामकुमार के मन में बचपन से ही जम चुका था किन्तु यह अंकुर तब जाकर पल्लवित हुआ जब उन्होंने असहयोग आंदोलन में भाग लिया। केवल १७ वर्ष की आयु में उन्हें राष्ट्रीय काव्य प्रतियोगिता में खन्ना पुरस्कार मिला था। उनके राहपाठी उन्हें 'छोटा गांधी' कहकर चिढ़ाया करते थे। उनके प्रथम गीत की पंक्तियाँ दर्शनीय हैं।

"जिस भारत की धूल लगी है मेरे तन में,
क्या मैं उसको कभी भूल सकता जीवन में
चाहे घर में रहूँ, रहूँ अथवा मैं वन में,
पर मेरा मन लगा हुआ है इसी वतन में।"

उनका काव्यजीवन राष्ट्रीय चेतना के उद्बोधन से आरंभ हुआ था। राष्ट्रीय भावनाओं से जागरूक गीत लिखें हैं। उन्होंने

१९२२ में 'वीर हमीर' में लिखा था -

"सत्य पर बलिदान होना ही हमारा कर्म है
दीन दुखियों को बचाना ही हमारा धर्म है
मातृ भू पर आज अपने प्राण सुख से वार दो
शूर वीरों! युद्ध में निज शत्रु को ललकार दो।"

"चितौड़ की चिता" खंडकाव्य में वीर रस के ओजस्वी प्रसंगों के साथ प्राकृतिक सौंदर्य का भी रमणीय वर्णन है। काव्य सृजन में कवि ने अपने युग और समाज से प्रत्यक्ष प्रेरणा ग्रहण की है। देशभक्ति, समाज सुधार, नैतिकता की प्रतिष्ठा, इन भावधारकों को अपनी गति में समेटते हुए कवि की काव्य तरंगिणी प्रवाहित हुई है। उनकी बहुत-सी कविताएँ प्रभात फेरियों, सार्वजनिक सभाओं और कवि सम्मेलनों में सस्वर पाठ के लिए लिखी गयी थीं। उनकी राष्ट्रीय कविताओं में 'उत्साह' का भाव सर्वप्रमुख है। उनकी कविताएँ नवयुवकों को मातृभूमि की सेवा में अपना सर्वस्व निछावर देने की प्रेरणा देती हैं। कायरों की भी नस-नस में वीरता का संचार कर देती हैं जैसे-

"वीर, तुझमें शक्ति हो तो मान को अभिमान कर दे
पूर्व का तू सूर्य है जो काल को दिग्मान कर दे।"

डॉ. वर्मा की राष्ट्रीय भावना प्रधानतया विध्वंस और विनाश में नहीं बल्कि सृजन और निर्माण में विश्वास रखती है।

'अंजलि' काव्य कृति में दिव्य सौंदर्य की ललक, उसके चरणों में प्रेम निवेदन का भाव और जीवन की विषमता विफलता से उत्पन्न अशांति और वेदना मिलती है। 'कुलललना' में नारी जाति को उसके चारित्रिक गुणों और पारिवारिक कर्तव्यों का ध्यान दिलाया गया है। कवि वासनामय प्रेम को पापाचार समझता है। 'निशीथ' प्रबंध काव्य है। यह कवि के सौंदर्य और प्रेम विषयक दृष्टिकोण को स्पष्ट करने में बड़ी सहायक रचना है। यह भावात्मक और कलात्मक उत्कृष्टता के विचार से भी महत्वपूर्ण है। कथा प्रतीकात्मक है। इंदिरा और सुकुमार का प्रेम अत्यंत पवित्र एवं त्यागमय है, इसी से उनमें प्रेम की चरम परिणति आत्मोत्सर्ग में दिखाई पड़ती है। ऐसे प्रेमियों का मिलन भी स्थूल दैहिक स्तर पर नहीं बल्कि उस अलौकिक धरातल पर होता है जहाँ विरह और

मिलन की सापेक्षिकता नहीं रह जाती। कथा अपने छोर पर आकर विषाद की गहराई में डूब जाती है। फिर भी कवि की आस्था बनी हुई है।

‘एकलव्य’ आधुनिक युग की मानवतावादी भावधारा से तथा समसामायिक परिस्थितियों के प्रभाव से यह महाकाव्य प्रस्तुत किया है। महाभारत का कथानक लिए हुए भी कवि की मौलिकता और चिंतन का परिचय मिलता है। कवि ने एकलव्य के चरित्र का पुनर्निर्माण किया है। दूसरी ओर द्रोणाचार्य के जीवन पर लगे हुए कलंक को भी धोने का सफल प्रयत्न किया है। श्रद्धा, पौरुष, कर्मठता, त्याग का आदर्श प्रस्तुत करने के कारण ‘मानव’ का सर्वोपरि महत्व प्रतिपादित करने के कारण एकलव्य अपने युग की आकांक्षाओं का प्रतिनिधित्व करनेवाला और युगदर्शन को साकार करनेवाला एक उत्कृष्ट महाकाव्य है, जिसने भाव और कला के क्षेत्र में नये प्रतिमान स्थापित कर दिये हैं। ‘उत्तरायण’ महाकाव्य में कवि की प्रौढ़ प्रतिभा अपनी संपूर्ण शोभा में प्रतिष्ठित होकर विस्मय, विमुग्ध कर देती है। सीता वनवास प्रसंग, श्रीराम और सीता पर लगाया गया लांछन वस्तुतः भारतीय संस्कृति के माथे पर कलंक का टीका है। कवि ने ‘उत्तरायण’ के प्रणयन द्वारा उसी को दूर करने का प्रयास किया है। कवि ने सहज स्वाभाविक रूपसे अपनी कथा को कलात्मक और सूक्ष्मता के साथ प्रस्फुटित तथा विकसित किया है। वह कवि को प्रौढ़ प्रतिभा, गहन अध्ययनशील प्रवृत्ति का भी परिचायक है।

संत कबीर, साहित्य चिंतन, संस्मरणों के सुमन, हिंदी साहित्य का आलोचनात्मक इतिहास आदि रचनाओं में उनका बहु आयामी और सतत गतिमान व्यक्तित्व दिखाई देता है।

डॉ. रामकुमार वर्मा मूलतः एकांकीकार है, परंतु नाटककार के रूप में भी उन्हें अच्छी ख्याति मिली है। उन्होंने सांस्कृतिक और ऐतिहासिक नाटक लिखे हैं। महाराणा का प्रताप, जय आदित्य, जय वर्धमान भगवान बुद्ध, जय भारत इन सांस्कृतिक नाटकों में नाटककार ने सोयी हुई भारतीय संस्कृति को जगाकर भारतीयों में नये प्राण फूके हैं। विजयपर्व, कला और कृपाण, नाना फडनवीस, सांरंगस्वर, जय बांग्ला, महाराणा का प्रताप आदि ऐतिहासिक नाटकों में ऐसे आदर्शवाद की प्रतिष्ठा की है, जो जीवन की व्यावहारिकता से ओत-प्रोत होकर भी नैतिक दृष्टि से जन कल्याणकारी हैं। ‘विजय पर्व’ में अशोक के जीवन का पुनर्मूल्यांकन किया है। ‘कला और कृपाण’ में हिंसा पर अहिंसा की विजय प्रदर्शित की है। ‘नाना फडनवीस’ में महाराष्ट्र का मध्यकालीन इतिहास है

और नाना फडनवीस के महान चरित्र को विभिन्न संदर्भों में देखा गया है। ‘सांरंगस्वर’ में रूपमती के उदात्त चरित्र को उद्घटित किया है। इसतरह भारतीय आदर्शों का इतना कलात्मक और सजीव चित्रण हमारे किसी भी ऐतिहासिक नाटककार ने नहीं किया है। नाटकों के पात्र मानवीय संवेदनाओं से युक्त हैं और जीवन के विभिन्न संघर्षों से जूझते हुए आशा और निराशा की लहरों में आंदोलित होते हुए बढ़ते हैं। डॉ. वर्मा स्त्री पात्रों के चरित्र निर्माण में भी सिध्दहस्त है। भाषा पात्रानुकूल, स्वाभाविक, प्रवाहपूर्ण है। संवाद संक्षिप्त, मार्मिक और नाटकीयता से परिपूर्ण हैं। शैली में भारतीय तथा पाश्चात्य नाट्य शैलियों का पूर्ण सामंजस्य है। नाटक मंचन की दृष्टि से सफल हैं।

आधुनिक हिंदी एकांकी साहित्य में युगांतर करनेवाले नाटककारों में डॉ. रामकुमार वर्मा का स्थान प्रमुख है। इनके पाश्चात्य टेक्निक तथा विचारों से प्रभावित, नये ढंग के एकांकियों द्वारा हिंदी में नये युग का प्रारंभ होता है। उन्होंने अनेक सामाजिक, समस्याप्रधान, पौराणिक, भौतिक, हास्य-व्यंगात्मक तथा भावात्मक एकांकी लिखकर एकांकी क्षेत्र में विविधता का संचार किया है। चारुमित्रा, कौकुदी महोत्सव, चंद्रगुप्त, दीपदान, उदयन, वासवदत्ता, मर्यादा की बेदीपर, राजश्री, अभिषेक पर्व, शिवाजी, धुवतारिका, कलंक रेखा आदि ऐतिहासिक एकांकियों में नाटककार का भारतीयता और भारतीय संस्कृति के प्रति निष्ठावान भक्त का रूप दिखाई देता है। एकांकियों में अतीत के प्रति श्रद्धाभाव, प्रेम तथा राष्ट्रीय जागृति की चेतना संचरित है। उनके प्रायः सभी एकांकी अपने अतीत के गौरवपूर्ण चलचित्रों से भरे, अपनी साहित्यिक छटा में अद्वितीय, मंचन की दृष्टि से सुबोध होकर प्रायः हर श्रेणी के पाठक और दर्शक के मानस पटल पर छा गये हैं। डॉ. वर्मा ने प्राचीन ऐतिहासिक घटनाएँ लेकर ऐतिहासिक पात्रों में नवजीवन तथा उसी आवेगमय स्फूर्ति का संचार किया है। एकांकियों में इतिहास हसता है, खेलता है, दंड देता है तथा अपना जीवन एकबार पुनः जीता है। सांस्कृतिक दृष्टिकोण से वे अपने क्षेत्र में ‘प्रसाद’ और ‘प्रेमचंद’ के समकक्ष रखे जा सकते हैं, क्योंकि उन्होंने भारतीय इतिहास के चारित्र्यों का विश्लेषण कर उनमें ऐसी प्राण प्रतिष्ठा की है जो ऐतिहासिक सत्य से ओत-प्रोत होते हुए भी जीवन के स्पंदन से सजीव है। इतिहास के पृष्ठों के माध्यम से अपने देश की युवा पीढ़ी को भारतीय गौरव गरिमा से परिचित कराने के साथ विदेशी इतिहासकारों द्वारा गलत रूप से

चित्रित किये गये चरित्रों को सही रूप में पाठकों के सामने प्रस्तुत करना भी है।

'बादल का मृत्यु', रेशमी टाई, जीवन की प्रश्न, चक्कर का चक्कर प्रतिशोध, दस मिनट, नही का रहस्य, परीक्षा-पुरस्कार, इलेक्शन, हीरे के झुमके, साँप, महाभारत में रामायण आदि सामाजिक एकांकी लिखे हैं। एक ओर प्राचीन संस्कृति के ममत्व ने उनसे ऐतिहासिक एकांकियों की रचना करवाई तो दूसरी ओर चिंतनशील एवं मानवतावादी प्रवृत्ति ने उन्हें सामाजिक एकांकियों की ओर प्रवृत्त किया।

'रेशमी टाई' में मध्यमवर्गीय लोगों की आर्थिक स्थिति का चित्रण किया है। ये लोग अनेक अभावों से पीड़ित रहते हैं। महंगाई तथा अपर्याप्त वेतन के कारण अनेक आर्थिक कठिनाइयों का सामना करने वाले व्यक्ति का चित्र इस एकांकी में प्रस्तुत है। 'जीवन का प्रश्न' में अंतर्जातीय विवाह की समस्या प्रस्तुत हुई है। 'चक्कर का चक्कर' में भूत-प्रेतादि के संबंध में रहने वाले अंधविश्वास और अविश्वास का संघर्ष है। 'प्रतिशोध' एकांकी में माँ का वात्सल्य, भारवि को अपनी विद्वत्ता पर गर्व होना, पिता की प्रसन्न और चिंतित होने की स्थिति, पिता द्वारा पुत्र के गर्व का खंडन के लिए प्रताड़ना, भारवि की प्रतिशोध की भावना अंत में अपने आप से प्रतिशोध लेने की घटना का वर्णन किया है। कथा रोचक और विचारोत्तेजक है। कथा का अंत भी बड़े कौशल से किया गया है कि दर्शक मन में अनेक विचारों को लिए उठता है। और अधिकतर भारवि के बारे में सोचता है। 'परीक्षा' में पतिपरायण विवाहिता भारतीय नारी के आदर्शों की मनोवैज्ञानिक परीक्षा है। जवानी और बुढ़ापे की परीक्षा है। एकांकी समस्या मूलक है, रंग संवेत्त अत्यंत स्पष्ट है। अभिनय की दृष्टि से यह एकांकी अत्यंत सफल है। 'पुरस्कार' में ऐसे व्यक्तियों की कहानी है जो एक ओर देश की आन पर मर मिटने को तत्पर हैं तो दूसरी ओर प्रेम की पवित्र धारा में डुबकी लगाने चल रहे हैं। पात्रों का मानसिक द्वंद्व अत्यंत प्रखर रूप से स्पष्ट हुआ है। इस प्रकार सामाजिक एकांकियों में भिन्न भिन्न समस्याओं का चित्रण किया गया है।

डॉ. वर्मा ने पौराणिक, दार्शनिक, साहित्यिक और वैज्ञानिक एकांकी भी लिखे हैं। पौराणिक एकांकियों का उद्देश्य मानव मन के धार्मिक भाव की संतुष्टि रहा है। साहित्यिक एकांकियों

के माध्यम से लेखक ने साहित्यकारों के व्यक्तित्व एवं कृत्तव्य का समुचित मूल्यांकन करके साहित्यिक समस्याओं की ओर भी संवेत्त किया है। वैज्ञानिक प्रगति के प्रति डॉ. रामकुमार वर्मा ने सर्वाधिक जागरूकता दिखाई है।

वर्मा जी की सबसे बड़ी विशेषता है जिज्ञासा और कौतुहल की सर्जना। विविध घटनाओं और विविध पात्रों की सहायता से वर्मा जी की लेखनी जिन अंतर्द्वंद्वों की सर्जना करती है शायद वह अत्यंत दुर्लभ है। दूसरी बात यह कि उनके बहुत से एकांकी मुद्रित होने के पूर्व ही अभिनित हो चुके थे। लेखक स्वयं रंगमंच की अनेक कठिनाइयों से परिचित होने से विस्तृत रंग निर्देश, मंच सजा, पात्रों की वेश भूषा, प्रकाश एवं ध्वनि व्यवस्था संबंधी अनेक निर्देश अनिवार्य रूपसे सभी एकांकी नाटकों में दिये गये हैं। उनका कुछ एकांकियों का प्रादेशिक भाषाओं में अनुवाद भी हो चुका है। विदेशी भाषाओं में भी इनके एकांकी अनुवादित हुए हैं और रंगमंच पर उनका अभिनय भी किया गया है। उन्होंने एकांकी शिल्प और अभिनेयता में सामंजस्य लाने का भी स्थ प्रयत्न किया है। एकांकी नाटक विधा को संपन्न करने वाले डॉ. रामकुमार वर्मा हिंदी एकांकी नाटक के जनक ही नहीं वरन् एकांकी सम्राट भी हैं। परिणाम और संख्या की दृष्टि से उनके एकांकी सबसे अद्वितीय हैं।

हिंदी साहित्य जगत का सितारा, महान कलाकार भले ही दुनिया को छोड़कर चला गया लेकिन उनका साहित्य युगों-युगों तक अमर रहेगा और लोगों का पथप्रदर्शन करता रहेगा। ऐसे महान साहित्यकार को हमारी भावपूर्ण श्रद्धांजली।

रघुवीर सहाय : एक बहुमुखी व्यक्तित्व

सौ. सुलाचना एन. पाटील
एम.ए. हिन्दी(प्रथम वर्ष)

आधुनिक काल के एक श्रेष्ठ कवि; कहानीकार; निबंधकार; अनुवादक और जानेमाने श्रेष्ठ पत्रकार रघुवीर सहाय करुणा के कलाकार थे। उनका व्यक्तित्व बहुमुखी था। उनका जन्म ९ दिसम्बर १९२९ में लखनऊ में हुआ और पढाई भी लखनऊ में हुई। उन्होंने लखनऊ विद्यापीठ से १९५१ में अंग्रेजी साहित्य में एम.ए. किया था। उन्हें साहित्यिक विरासत अपने पिता श्री. हरदेव सहाय से मिली थी; जो स्वयं साहित्य के अध्यापक थे। वे स्कूल की अवस्था से ही कविता करते थे; उनकी पहली कविता 'कामना' इंटरमीडिएट में १९४६ में लिखी थी। अज्ञेय जी के 'दुसरे तारसप्तक' में इनकी कविताएँ प्रकाशित हुईं और तभी से रघुवीर सहाय जी एक श्रेष्ठ कवि के रूप में सामने आये। ऐसे महान कवि और श्रेष्ठ पत्रकार का दिल का दौरा पडने से ३० दिसम्बर १९९० को निधन हुआ।

रघुवीर सहाय जी की सीढीयों पर धूप; आत्महत्या के विरुद्ध; रास्ता इधर से है; हंसो हंसो जल्दी हंसो; लिखने का कारण; लोग भूल गये हैं; और कुछ पते कुछ चिट्ठियों आदि बहुचर्चित रचनाएँ हैं। उनके 'लोग भूल गये हैं' इस संग्रह को १९८४ का केंद्रीय साहित्य का पुरस्कार प्राप्त हुआ था। वे 'दिनमान' साप्ताहिक के संपादक भी थे।

रघुवीर सहाय जी ने समकालीन मानवीय बोध को यथार्थ के साथ नये संदर्भ में प्रस्तुत किया है। कविताओं में महासंघ का मोटा अध्यक्ष; मंथर भटकता मंत्री; पिटे हुए नेता; मुस्टण्डा विचारक; घंटा घनघनाते पुजारी, खिसियाते कुल्पपति, घिघियाते उपकुलपति, पिटा हुआ दलपति; मक्कार मंत्री; ठग कार्यकर्ता; डकारता कवि; जनता; विधायक, सचिव, पुलिस, डॉक्टर, संपादक, राष्ट्रपति, उपराष्ट्रपति, प्रधानमंत्री, न्यायाधीश, राज्यपाल, मुख्यमंत्री, जिलाधीश. पत्रकार आदि समकालीन, राजनितिक, सामाजिक, सांस्कृतिक जगत का प्रतिनिधित्व करनेवाली इतनी इकाइयों आयी हैं कि उनकी कविता में जैसे स्वतंत्रता के बाद समुचा भारतीय परिवेश अपनी सूक्ष्म हरकतों के साथ जीवित हो उठा है। इन तमाम

संदर्भों को समेटने के लिए अपनी अनोखी और निजी भाषा का प्रयोग किया है। उनकी भाषा बोलचाल की निकट की है।

रघुवीर सहाय जी ने हिंदी कविता तथा भाषा को नयी उर्जा, शैली तथा विषय वस्तु दी है। वस्तु और शिल्प की स्वामाविकता की दृष्टि से उनकी कविता का व्यक्तित्व हृदय को सीधे प्रभावित करता है; मस्तिष्क को कुरेदता और कुछ रक्कर सोचने एवं करने की प्रेरणा देता है। "आत्महत्या के विरुद्ध" कविता में सहाय जी कहते हैं:--

"कितना आसान है पागल हो जाना
और भी जब उस पर इनाम मिलता है
नकली दरवाजे पीटते हैं जवान हाथों को
काम सर को आराम मिलता है; दूर
राजधानी से कोई कसबा दो पहर बाद छटपटाता है;
एक फटा कोट एक हिलती चौकी का लालटेन
दोनों बाप मिस्तरी और बीस बरस का नरेन
दोनों पहले से जानते हैं पंच की मरी हुई चुड़ियाँ

जो मजूर लगे हुए कुर्सी डोने में
उन्होंने देखा एक कोने में बैठा है
अजय अपमानित, वह उसे छोड़ गये
कुर्सी को;
सन्नाटा छा गया।"

रघुवीर सहाय जी की भाषा की यह महत्वपूर्ण विशेषता है कि बहुत ठोस और गद्यात्मक संदर्भ है। फिर भी वह छिपे हुए खोखलेपन और कूरता को अभिव्यक्त कर देती है। उनकी भाषा बोलचाल की भाषा के निकट होने के कारण वह साधारण पाठकों की जवान पर चढ़ी हुई दिखाई देती है।--'नेता क्षमा करें'
कविता में कवि कहते हैं:--

"लोगों; मेरे देश के लोगों और उनके नेताओं,
में सिर्फ एक कवि हूँ

मैं तुम्हें रोटी नहीं दे सकता
 न उसके साथ खाने के लिए गम
 न मैं मिटा सकता हूँ, ईश्वर के विषय में
 तुम्हारा सम्भ्रम
 लोगों में श्रेष्ठ लोगों मुझे माफ करो,
 मैं तुम्हारे साथ आ नहीं सकता।”

उन्होंने प्रारंभिक अवस्था की कविताओं में सबसे अधिक कविताएँ प्रेम और प्रकृति को लेकर लिखी हैं। प्रेम सम्बन्धी अधिकांश कविताओं में रोमांटिक और मिलन, भूतपूर्व घटना को ललक के साथ याद करना आदि का चित्रण दिखाई देता है। उनकी प्रकृति संबंधी सर्वाधिक कविताएँ वसंत और पानी को लेकर लिखी हैं। उनकी कविताओं में प्रेम की अपेक्षा प्रकृति संबंधी ताजगी और मौलिकता दिखाई देती हैं।

कवि के रूप में रघुवीर सहाय जी की उपलब्धि है 'आत्महत्या के विरुद्ध' की कविताएँ। यहाँ कवि का विषय, वस्तु, शिल्प और दृष्टिकोण भी बदल गया है। रोमांटिक प्रेम और प्रकृति भी उनके लिए भूली हुई चीज बन गयी है। अब वह जीवन के समर क्षेत्र में खड़ा हुआ है; उनके चारों ओर लड़ाई चल रही है। इस समर में (लड़ाई में) वह भी शामिल है। इससे आज का साहित्यकार द्वंद्व-ग्रस्त हो गया है। इसलिए रघुवीर सहाय 'आत्महत्या के विरुद्ध' में राजनीति, प्रशासन, पत्रकारिता, साहित्य, भाषा आदि के क्षेत्र की वर्तमान स्थिति के प्रति असंतोष, आक्रोश, व्यंग्य व्यक्त करते हैं। इससे उनकी कविताओं में स्वाधीन भारत का जीवन यथार्थ रूप से प्रतिबिंबित हुआ है। स्वाधीन भारत में राजनैतिक शक्ति स्वयं ऋष्ट है और दूसरों को भी उन्होंने उस भ्रष्टाचार और शोषण का हिस्सेदार बनाया है। वैसे ही देश के आजाद होने से आज तक समाजवाद के नारे लगाएँ जाते रहे हैं, लेकिन वह आज तक क्यों नहीं आया है? इसका नेता के पास कोई उत्तर नहीं है। इसलिए वे कहते हैं-

बीस बड़े अखबारों के प्रतिनिधि पूछे पचीस बार
 क्या हुआ समाजवाद
 कहें महासंघपति पचीस बार -हम करेंगे विचार, आँख मार
 मार कर पचीस बार वह, पचीस बार हैंसे अखबार
 (पत्रकार नेता झूठ को जानता है लेकिन अपने स्वार्थ

के कारण चूप रह जाता है)
 मुस्कराकर प्राध्यापक-परिषद में मुझे आँख मारी गृहमंत्री ने
 कहते तुम हो, चुप रहो
 और मेरे साथ बेईमानी में शरीक हो
 (आत्महत्या के विरुद्ध, पृ. १२)

रघुवीर सहाय करुणा के कलाकार थे। उनकी करुणा मध्यकालीन करुणा नहीं वह एक स्वतंत्र और समकालीन करुणा है। उनका पीडा पर विश्वास था, जो मनुष्य को मुक्त नहीं करती एक दूसरे से जोड़ती है। इसलिए वे कहते हैं-

'हमने यह देखा है दर्द बहुत भारी है
 आवश्यक भी है, जीवन भी देता है
 ---यह नहीं कि उसे कुछ यारी है
 (सीढियों पर धूप में- पृ. १०८)

यह दर्द केवल कवि के जीवन का नहीं है, यह विरह की पीडा भी नहीं है वस्तुतः जिंदगी के उखेडपन का दर्द है। इस दर्द से वह मुक्ति नहीं चाहता। वह अपनी दुनिया के प्रति सँजोई हुई आस्था को इस प्रकार अभिव्यक्ति देते हैं, "भाईयों अगर हम अपनी दुनिया में जुझते जुझते जिन्दा नहीं रह सकते तो उसी में मरने की कोशिश करें। इस प्रकार सहाय जी ने प्रेम और प्रकृति की कोमल कविता से प्रारंभ करके जीवन के नग्न यथार्थ की कविता तक काव्य-यात्रा की है।

रघुवीर सहाय केवल जानेमाने श्रेष्ठ पत्रकारही नहीं थे तो वे पत्रकारों के पत्रकार भी थे। उन्होंने असंख्य पत्रकारों को प्रेरणा दी और अनेक श्रेष्ठ पत्रकार बनाएँ। उन्होंने हिंदी पत्रकारिता और साहित्य को नया शिल्प, नयी भाषा एवं नया तेवर दिया। वे साहित्य और पत्रकारिता वस्तुतः एकही काम अलग अलग ढंग से करते थे। साहित्य को पत्रकारिता के करीब और पत्रकारिता को साहित्य के करीब लाने का प्रयत्न उन्होंने किया है। वे व्यावसायिकता से किसी भी स्तर पर समझौता नहीं करना चाहते थे। उनका दृष्टिकोण यह था कि व्यावसायिकता के कारण पत्रकारिता की भाषा बाजारु बन जाती है और बाजारु भाषा बाजारु मूल्य को ही वहन कर सकती है। इसलिए उनकी पत्रकारिता की भाषा जटिल बन गयी है। इस प्रकार रघुवीर सहाय जी हिंदी पत्रकारिता को सबसे बड़ी देन है।

स्व. रघुवीर सहाय कवि तथा पत्रकार होने के साथ साथ एक प्रखर सामाजिक, राजनितिक चिंतक भी थे और उनपर डॉ.राममनोहर लोहिया तथा जयप्रकाश नारायण के विचारों का गहरा प्रभाव था। उनकी लेखनी भारतीय समाज और राजनीति को, कुरूपताओं और नृशंताओं से लडती हुई भारतीय समाज के हर लाचार, निरुपाय, गूंगे, अपाहिज तथा मामूली इन्सान को एक न्यूनतम गरिमा और आत्मसम्मान प्रदान करना चाहती थी।

रघुवीर सहाय जी हिन्दी के एक अत्यंत महत्वपूर्ण तथा अनूठे अनुवादक भी थे उन्होंने रोम रोले के 'विवेकानंद', शेक्सपियर के मैलबैथ, पोल उपन्यासकार सेर्जी आद्रेजेसेव्यस्की के उपन्यास 'पोपिओल दि आमत' (राख और हिरे) तथा कई कविताओं की रचनाओं के अनुवाद किये। इसके अलावा कविताओं के पाठ और नाटकीय मंचन में भी उनकी गहरी दिलचस्पी थी। वे फिल्मों में भी गहरी रुचि रखते थे और कुमार साहनी की फिल्म 'तरंग' के लिए उन्होंने एक गीत भी लिखा था। उनकी कविताओं के अनुवाद कई देशी विदेशी भाषाओं में हुए हैं। वैसे उनका जीवन कठिन संघर्षों से भरा होने के बावजूद भी अंतिम समय तक वे पत्रकारिता - तथा लेखन कार्य में रत रहें और अपनी सर्जनात्मक और संघर्षशील उर्जा को मंद नहीं होने दिया। इस प्रकार रघुवीर सहाय जी ने हिन्दी साहित्य की हर विधा को प्रभावित किया था।

मोहब्बत

सैय्यद एफ. जे.
एम.ए. हिंदी (द्वितीय वर्ष)

हवाएँ रुख बदलती हैं, मोहब्बत रंग लाती है।
जरा-सी देर में रिश्तों की डोरी टूट जाती है।।
कहीं खामोशियों की ओट में तूफान होते हैं।
कहीं इन्सान के अंदर इन्सान होते हैं।।
कभी सूरज उमरते हैं, वफा के आसमानों पर।
कभी बरसात होती है, मोहब्बत के ठिकानों पर।।
नजर आती है चिनगारी कभी आशियाने में।
तो इतनी देर कर देती है ये दुनिया बुझाने में।।
के सारी देह में गोया उजाला फैल जाता है।
जमीं पर आस्मां बनकर हिमालय फैल जाता है।।
जनम लेती है ऐसे में मोहब्बत और खिलती है।
खनक जजबों से पाती है, चमक आँखों से मिलती है।
मोहब्बत एक जजबा है, दिलों को जोड़ देता है।
मोहब्बत जो, न कर पाएँ, वह दुनिया छोड़ देता है।।
मोहब्बत ऐसी आँधी है, किसी से रुक नहीं सकती।
मोहब्बत मर सकती है, मोहब्बत झुक नहीं सकती।।
मोहब्बत ने बड़ी मजबूत जंजीरों को काटा है।
मोहब्बत 'ज्वार भाटा' है, मोहब्बत 'ज्वार भाटा' है।।

अंधविश्वास

वनश्री कांबळे
द्वितीय वर्ष (विज्ञान)

हमारा देश सदियों से अंधविश्वास में जखड़ा हुआ है। हजारों साल के संस्कारों को मिटाना बड़ा ही जटिल काम है। लोग इतने अंधविश्वासी बन गये हैं कि अपनी सूझ बूझ ही खो बैठे हैं। सोचना समझना तो वे आवश्यक नहीं समझते। किसी ने कुछ कह दिया, चाहे वो बात कितनी ही गलत क्यों न हो, नुकसान देह क्यों न हो, उसे हम बिना सोचे समझे मान लेते हैं। बस! उस बात के साथ किसी भगवान, बाबा या देवी का नाम होना चाहिए। अंधविश्वास के अनगिनत उदाहरण मिलते हैं।

जैसे कोई बाबा पत्थर बांटते हैं और कहते हैं इनसे आपकी परेशानियां दूर हो जायेगी, जिसकी शादी में दिक्कत होती है वह दूर हो जायेगी, जिसका घंघा नहीं चलता वह एकदम बढ जायेगा, जिसे किसी भी प्रकार का रोग हो दूर हो जायेगा, अदालत में किसी ने मामला दर्ज किया हो तो न्याय उसी के पक्ष में मिलेगा, नौकरी के लिए दर दर भटकने वालों का इन पत्थरों से नौकरी भी मिल जाती है।

बहुत से बाबा अपने आपको इतना चमत्कारिक होने का दावा करते हैं कि उनकी दुआ से अंधा देखने लगता है, बहरा सुनने लगता है, गूँगा बोलने लगता है, विकलांग ठीक हो जाता है। कोई कोई मान्त्रिक शून्य से अनेक चीजें निकालने का दावा करते हैं। कोई गरीब उनके दर्शन को जाता है तो वे झट से शून्य से विभूति निकाल कर देते हैं। अगर अमीर या मंत्री वगैरह जाते हैं तो वे सोने का सिक्का या घड़ी आदि निकालकर सामनेवालों को चमत्कृत करते हैं।

कुछ बाबा तो अपने में देवी शक्ति होने का दावा करते हैं और एक साथ बारह गाड़ियों को खींचते हैं। कुछ इन सबसे बढकर होते हैं जो एक जगह बैठकर अनुपस्थित लोगों के मन की बात जानने का दावा करते हैं। दूसरे स्थान के लोगों पर जादू-टोना करते हैं, स्वस्थ व्यक्ति को

बीमार कर देते हैं कभी कभी मार डालते हैं। लोग समझते हैं कि बाबा में स्वयं भगवान ही निवास कर रहा है।

मगर सवाल यह है कि क्या ये सब सच है? क्या इस तरह की अद्भुत शक्ति दावा करने वाले बाबाओं और साधुओं में होती है? यदि कुछ क्षण के लिए यह मान लिया जाए कि ऐसी देवी शक्ति इन लोगों में होती है तो फिर क्यों न इन लोगों का हमारे देश के लिए उपयोग किया जाए?

वर्तमान भारत की स्थिति को समझने की कोशिश की तो हम देखते हैं कि हमारी स्थिति अत्यंत दयनीय और दर्दनाक है। आज हमारे देश में औद्योगिक उन्नति होने पर भी करोड़ों जवान बेकार हैं, यहाँ नौकरी नहीं मिलती, जिससे बेकारी एक बड़ी समस्या बन गयी है। इस भयंकर समस्या को दूर करने के लिए मन में विचार आता है क्या इन सब बेकारों को इस तरह के पत्थर बांटने से नौकरियाँ उपलब्ध की जा सकती हैं? यदि हाँ, बजाय नौकरियाँ उपलब्ध करने, सरकार इस तरह के पत्थरों का उत्पादन क्यों नहीं करती?

आज हमारे देश में अनंत समस्याएँ हैं। जिस पक्ष की सरकार बनती है वह प्रमुख समस्याओं को सुलझाने का प्रयास करती है पर समस्याएँ सुलझाने के स्थान पर अधिक उलझती हैं और वह सरकार नहीं टिक पाती। अब तक न जाने कितने पक्षों की सरकारें आईं और चली गईं तो हमारी सरकार इन सब समस्याओं को दूर करने के लिए पत्थरों का प्रयोग क्यों नहीं करती?

उत्तर सरल है कि इन पत्थरों से न कोई समस्या सुलझती है और न ही कोई काम बनता है।

असाध्य रोग दूर करने का दावा करनेवाले बाबाओं को देखकर सवाल उठता है कि ऐसे लोगों के मौजूद होते

डॉक्टरों का क्या काम है ? क्यों न डॉक्टरों की जगह बाबाओं को अस्पताल चलाने के लिए कहें ? क्यों न मेडिकल कॉलेज बंद करके छात्रों को बाबाओं द्वारा प्रशिक्षित करें ?

जी हाँ। ऊपर किये गये विधान आपको हास्यास्पद जरूर लगेंगे। क्यों कि, ऐसे बाबाओं पर विश्वास रखना ही हास्यास्पद बात है। क्या आप जानते हैं कि इस तरह का दावा करनेवाले बाबा कानून की दृष्टि से गुनहगार होते हैं ?

The drug and magic Remedies (objectionable advertise) Act, 1954 के अनुसार ये सब अपराध हैं।

क्या आपने कभी किसी बाबा को मंत्र शक्ति द्वारा टेलीविजन, फ्रिज, स्कूटर, साईकल आदि निकालते देखा या सुना है ? नहीं। क्यों कि ये चीजें वह आसानी से अपने कपड़ों में छिपा नहीं सकता ? इसलिए कोई भी मान्त्रिक शून्य से ऐसी कोई चीज निकाल नहीं सकता जिसे वह छिपा नहीं सकता।

आज भारत की स्थिति आलंपिक या एशियाड जैसे खेल प्रतियोगिताओं में अच्छी नहीं है फिर भी बारह गाड़ियों खींचने का दावा किया जाता है। सच तो यह कि वह बारह गाड़ियाँ अकेला नहीं खींचता बल्कि बाकी लोग भी गाड़ियाँ खींचने के लिए मदद करते हैं और एक बार जब गाड़ी को गति मिलती है तो गाड़ी खींचना सरल हो जाता है।

अब रही जादू-टोने की बात। यदि यह बात सच है तो इससे बड़े सौभाग्य की बात क्या हो सकती है ? देशकी सीमा पर ऐसे लोगों को तैनात करके शत्रु पर जादु-टोना करके हम आसानी से देश की रक्षा कर सकते हैं। मन की बात जानने वाले अंतर्दामी बाबाओं की सहायता से शत्रु के इरादों को जान सकेंगे।

इस तरह के बाबाओं की और चमत्कारों की हमारे देश में कमी नहीं हैं। अंगारों पर चलकर दिखाना, आग खाकर दिखाना, अग्नि की निर्मिति करना, नारियल से भगवान की मूर्ति निकालना, अगरबत्ती अपनेआप घुमना, पानी का पेट्रोल करना, जीभ को काटकर दिखाना, हाथ अपने आप लाल हो जाना आदि।

लेकिन किसी भी घटना के पीछे वैज्ञानिक कारण जरूर होता है। हमें उस वैज्ञानिक कारण की जानकारी नहीं होती इसलिए हम अज्ञानवश ऐसी बातों को 'चमत्कार' कहते हैं और जब ज्ञान होता है तो 'प्रयोग' कहते हैं। इन बाबाओं जैसे अद्भुत चमत्कार हमारे जैसे लोग भी कर सकते हैं।

इस प्रकार के चमत्कार वास्तव में नहीं होते हैं और यदि किसी का यह दावा है तो उन्हें अखिल भारतीय अंधविश्वास निर्मूलन(हटाव) समिति द्वारा चुनौती है जो भी इस चुनौती को स्वीकार कर 'चमत्कार' सिद्ध कर दिखायेगा उसे एक लाख रुपये का पुरस्कार प्रदान किया जायेगा और साथ ही इस समिति के प्रणेता श्रीलंका के डॉ. अब्राहम कोवूर द्वारा घोषित पारितोषिक भी मिलेगा। मगर आज तक न किसीने इस चुनौती को स्वीकार करने की हिम्मत दिखायी है और न ही कोई इसे जीत सका है।

इसलिए यदि हम हर बात की वैज्ञानिक चिकित्सा करें तो समाज में फैला अंधविश्वास दूर होने में अधिक समय नहीं लगेगा।

जिंदगी

बी. जी. राजपूत
प्रथम वर्ष विज्ञान

हर इंसान की जिंदगी के होते हैं कई अफसाने
कई जीने के बहाने, कई मरने के बहाने
पर मेरे पास है न कोई बहाना
सुनो मेरी जिंदगी का अफसाना,
जिंदगी में मेरी है कोई कहानी
सारी बातें हैं अनहोनी
कॉर्टों में रहकर भी हँसना सीखा है हमने
जिंदगी के हर मोड़ को देखा है हमने,

खुशी से ज्यादा गम है जिंदगी में
सपने लिए किसी के सहारे जी रहा हूँ मैं
दुनिया ने मुझे आँसू हैं दिये
मगर मुझे जीना है मुस्कुराते हुए।

Unconscious Scandal

Parag B . Rane.
XII(Sci.)

English Section

March 27, 1996.

At 7.50 am in the morning a snow-white maruti car pulled into the parking lot of ISRO Indian space Research organization campus Vijay stepped out of the car, looked at his watch and started walking towards the building in his usual quiet manner, without any rush. There was nothing to rush for.

As he walked to his office room he was greeted by his smiling colleague Dilip Agrawal and other staff members. Vijay stopped at the door of his office, cleaned his name plate, Vijay Dingal, Physical inspection Engineer. He entered his office room in high spirits.

For last few months everybody in ISRO was busy working on the brand new project of a communication satellite 'Vikram' for military purposes. It was to be launched on April 14th or 15th 1996.

Vijay was a philanthropic personality, always alert, looking curiously with his eyes. Senior system manager Dr. Ranganathan had a great inclination towards Vijay. There was Anand Kamath, system manager but not a senior. He was Vijay's friend. They were together in school for four years.

It was late in the evening after finishing his work, Vijay decided to take a walk to Anand's office in the building right next to his.

"I hope Anand is in office. Let me see, here he is. I will wait for a while he is talking on the phone," Vijay was talking to himself. He could see Anand through the glass piece on the door.

"Hi ! Vijay, what are you doing? Aren't you

going to come to have a snack today in the cafeteria? asked Dilip Agrawal who was just passing by in the corridor.

"Why don't you come with me?" questioned Dilip again without giving Vijay a chance to answer his former question.

"I will be right there Dilip. I am waiting for Anand. You go ahead," Vijay tried to avoid going with Dilip. Vijay and Anand were both bachelors. They used to eat their lunch and dinner together in the cafeteria of ISRO. There was a special arrangement of lunch and dinner for the employees of ISRO in the cafeteria. There were other like Dilip. Who were married and only went to cafeteria, to either sip a cup of coffee or to chitchat with others.

Anand was still talking on the phone But it seemed that most of the conversation was done by the unknown person at the other end of the phone because Anand hardly talked on the phone.

As soon as Anand hung up the phone Vijay entered the room. "Good evening, Mr. Anand the system manager, Junior, Is something important going on?" Vijay asked jokingly.

"No Nothing serious. I know why you are here. You get out and go ahead. I will be in the cafeteria soon". Saying this Anand walked out of the room and turned to his left without a word.

Vijay was stunned with this behaviour of Anand. His looked at Anand's table. There was written on the writing pad 'kill & chill'. He knew it was Anand's handwriting. There was nothing serious

about it. Anand used to write odd things quite often. Vijay went straight to cafeteria. Dilip was waiting. Vijay was not really hungry. He took a cup of tea with Dilip. soon Anand was there too. The three sat at the table drinking tea and chit chatting.

Dilip was loquacious. He started talking. "Vijay do you know I like to drink my tea. I just hate these cups. I want to 'kill and chill' the person who made these cups why doesn't somebody throw them away?"

No sooner did Dilip finish than Anand threw the cup on the floor to break it. Dilip and Vijay were taken aback. Eren Anand himself didn't know why he did it. He could not answer his colleagues. He left the cafeteria.

Next day in the evening Ranganathan came to Vijay's office. "Vijay can you accompany me for a checking round. We will go to your working place. You can complete your work and then we will go to the system-control room and you will accompany me while I check the computer programme." Vijay nodding his head said 'yes'.

They both took a round in the physical inspection department where electro mechanical, propulsive, fuel, by drolic systems were checked.

After that Vijay went with Ranganathan to the system control. Vijay didn't know much about computer, except few things e.g. how to use it for deigning. His observation was very keen while Ranganathan was tapping the keys and going through the program for the guided control of the 3 stage rocket which was to be used for launching the satellite Vikram in the pre-terminated orbit. Vijay was staring blankly at the screen. Ranganathan talked little in between to keep Vijay interested. Everything went well, Ranganathan had shut the computer.

"Vijay let's get out of here." Vijay...Vijay where are you? Are you all right?"
Vijay suddenly rose up from his chair. He

was thinking about some thing that he had seen happening on computer which Ranganathan had missed. "I am O.K, I was just thinking of some thing. It's all right. Just get out of here."

They both walked out of the room. Ranganathan locked the room.

Both were in the parking lot taking out their cars. Before leaving Vijay drove his car near Ranganathan's car.

"Before we leave for our homes, can I ask you something? This has haunted my mind for last twenty minutes". Asked Vijay.

"Go ahead. you don't need these formalities. Ask what you want without hesitation", replied Ranganathan with smile on his face. "Let me get to the point without wasting time. Today while you were going thro' the program I observed that there was the name of our institution ISRO in the top right hand side of the corner. It is expected to be there during the whole program. But after some time it disappeared. There was a blank in its place. What do you make of this? I was thinking of something very frightening. I was thinking of a computer virus".

Ranganathan looked at Vijay questioningly. He immediately got out of the car and asked Vijay to do the same. They both started hurriedly to system control room. Room was opened again & the computer was turned on. Ranganathan impatiently tapped the keys of the keyboard. Program started coming up on the screen. It went all right and suddenly Ranganathan shouted, "Good God gracious! Vijay what you said was right. See for yourself. Last time we checked the time for the staiting of burnout of the booser rocket was 10,000 milliseconds. Now it has changed to 6000 milliseconds. There is a difference of 4000 milliseconds. This would blow up the whole project and the hard work done. what you said was not a fairy tale. The virus, a small piece of computer software will blow the mission."

"what will you do now"? inquired Vijay. He seemed worried not as much for computer virus but for something else.

"We don't need to worry much. We have a fault tolerant machine or you could say a back up computer which keeps check on the computer and when this computer goes wrong the back up computer takes over the control. I am worried about the person who did it. Who else could it be other than Anand? Noone else has an access to the computer. But you cannot blame somebody blindly, without proof". Ranganathan, I have even more incredible real story, I think it was done by Anand. But even he did not know what he was doing. I think he was under the hypnotic effect of some unknown X person. I have a reason to think so. Yesterday Anand was behaving strangely. In the cafeteria when Dillip said he wanted to kill and chill the person who made the cups in cafeteria and said why doesn't somebody throw the cups away.

Anand threw the cup suddenly on the floor. I thought of this alot. I remember something. Sometime earlier when I went to Anand's office I had seen 'kill and chill' written on Anand's writing pad. This was after Anand completed talking on the phone Ever since then he behaved strangely. I think 'kill and chill' might be the code word used by X to induce hypnotic effect on Anand. Poor Anand he is not to blame.

Vijay had poured all that he had been churning so long in his mind. It seemed Incredible . But there was no other possible way at that instant to explain the happening. Anand had acted under hypnotic effect and introduced a virus which not only would blow the computer system but also Anand's position.

Ranganathan was sweating . But he was thankful to Vijay for bringing this unconscious Scandal of Anand to his notice. "Right for now, thank God we know what has happened and we still are free to breathe the air of satisfaction of finding the scandal beforehand." But there

was more to be discovered about the person X. But it was not Ranganathan's job.

This is how it is with computer crimes. Without a single shot with scarcely anyone knowing, valuable data is converted into a trash garbage.

WHO ?

Shalkh Dastageer Waheed
T.Y.B.Sc.(Phy)

I can't live without you
I will be dead if I leave you
You snatched away my heart
You are the only one I like you
Your elegant beauty is beyond my sense
I smell you through plowing winds
You are the apple of my eyes
I cast about for you day in day out
I dream you behind the scene
You are worth your weight in gold
Life is incomplete without you,
But can be accomplished by you
It is you, force my hand to decline
you move away when I approach you
I remain absent whenever you approach me
I ever felt to any lot to achieve you once
I feel like to achieve you once in life
I keep optimism to conquer you
I never mind to miss you again.

NEMIKESHO GLANCES

Nemivant Dhande
T.Y.B.Sc.(Phy)

It's not too late if we could see our present with open eyes. Time has come to change our views about every thing due to the recent changes occurring in the world around. We have to rethink about our foreign policy, industrial policy and all about those policies which have struck the life of a common man. Because our aim is to give every human being a peaceful life it does not mean to share poverty or money; but it does mean to share life. And to live a life in India is not easy as some body has to struggle for 'bhakari' or position for some body else but these are all psychological and social views about the society. You could say these are the poetic imaginations but reality is very different. Failure of communism in the world, has not proved sufficiently the success of capitalism and the democracy. Gorbachev said that we could provide shoes to every Russian but we observe that murders are being done for shoes in the developed countries. Difference has been created by time and money oriented policies in between these big people and great people. We see a very sophisticated society, and on other hand there is a hated slum society struggling for life. This is a difference in between big people and great people. Though I am not considering those all types of racialism and communalism other-wise it would have more desperate complications. Since in India and in the whole world you can say languages, region, castes, religion, colour, are not giving a chance to live as a human being to his most intelligent animal.

So by considering these all social changes, we must have to change our views about every matter. To create India as a robust country, our aim should be to become self sufficient, but at present these could not happen to any country, that makes any thing total independently of the

matters of the world. So our foreign policy should have to take such steps that will increase help coordination in each other, in all fields viz. Science technology, education and all other main problems all over world. But we have to see our present economical condition. We do not need to do any thing by way of sacrifice. The policies we are referring about the Arab world and Palestinians we must rethink about them. We know that we are depending upon them for oil but it does not mean that we put our pride, as a credit. In almost all Muslim countries one-man-ruling-system is there and the failure of their Governments in handling their national issues, is curtailed by diverting the minds of people from their basic needs to the 'saving of Islam'. And this policy has been adopted by almost all Islamic Nations, This intergrated Islamic policy is in fact the main reason of the terrorism all over the world. The Islamic rulers are not worried about the life of common Muslim, instead, they worry about preserving their power, and carelessness is creating maximum muslim refugees in the world. A survey shows that most of the refugees are Muslims. By seeing this Muslim world, we have to convince Indian Muslim that you are the most safe and protected Muslim on the earth. What I mean is that we should have to take divorce from the vote-oriented policies about the Muslim. By supporting palestines, for any years, still pakistan finds a firm support of few countries on Muslim platform about the Kashmir issue. The changes in our foreign policy and all these home policies for the Muslims are just for votes. We have to mix them in 'Bharatiya Samaj' as 'Bharatiya', not as a Muslim enjoying special flexibility in the low 'Non align movement' has also lost its significance by the official declaration at the end of the cold war. As a leading nation of the 'Nonalign movement' India

is setting herself as the main, important nation. Though our policy might be in favour of U.S.S.R. many times we have to face some shortcomings in doing business with U.S.S.R. and not reacted on their any international cross over in the Eastern Europe and Afganistan. Gorbachev's 'Glasnost and perestroika' are changing all types of international relations. Free market economy in U.S.S.R. or in the eastern Europe; has offered any type of big market for Indian Goods. So there is no need of seeing any type of romantic dreams with U.S.S.R. Relations are becoming more business-oriented than value oriented. America could make business with Iran, England can establish pseudo relations with south Africa why do not we think about isarial. Instead of becoming a leading nation by tolerating the loss, we have to set or find a market in Latin America, South Asia, Africa. But it should be a pure business. If you are powerful, you must be rich also. So tiny Japan is more important country than continental India. Changing trades in Eastern Europe, United Germany, United Europe, these all changes are affecting every country to U.S.A, Japan & U.S.S.R. too. Since United Europe and United Germany will emerge as two separate super powers in the world.

So by seeing our economical condition, and present political uncertainties, we should have to avoid all types of extra activities in the out-side world. In south Asia we have to increase the coordination. In SARRC countries presently, we are trying our best. But trying our best does not mean the offering of trophies to these countries. Concerning the unusual swing of Nepal, Bangladesh and Sri Lanka towards china. In preparing the atmosphere of friendship, we have to take very firm steps against any type of terrorism, may be it in Punjab, Assam, Kashmir or in Sri Lanka. There is no need to support the Tigers on the coastal area of Tamil Nadu. Because of this policy Sri Lanka is ready to take third inter-prater for this problem. So India fails here.

In short, considering all these matters, time has come to open a new chapter of new relations with U.S.A, United Europe, United Germany & Japan.

Indian economy crossing over six digit crore debt, with two digit inflation rate and the gift of six thousand crore rupees to Gulf crises, is very critical today. Price rise is becoming terrible. Every forty five year old common Indian must be thinking, why am I born and why did I become a father? Rising the prices, borrowing from International banks and from IMF or creating more money are not best ways to cope up with the situation.

Eighty thousand crore rupees are produced per year as a black money. So much black money can make up all debt of India. To control this black money Government must close all liaison windows, which increase corruption. Fifteen percent inflation rate is very high. It should be some what two or three percent to run the money through the country. A creation of artificial deficit of some commodities increases corruption. The Failure of Government is their failure in implementing the laws. Though in these critical days of economy, industrial growth rate is quite satisfactory i.e. 5.2%. Thus money is in the hands of people. Now I think instead of searching this black money, we have to diversify this money to India, in India & for India.

For getting loans, Government should be a stable government, to provide a guarantee of using this money. India needs a strong, intelligent finance minister with a firm instead of keeping good relations with some giant families. I mean that India needs a politician like Mr. Erhard. Libralisation process must be going on with the idea that two or three families are not going to rule Indian economy. This is necessary to build a modern India.

But at the same time rural areas must not be neglected. Agriculture India's share is less than thirty percent in national income. So a farmer must be provided with the latest agrotechnology. But the agriculture department today has failed in mixing the modern agriculture

with the traditional Indian agriculture. Present land lord agricultural policy must be changed to progress the oriented agriculture policy. Businessmen and land lords are grinding all poor farmers.

To yield the best of the matter privatisation is a must. Constructions of roads, modernisation of railways and aviation should be allowed for private sector. The cheap and best transport system is the base of healthy economy. People must be motivated for saving and involving their money in the business instead of traditional fad of buying gold; as a result the share market will be discouraged through out. Once ample wealth will run through this business world more jobs and more dependant work will be provided. At the same time when import duty is increased the liberation in all fields is very necessary. It will produce a quality goods. Most modern soft ware instruments have to make compulsory in all new set projects so as to get rich quality of that product. Devaluation of rupee is necessary for these processes.

But India is moving very slowly through this changing world. Liberation, privations & devaluation of rupee, single window system etc. are the ways to build a modern India, the sophisticated India which are in present economical conditition taking the loan from I.M.F. making NRIS to invest, cutting the expenditure of five star culture of government are the temporary needs of the time. India must come forward with liberation in software and tourism, so as to get more foreign exchange.

Greedy Indians are enjoying at the cost of India. Assam Punjab and Kashmir problems are due to the failure of government implimentation of programmes, you take just Bihar, government, state or centre are not taking any firm stand against or in solving the problem. They just blame each other. In Kashmir in the past forty years, we failed to convince them that they are Indians. People are not getting education facilities and most important jobs. Un-employment in Kashmir needs education outside investment, & full

cooperation of the government for setting the project. These beautiful, skilful people require basic technical education, so as to get jobs. is decisions must be taken for these people.

Whatever our internal problems they are due to the total absence of social awareness. In the second decade of twenty first century in metropolices like Bombay, Calcutta man will live skin to skin. After 1995 every third pregnant women in Bombay will be affected by diseases like AIDS. We do not worry we don't know it, we just know Bombay as a dream land! lack of education has hidden us in the dark of ignorance

Famous American economist Dr. Galbreath says 'Indian social life is bore' And it is a fact. Because of very increasing population & booming prices people are unable to think people decentralisation of power is a good idea. But how are you going to do it? Otherwise any village leader will rule a village at the cost of poor people. No law could be implimented without social awareness India must have a grass root level programme. so as to litrate everyperson? Once he could predict, the things, then he will definately well plan his family, he could understand saving power, he will be keen about his enviornment, he could make good choice in election.

With changing fiscal, industrial and foreign policies we are going to buid modern and sphisticated India but its not a very easy task with 80 million people. In creating this new India, Simultaneously decentralisation of power and money should be made, so that the maximum people should be benifited by maximum share. In this India Indians should have perfect control on governments each policy, they should be socially aware Capitalism and democracy is a fact, differentiating two societies as a shopistcated society and a slum society. In the middle of twenty first century the world will experience explosion in between these two societies. By applying communism and removing the

drawbacks of capitalism; social justice must be given to each back ward, I mean socially, econoically back ward person. Modern India could

be built with this great 'Sindhu Sanskriti'. It just need an awakened, an excited and an energetic Indian But I am optimistic!

HYPNOTIC HEALING

Valshall Vagh.
S.Y. B.Sc

Hypnosis as a modality to cure patients is not new. But it is in the field of neurology that the most important and recent developements have taken place. Hypnosis is being used in neurology for the first time in India, and that too only at G.B. Pant Hospital. This therapy is used for victims of epilepsy and other physiological disorders like anxiety, neurosis, phobeas and hysteria. It can also be used to cure habit disorders such as bruancy, nail biting and overeating. In the West, it is increasingly being used to control smoking, obesity, alcoholism and drug addiction. But it is in the field of neurology here hypnosis is being used for reproduction of episodic pysical phenomena, as a tool for doctors to diagnose the illness and treat it.

In the summer of 1976, Abha Paul was a happy woman. Life had not always been kind to her, but today, she could not ask for more. Her close knit family of four children offered her enough to tide over her troubles. Then as she rested at home one afternoon, she sensed a slight pain in her head. It increased by the minute and within seconds left her breathless. She wanted to cry out for help but no sound escaped her. When her children came home, they found her spread on the bed in a deep fit, legs absolutely rigid, teeth clenched. She was admitted to Safdarjung Hospital where she was suspected to suffer from epilepsy. But the doctors treating her were in dilemma. For in an epileptic seizure, a patient does not normally remain stiff for two hours, as Abha had so, though the seizures suggested a physiological background their manifestation and phenomenology seemed psychogenic in nature. For seven years, Abha was treated for epilepsy but there was absolutely no positive response. On the contrary the fits increased in frequency. There were behavioural

changes too. She became reclusive and irritable. As the frequency rose to three four times a month life came to a standstill for the Paul family. At this point, she came to G.B.Pant hospital on the recommendation of a friend. In fact, Dr. Ramanjeet Jaswal, the doctor in question, used hypnosis as a modality to identify and treat psychogenic seizurs. Within six months of Jaswal's treatment, the frequency of the fits was reduced to once or twice a month and within a year, Abha was relieved of her recurring nightmare. One could call it a miracle but Jaswal explains it pragmatically. "The main problem with a patient such as Abha Paul, Epilepsy is physiological in nature. It is an electrical discharge in the brain which has repercussions on the body, resulting the severe convulsions and leaves the patient drained of energy." But interestingly, there are disorders which have a psysiological base, like hysterical fits, which exhibit similar symptoms, and hence treatment becomes difficult. Doctors all over the world are plagued by this handicap. It is only when the doctor can see the fits himself that he can ascertain the real cause." This is where hypnosis comes in.

He claims there is no specific method which he uses to hypnotise his patients. He usually works on the patients in isolation; the position could be seating, standing or lying down the important factor being that he should fill completely relaxed. Doctors' method of hypnotising a patient is more permissive than imperative whatever Doc does might make you elicit the same symptoms which you normally exhibit. Hardly the doctor ends the sentence than the patient goes into a trance. The doctors always give post-hypnotic suggestion that he or she would not throw a seizure till the doc told him to, which he or she has to obey.

One question which would intrigue every mind is the power the doctor could enjoy over his patients. Since they already worship him, do they also depend on him for solutions to every problem. Any one can be a victim of physiological disorder

but what is significant is that 90% of their patients are middle aged women who, having gone through all kinds of problems over the years, are plagued by stress in the twilight of life. For them hypnosis could be a ray of light, if not a glorious dawn.

I Wish To Live FOREVER

Rekha Varyani

The day will come when my body will lie upon a white sheet. At a certain moment a doctor will determine that my brain has ceased to function and that to all intents and purpose my life has stopped.

When that happens do not attempt to instill artificial life into my body by the use of a machine. And don't call this my death bed. Let it be called the "Bed of life" and let my body be taken from it to help others lead better lives.

Give my eyes to the man who has never seen a sunrise, a boy's face or love in the eyes of a woman. Give my heart to a person whose own heart has caused nothing but endless days of pain. Give my kidneys to one who depends on a machine to exist from week to week.

Take my bones, every muscle, every fibre and neuron in my body and find a way to make a crippled child walk.

Explore every corner of my brain take my cells if necessary and let them grow so that some body a speechless boy will shout at the crack of a bat and a deaf girl will hear the sound of Rain against her window.

Pour what is left to me and scatter the ashes to the winds to help the roses grow. If you must bury something let it be my faults and weakness. Give my sins to the devil. Give my soul to God. If you do all I have asked I will live for ever.

OPERATION DESERT STORM

NARENDRA M. DIXIT
M.A. Jr.

At last war broke out in the Gulf on 15th Jan. and the operation 'Desert Shield' converted into the operation 'Desert Storm' to liberate Kuwait from the Iraqi clutch.

Main problem came into existence four decades ago. The Arab refused to accept the sovereign Jewish state in their vicinity which is a major obstacle in their 'pan-Islamic' concept. The Arab had tried to strike off Israel from the map of the world, but couldn't succeed. On the contrary Israel alone defeated all her neighbouring countries at a time.

Saddam Hussain, a very cunning man, who couldn't solve country's economic crisis manipulated to tie up Kuwait's problem with the Palestinian. He found the right time to launch the campaign against Israel in the name of 'Islam' under the pretext of curbing the so-called Zionist expansionism.

Saddam's Strategy.

Saddam is a very ambitious man who dreamed of leading the Arab world and emerge as the 'great power'. Therefore he thought to control the entire Gulf which possesses the world's largest amount of black gold. Had he been successful in his plan to grab Saudi Arabia along with Kuwait, certainly Iraq would have been the great power. But when Saddam found it difficult, he raised the slogan of Islam, and as it was expected the all Muslims in the world supported him, though the rulers of their respective countries are against the Iraqi invasion. To deter the U.S. threat he is still asking all Muslims in the world to sabotage the U.S. interest everywhere in the world. His calculation of converting war as a 'Jihad' has achieved the good will of the entire Muslim

community.

American Strategy

When Iraq annexed Kuwait, America was anxiously waiting to interfere in the Gulf matter. When Saudi Arabia invited U.S. it was a golden opportunity for her. America is fully aware of the growing power of Iraq, her effort to make the 'Islamic bomb', which could be used against Israel or India and, if possible against any non-Muslim country. Had Iraq been given few more months, it would be more difficult to counter her. It is in the America's interest to stay in the Gulf as long as possible because, if she could get a military base in the region, and she is groping for that. But if U.S. failed to get any military base, before going back U.S. must destroy the unclear capability of Iraq. America does not wish any Muslim nation to possess their own nuclear capability.

India's policy.

Iraq and Kuwait both are members of Non-Alignment movement. But India neither condemns Iraq nor supports any U.S. action. It is because of our weak foreign policy and the present political uncertainty in India. Once again NAM proved as a 'spineless' organisation. Actually India should take either side firmly because, on Kashmir issue Kuwait opposed India everywhere and many Muslim countries followed the same line. But we always propagate the peace policy. India should not take part in solving the crisis because it's a 'Jihad'!

Future Impact

In the present war Allied will come out victorious

but, the only question is how long it will go on ? Afterwards there is a strong possibility of a new structure in the Gulf. The new regional defence organisation will emerge in the Gulf and West Europe. If it happens, certainly there is the strong possibility of a new structure in the balance of power in the Gulf. Iraq will be finished economically and militarily and a vacuum will be replaced by either Libiya or Pakistan. Both are extremely fanatics. If pakistan succeeds to take over, India should note that, holy war 'jihad' is not limited to our border. World will be divided between Islamic and Non-Islamic. Any war in future

against any muslim country will be a crusacle.

India should not ignore the present crisis as merely the Gulf crisis. We should remember the prophecies of late, Veer sawarkar. He had said that, "Whenever India getsin conflict with any muslim country all muslims in the world will be against India." At that time his statement was dubbed as communal, but if we observe today's situation, where muslims in every where including u.k. and u.s. are praying for Islams victory. Will India learn a lesson from this? The time has come to revise our whole defence and foreign policy.

Education and youth

Prashant. J. Saindane.
T.Y.B.Sc. (chem)

Every one goes on accusing the youth of being frustrated, ill disciplined, bereft of moral and cultural moorings etc; This sweeping generalisation doesn't apply to all youth-there many young men and women who are as good as they were in the past. The recent deplorable and unfortunate break down of discipline is actually confined to a comparatively small minority. But it is a part of the crisis of character, The majority is unable to assert itself forcefully and stop the root

Secondly the adults have been setting up in an increasing degree the examples of loose conduct in business, in administration, in education etc. Which the younger generation is quite ready to follow even while condemning the older generation.

Thirdly, after the completion of education, many of them find themselves in a blind alley, unemployed or half employed, unable to realise the promise the education seemed to hold out before them. Thus "students study to struggle or starve" in the present situation.

The need of the hour is a thorough "overhauling and lubrication" of the educational system.

The educational system of a country "is the bank on which the nation draws a cheque whenever it requires strong reliable skilled workers. If it goes bankrupt, as ours has very nearly gone today, it is a national disease. If the system is overhauled and lubricated, the next generation is assured of good leaders and what is equally essential, good followers."

That our education system has gone bankrupt is evident from the headlines and column-headings

that keep on appearing in our newspapers on the educational matters. Our syllabi are antiquated, our teaching methods are outmoded. Our examinations have lost all meaning. Our students and teachers alike have been disillusioned with the system.

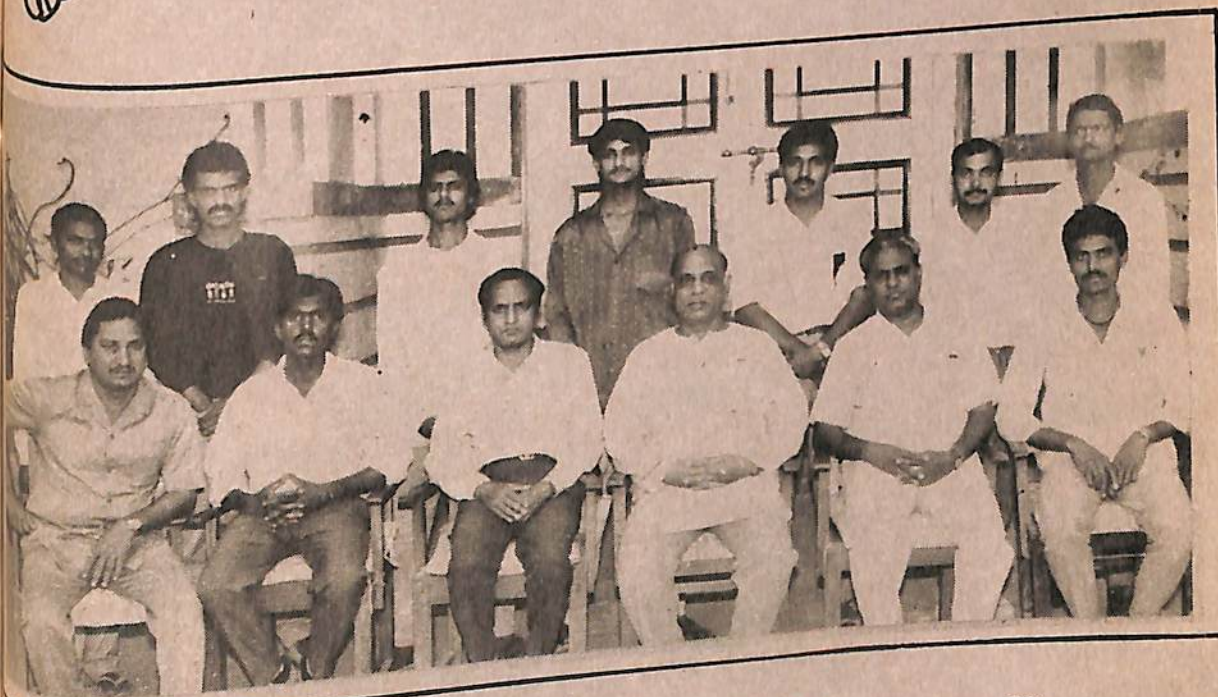
The Plight of Educational system today:- our colleges today are full of prospective bread-winners and degree-hunters and not genuine seekers of knowledge and truth. "The schools and colleges once revered as Goddess of Learning have degenerated in to the temples of Goddess of wealth the process of education has become a trade" colleges have been infected at present by anxiety. Perplexity, discount and indiscipline, irreverence and futility".

What is wrong with our educational system ? It doesn't result in the end products for which the system was founded. That is
"Politics without principles,
Education without character,
Science without Humanity,
and Commerce without morality
are not only useless but dangerous !
one can read or study at home. Why then, should it be necessary for students to attend schools and colleges? students have to attend them, in order to cultivate discipline, control emotions and canalise passions Learning is just a small fraction of what can be gained from schools and colleges. They instil into pupils the Lessons of mutual co-operation, good manners, courtesy, compassion and comradeship, adjustment to limitations and overcoming of obstacles with calm deliberation.

It is a pity that our educational institution are unable to cope even with more circumscribed

विभागीय खेळाडू (बास्केटबॉल, हॉकी, वजन उचलणे)

आंतरमहाविद्यालयीन बास्केटबॉल विजयी संघ

आंतरमहाविद्यालयीन बॅडमिंटन विजयी संघ

विज्ञानमंचाचे उद्घाटन करतांना
प्रा.डी.एस.नेमाडे.

विज्ञान मंच समारोपप्रसंगी बोलतांना
उपप्राचार्य एम.के.येवले.

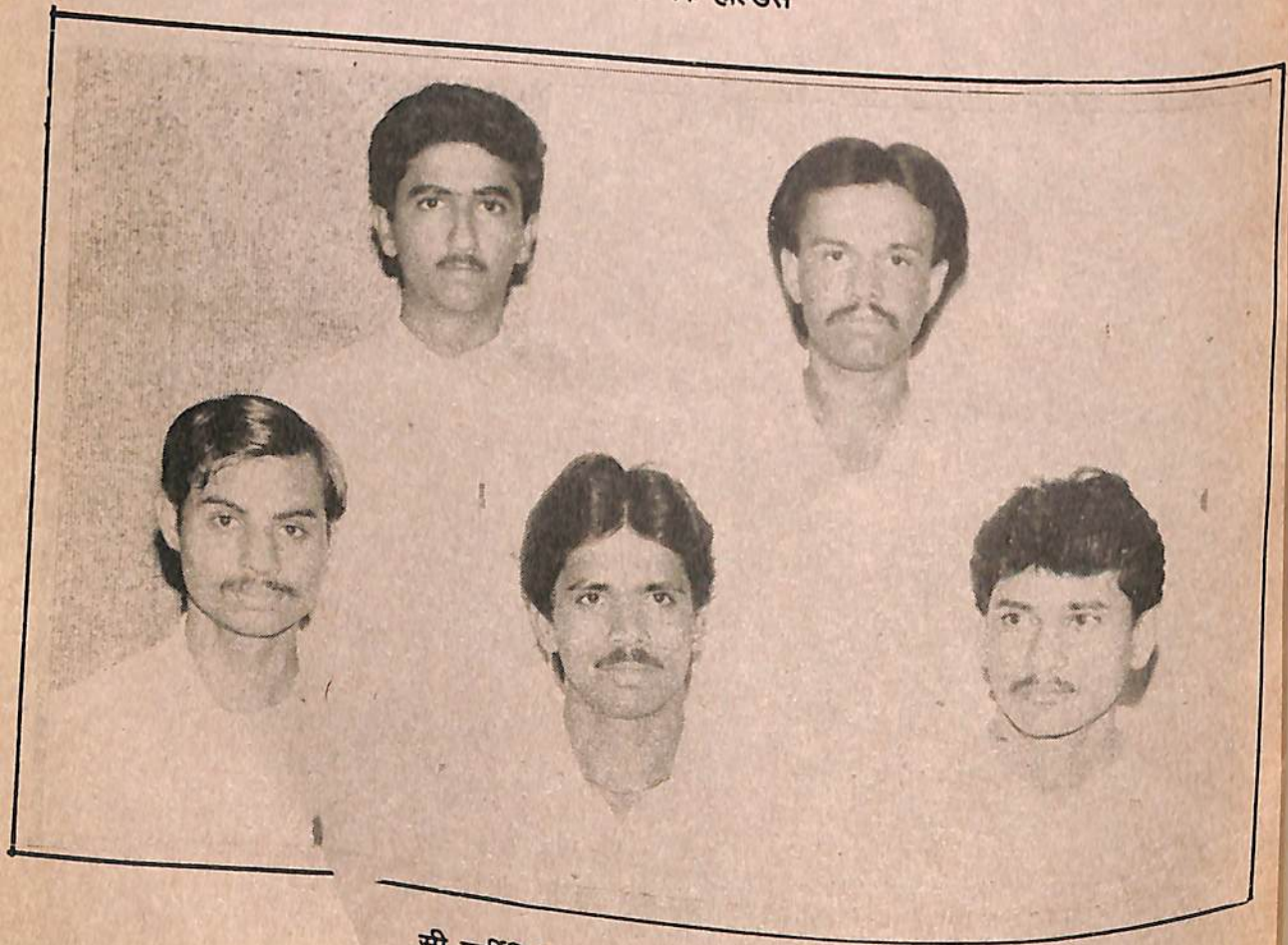
एन.सी.सी. विद्यार्थीनी

एन.सी.सी. विद्यार्थी

एन.सी.सी. रैंक होल्डर्स

सी सर्टीफिकेट पास एन.सी.सी विद्यार्थी

राष्ट्रीय सेवा योजनेतर्फे घेण्यात आलेल्या वृक्षारोपण कार्यक्रमात वृक्षारोपण करतांना, संस्थेचे अध्यक्ष मा.डॉ.अण्णासाहेब बॅडाळे

सायकलवरून आंतर राज्य राष्ट्रीय एकात्मतेचा प्रचार करणारे विद्यार्थी

१२ वी विज्ञान परीक्षेत विशेष गुण मिळवून
सरकारी मेडीकल कॉलेजला व अभियांत्रिकी महाविद्यालयात प्रवेश मिळालेले विद्यार्थी

मिलिंद व. कुलकर्णी

गिरीश द. चौधरी

विवेक एदलाबादकर.

नंदकुमार भा. महाजन

संजीव अ.नेहेते

रमेश गें. कोलते

गणेश पुं. भोळे

शितलकुमार
भि.महाजन

हेमंत बळीराम पाटील

भूषण आर. चौधरी

स्वाती सा.न्याती

विशाल का.लाठी

सुषमा भा.महाजन

सरोज र.चौधरी

वैशाली भा.पाटील

सुजीत कृ. चौधरी

नंदकुमार व. जावळे

राजेश द. धांडे

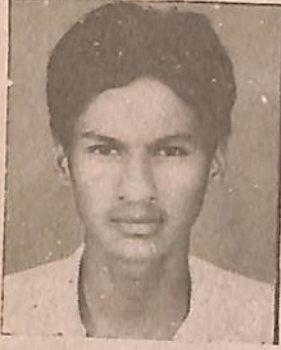

रुपेश सुरेश महाजन

ए.एम. शास्त्री

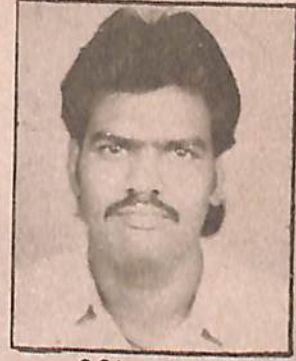
वर्ग प्रतिनिधी

राहुल म.बाहेतो
एस.वाय.बी.कॉम.(इ)

जोशी
टी.वाय.बी.ए.

मिलिंद पु.चोघरा
एफ.वाय.बी.कॉम.(बी)

संजय वा. खडसे
एस.वाय.बी.एस्सी.

महेश कोल्हे
एफ.वाय.बी.एस्सी.

मनाज चाघरा
एफ.वाय.बी.ए.

संजय बी. पाटील
S.Y. BA

चंद्रशेखर डी. कोल्हे.
एस.वाय.बी.कॉम.(अ)

मनाज नागला
एस.वाय.बी.कॉम.

तुषार सराद
एस.वाय.बी.एस्सी.

संदेश शंकर भंगाळे
टी.वाय.बी.कॉम.

राजेश एन.सोनवणे
एफ.वाय.बी.एस्सी.(बी)

मिलिंद चौघरा
एस्.एस्सी.(फि)

लक्ष्मी कुलकर्णी
एम.ए इंग्रजी - सर्वप्रथम

कु.निलिमा चं.पाटील
राष्ट्रीय सेवा योजना राष्ट्रीय
एकात्मता शिबिरात सहभाग

निलेश मा.रुडे
अखिल भारतीय पातळीवर
पर्वतारोहण कॅम्पमध्ये सहभाग

संजय भोकरडोळे
नॅशनल इंटीग्रेशन कॅम्प (कटक
ओरीसा) एन.एस.एस. तर्फे
सहभाग

कु.सरोज वाघ
राष्ट्रीय सेवा योजना राष्ट्रीय
एकात्मता शिबिरात सहभाग

कु. रेखा निरारी
एम. कॉम. प्रथम

कु.स्वाती सु.कुलकर्णी
१२वी कला प्रथम

सौ.प्रभावती भा.महाजन
एम.ए.मराठी सर्वप्रथम

कु.चारुशिला प्र.देशमुख
एम.ए.(एकानॉमिक्स) मे१९९०
सर्वप्रथम

कु.संगिता चं. पांडे
एम.एस्सी.(गणित) पुणे
विद्यापीठात सर्वप्रथम

कु.माधुरी भी.जोशी
टी.वाय.बी.एस्सी. गणितात
प्रथम

विरला एम.डी.
एम.एस्सी. रसायन शास्त्र
सर्वप्रथम

मनोज एच.परमार
बी.कॉम. सर्वप्रथम

राजेंद्र खडायते
एम.एस्सी.(फिजिक्स)
महाविद्यालयातून मे १९९०च्या
परिक्षेत सर्वप्रथम

सुरेश तायडे एम.ए. (हिंदी) सर्वप्रथम

कु.संयोगिता पाटील
पुणे विद्यापीठ हॅडबॉल संघात
निवड

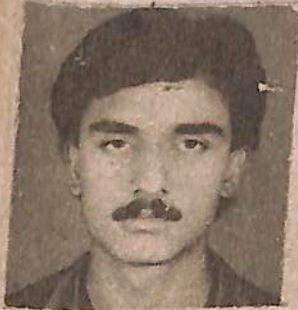

राजेश खेडकर
आंतर विद्यापीठ क्रिकेट कॅम्प
संघात निवड

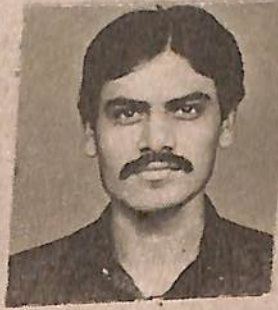

कु.संगिता भटकर
जळगांव विभागीय बॅडमिंटन

कु.निवेदिता वझे
विभागीय खेळाडू
२००मिटर घावणे स्पर्धेत प्रथम
व बॅडमिंटन खेळाडू

पुरुषोत्तम कदम
खो खो विभागीय संघात सतत
३ऱ्या वर्षी निवड

राजकुमार सु.काबरा
आंतर विद्यापीठ बास्केट बॉल
संघात निवड

प्रसन्ना पं.कुलकर्णी
हॉकी जळगांव विभागाच्या
कर्णधारपदी सतत ४ वर्षे निवड

केलास कागटा
पुणे विद्यापीठ कबड्डी संघाच्या
कर्णधारपदी निवड

दीपक आरडे
पुणे विद्यापीठ बॅडमिंटन संघात
सतत ३ वर्षे निवड

अजय यादव
विद्यापीठ खेळाडू वजन उचलणे
(सतत ४ वर्षे निवड)

दिलिप ठाकूर
आंतर विद्यापीठ फुटबॉल
संघात निवड

उदयकुमार चाधरा
अखिल भारतीय विद्यापीठात
पुणे विद्यापीठातर्फे वजन
उचलणे संघात निवड

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या कानसवाडे येथील
शिबीराचे वेळी श्रमदान करतांना विद्यार्थी

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या कानसवाडे येथील
शिबीराचे वेळी सरपंचांशी चर्चा करतांना प्रा. डी. एस. नेमाडे

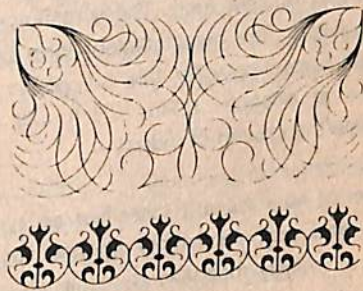
"Intellectual elumination" Attention is paid to the training of skills and for gleaning and garnering information Even this cultivation of skill and g arnering of information have become antiquated procedures. Theory and work exprience are not as closely linked together, as they should be, in the teaching of progessional courses of study. The students 'curiosita is lulled to sleep, He hardly picks up effectively any skills connected with his subject of study and his brain is stuffed with bits of knowledge for examinations while his intellect is unused for any analytical or synthetic study, with the result that "The university degree has become in effect onlu a begging bowl; give me a job! Graduatescan not sland on their own legs. A renaissance is necessary and will suerly come, if the men and women who are associated with various aspects of deucation are themselves transformed The committee for management should not be "a come for tea affair"! Its member should be men of public standing genuinely interested in students and ready to make any sacrifice for the sake of Principle. They should be intensely human and above board in their dealings with others. They should not impart the agitational methods of the legis latures into committee meetings.

Side by side with the change in the outlook of individual connected with higher education we have entiray to reformulate and restate objectives.

The watchwords of philosophy life as a whole are satya, Dharma, santi and prema These four pillars yield the four ideals of higher education Knowledge, skill, Balance and insight or vision.

One has to develop "Knowledge" into "Skill" But instead turning "Knowledge" into 'skill" we remove "s" and make it "kill" when we kill "Knowledge" the balance gets upset and when "Balance" gets upset instead of "Insight" or "vision" we have "outsight" Remember whoever develops "Insight" develops knowledge

It is therefore necessary to give a proper value orientation to our educational system based on the above lines. The weakening of social and moral values in the younger generation is creating many serious social and ethical conflicts in the western as well as in the Indian society. This can only be remedied by balanking "the knowledge and the skills which science and technology bring with the values and its best Viz., a search for the knowledge of the self, of the relationship of man to follow human beings and the ultimate reality." only then, make contribution to the world of which act the good and great men and women have dreamed through out the ages.

Unconventional Sources of Energy

Shalkh Dastgeer waheed
T.Y.Bsc(phy.)

There are various kinds of energies in the nature, Which play a great role in the life of a human being. Whether at home, in agriculture or in industry, power is a basic source. The advancement of any country can be measured directly by its power consumption.

As a nation advances in technology, its power consumption also steadily rises. Then it is necessary that in addition to existing sources of power such as, coal, water, petroleum products, new and more efficient ways of producing energy should be searched out.

In our country, the natural resources are found in coal, ignite, petroleum oil, natural gas, hydro sources and nuclear fuels. These resources must be exploited in the most efficient form by using improved technology. By this the power will be available at cheaper rates, which will help to accelerate the growth of industry.

Energy sources are classified as renewable source and non renewable source. Renewable source of energy means wind, water, and sunlight which is generated continuously. While non-renewable means the type of energy once used, can not be recovered again. Thus flowing water, wind and solar energy belong to renewable sources, Whereas coal, gas, oil and nuclear energy are regarded as non-renewable sources of energy.

Wind power is one of the sources of energy. Wind flow is caused by the difference of temperature which in turn is caused by solar energy. Low and high pressure regions are created on the earth due to solar heating. The flowing wind is used to rotate wind mills. These wind mills are further used to extract water

from the wells and to generate electric power. Small power can be generated by this method. The biggest wind mill located in USA generates 2500 KW. This source is getting importance through the world, because of high fuel prices. However wind flow does not remain constant through out the day. Energy power demand of rural area in India, can be met with this system. Some parts of Gujrath and Tamil Nadu are suitable sites for wind mills to generate power at smaller scale.

In hydroelectric power plant, the energy available in water is utilised by building a dam. In the reservoir of dam, rain water is collected. This water which has higher potential energy is used to run the prime mover that is water turbine, under the natural head. As the water falls through a head, the potential energy of water is converted into kinetic energy in a nozzle. This kinetic energy is utilised to run the water turbine that is mechanical energy water turbine drives a generator and so this mechanical energy is converted into electrical energy.

The water in the reservoir is collected during rainy season and is utilised in the remaining period of the years. The working cost of this system is less than any other type as no fuel is used. However the water storage completely depends on nature that is Monsoon, capital investment of this plant is higher but running cost is very low.

Another form of renewable source of energy is solar energy. The heat energy contained in the rays of sun is tremendous but at low density. As it is, it can be used for power generation.

The solar energy is collected and concentrated with the help of equipment known as concentrating collector.

Solar energy can be used in the various fields as, solar power plants for electric power generation, solar water heaters for water heating, solar water pumps for pumping water, solar food driers, solar cookers for cooking of foods. Solar energy is effective only in day times. If power is to be used for all time then some reservoirs of energy, such as storage battery is to be used.

Tidal energy is also an adequate and appreciable source of energy. Ocean waves and tides contain a large amount of energy. These tides rise and fall. Water can be stored during high tides period and can be discharged in low tide period. The head of water available is very low. Hence low head hydroelectric plants can successfully work. Gulf of Kutch and Sunderban area of West Bengal are considered to be suitable sites for tidal plants in India.

Thermal power is related to the non-renewable sources of energy. In this type, steam is generated by using the stored energy of fuel. The steam operates a turbine which in turn drives a generator, producing electrical energy. The exhaust steam from the turbine is condensed in the condenser with the help of cooling water. The condensate is again fed back to boiler. The fuel used in thermal power plants is generally powdered coal.

Geothermal power is a cheap source of power. It is a thermal power plant in which the steam available from earth crust is utilised. The core of earth contains considerable heat, which vaporises percolating water and steam reservoirs are created. This steam is brought to the earth surface through drilled wells and taken to separator where most of the dirt and sand is separated out. This steam then drives a turbine which in turn operates a generator producing electricity. The exhaust steam from turbine is exhausted into atmosphere. Sometimes the exhaust steam is condensed into water in the condenser and

condensate is pumped into the earth to absorb the ground heat again to get converted into steam.

Nuclear energy is another source of energy which is included in non-renewable sources of energy. Enormous heat is liberated by the controlled fission of heavier unstable atoms such as U^{235} , Th^{232} and artificial elements such as Pu^{239} . The energy liberated by fission of one kilogram of uranium is equal to heat energy obtained by burning 4500 tonnes of high grade coals. This makes the nuclear energy very much important.

Nuclear power production experiment reactor was assembled in Chicago under the leadership of Fermi and was put into operation on Dec 2, 1942. The heat generated in the power reactor is taken away by a suitable coolant, usually air, helium, heavy water, mercury or sodium potassium alloy because of their low neutron absorption cross section. The utilisation of more power produced in the reactor depends upon the rate of absorption of heat in coolant and rate of flow of coolant. The coolant boils water in heat exchanger and steam is produced. The steam turbines and that produce electric power.

Today in India we have three research reactors. Apsara, Zircalium, and CIRUS. CIRUS is a breeder reactor and one of the largest isotope producers in the world. Tarapur atomic power station generates 400 MW of electricity. Ranapartap Sagar atomic power station in Rajasthan produces power of 400 MW of electricity. Kalpakkam atomic power station, heavy water plants at Nangal in Punjab, Tuticorin plant nuclear fuel complex, at Hyderabad contribute a lot of electricity. India's position in the field of atomic energy is comparable to any advanced country in the world and certainly not less than any country in Asia.

Atomic reactors are applicable to engineering, agriculture, medicine, science, crime detection. The electric power generator from nuclear power reactor is used for household and industrial

purpose. It is used to sail ship round the world with out refueling. Use of atomic power is more suitable for submarines and ice breakers. The plutonium produced in atomic pile, as a by product, is used as fuel in power reactor. It is also used for atomic bomb and nuclear war-heads for strategic weapons. The neutrons produced in the pile is used for neutron diffraction experiments, experiments on radiation damage of materials, and for the production of trans Uranic elements and artificial radioactive isotopes.

The cobalt $C60$ isotopes is used in cobalt bomb as well as for testing of weldings and casting by taking photographs with gamma rays emitted, to detect flaws, cavities and wholes.

In engineering very small thickness of metallic walls, or plates are measured with gamma rays. The oil-well "logging" is determined by using the method of back scattering of neutrons.

In science, the crystal structure is determined by neutren diffraction method. The reaction rates, molecular structure and solubility catalydis reaction can be studied by using radiocative isotopes.

In agriculture absorption of phosphorous, nitrogen etc; From fertilizer can be studied by using radio isotopes. The process of photosynthesis can also be studied with radio-isotopes, in medicine the different flow system of human body are studied by feeding the radio-isotopes in very small quantities. Radio autographs are obtained by using radio-isotopes. Using radon and strontlium isotopes cancerous tissues are treated. Sometimes neutrons are also used for killing tissues and found out to be five times more effective than other radiations such as gamma rays and X-rays. with gamma rays and X-rays

An unexpected application of radioactive carbon $C14$ is the determination of the age of antiques and mummies, old paintings, murals leaves of the ancient books.

Nuclear power suffers several drawbacks such as high capital coast, limited availability of raw materials difficulty in disposing off radioactivewastes and shortage of well trained persons.

So a human being can have the energy from various fields in the universe in various forms. One possesses the capability of converting the energy from one form to desirous form.

بیٹھ جاتے ہیں جہاں تھوڑی گھنی ہوتی ہے
ہائے کیا چیز غریب الوطنی ہوتی ہے

(حفیظ جونپوری)

شیخ چاند - بی اے سال آخر

وہ غریبوں کی مشکل کو سمجھے گا کیا
جس نے غربت میں ایک شب گزاری نہیں

(حفیظ بنارس)

کیا عشق نے کھا ہے کیا حسن نے جانا ہے
ہم خاک نشینوں کی ٹھوکر میں زمانا ہے - (جگر)

محمد عارف بی اے سال دوم

جانے یہ کس کی بنائی ہوئی تصویریں ہیں
تاج سر پر ہے مگر پاؤں میں زنجیریں ہیں

(امیر قزلباش)

چو کھٹے قبر کے خالی ہیں اسے مت ببولو
جانے کب کونسی تصویر گدی جائے (احسان دانش)

صابر قریشی بی اے سال آخر

آبرو شرط ہے انسان کے دنیا میں
نہ رہے آب جو باقی تو ہے گو ہر پتھر

(امیر مینائی)

دقت ہی کو جو بدل دے وہ ہے انسان عظیم
دقت کے ساتھ بدلنا کوئی کردار نہیں (نامعلوم)

شیخ شکیل بی اے سال آخر

ورثہ ہے یہ نبیوں کا امانت ہے خدا کی
جاں ہارنے والوں! دل خود دار نہ بیچو (غزیز بگھڑی)

تفہید صرف غیروں پہ کرنا بجا نہیں
یہ آئینہ بھی آپ ذرا دکھائیے چلیں (تاباں)

شیخ ضیاد بی اے سال آخر

قدم قدم بلائیں یہ سواد کو کے جانا
وہ ہیں سے لوٹ جاتے بے زندگی ہو پیاری (عامر عثمانی)

عورت اور تعلیم

مجید شیخ حکیم بی اے سال دوم

مرد اور عورت زندگی کی گاڑی کے دو پہیے ہیں۔ اگر ایک پہیہ بھیا ناکارہ ہو تو زندگی کی گاڑی آسانی سے چل نہیں سکتی۔ لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ معاشرے میں عورت کے ساتھ عزت و احترام کا سلوک نہیں کیا جاتا۔ اُسے مردوں سے کم تر درجہ دیا جاتا ہے۔ لاکھ لاکھ قدرت نے عورت اور مرد میں صلاحیتوں کے اعتبار سے کوئی تفریق نہیں کیا ہے۔ آج عورت نے زندگی کے مختلف شعبوں میں اپنی لیاقتوں اور صلاحیتوں سے یہ ثابت کر دیا ہے کہ وہ مردوں سے کم نہیں۔ چاہے سیاست ہو یا معیشت، طب ہو یا سائنس، انجینئرنگ ہو یا تجارت ہر جگہ عورت نے اپنی صلاحیت کا لوہا منوا لیا ہے۔

یہ کس قدر انسوس ناک بات ہے کہ آج ہمارے ملک میں سب سے زیادہ ناخواندگی اور جہالت عورتوں میں پائی جاتی ہے۔ یہی وجہ ہے کہ ہمارا ملک معاشی اور سماجی لحاظ سے پسماندہ ہے۔ عورتوں کی تعلیم پر ہم نے جیسی توجہ دینی چاہیے تھی ویسی نہیں دی ہے۔ عورت ایک ماں بھی ہوتی ہے جو اپنی گود میں ایک نسل کی پرورش کرتی ہے۔ اگر ماں اُن پڑھ اور جاہل رہی تو اس کی گود میں پلنے والی اولاد بھی علم سے نا آشنا رہے گی۔ اس طرح عورت کا بے علم رہنے کا مطلب پوری نسل کو نقصان پہنچانا ہے۔ ہمارے نبی حضرت محمدؐ نے تو مرد کے ساتھ عورت پر بھی تعلیم کا حاصل کرنا فرض قرار دیا ہے۔ عورت کے تعلیم یافتہ ہونے سے بہت سی سماجی برائیوں سے نجات مل جاتی ہے۔ اور بچوں کی صحیح تعلیم و تربیت ہوتی ہے۔ گھر کا ماحول بھی خوشگوار رہتا ہے۔ ایک تعلیم یافتہ عورت صحیح معنوں میں مرد کی شریک حیات ہوتی ہے۔ مرد اپنی ملازمت اور روزگار میں مصروف ہوتا ہے تو عورت گھر کی ساری ذمہ داریاں اٹھاتی ہے۔ اس لئے عورت کا تعلیم یافتہ ہونا ضروری ہے۔ اکبر الہ آبادی تعلیم نسواں کی اہمیت کے بارے میں کہتے ہیں :

تعلیم عورتوں کو بھی دینی ضرور ہے لڑکی جو بے پڑھی ہو تو وہ بے شعور ہے
حسن معاشرت میں سراسر فتور ہے اور اس میں والدین کا بے شک تصور ہے
ان پر یہ فرض ہے کہ کریں کوئی سے بندوبست
پھوڑے نہ لڑکیوں کو جہالت میں شادومست

مسکراہٹوں کے پھول : ایک دن ملا نصیر الدین کا ایک پڑوسی ملاجی کے پاس آیا اور کہنے لگا۔ کل رات میں

سے خواب میں دیکھا کہ میرے پیٹ میں چوہا گھس گیا ہے۔ اب کیا کروں؟
"کرنا کیا ہے۔ فوراً ایک زندہ بلی پکڑ کر ننگی لوتھی اس کا علاج ہے۔ ملا نصیر الدین
نے جواب دیا۔ (محمد شکیل عثمان بی اے سال آخر)

پطرس بخاری کی مزاج نگاری

محمد فاروق

بنی اے سالِ آخر

پطرس بخاری نے بہت کم لکھا ہے لیکن جو کچھ لکھا ہے وہ اردو ادب میں بلند مرتبے کا حامل ہے۔ اردو طنز و مزاح میں پطرس ایک منفرد مقام رکھتے ہیں۔ پطرس کی انفرادیت یہ ہے کہ ان کے یہاں خالص مزاح کے نمونے ملتے ہیں۔ پطرس کے بعد اور کسی نے خالص مزاح کو نہیں اپنایا۔

پطرس کے مزاج کی سب سے بڑی خوبی یہ ہے کہ وہ دوسروں پر نہیں بلکہ خود اپنے آپ کو پیش کر کے ہنستے اور ہنساتے ہیں۔ ”مرحوم کی یاد میں“ سرید پور کا پیر، گتے اور ہاسٹل میں پڑھنا ان سب مضامین میں پطرس نے اپنی ذات ہی کو مزاح کا ہدف بنایا ہے۔ پطرس واقف اور انداز بیان دونوں سے مزاح پیدا کرتے ہیں۔ بعض اوقات واقف میں مضحک پہلو نہیں ہوتا لیکن پطرس اسے جن الفاظ اور جس انداز سے پیش کرتے ہیں اس سے وہ مزاحیہ معلوم ہونے لگتا ہے۔ مثال کے طور پر ”سرید پور کا پیر“ کا واقعہ۔ یہ واقعہ اپنے اندر بہت زیادہ مزاحیہ کیفیت نہیں رکھتا۔ لیکن وہ اس واقعے کو پیش کرتے ہوئے ایسے الفاظ استعمال کرتے ہیں جس سے مزاح پیدا ہوتا ہے۔

پطرس کے مزاج کی دوسری اہم خصوصیت یہ ہے کہ وہ قدرتِ خیال سے مزاح پیدا کرتے ہیں۔ پطرس کے سارے مضامین میں قدرتِ خیال و جدتِ خیال کی جلوہ گری نظر آتی ہے۔ پطرس کی مزاج نگاری کی ایک اہم خوبی یہ ہے کہ وہ زندگی کی تلخ حقیقتوں کو بھی بڑے شگفتہ اور مزاحیہ انداز میں پیش کرتے ہیں۔ چونکہ وہ اپنے آپ پر زیادہ ہنستے ہیں اور دوسروں پر نہیں ہنستے۔ اس لئے ان کے مزاح میں طنز کی کاٹ بہت کم ہوتی ہے۔ اس میں بھنگلا ہٹ کی بجائے، لطف مزاح اور شگفتگی ہوتی ہے۔ پطرس کے مزاج کی ایک اور خصوصیت ان کی محاکات نگاری ہے۔ جب وہ کسی واقعہ یا تجربہ کو بیان کرتے ہیں تو پورا لفظ آنکھوں کے سامنے گھوم جاتا ہے۔ ”مرحوم کی یاد میں“ بائیسکل کے بیان میں ان کی محاکات نگاری عروج پر نظر آتی ہے۔ پرانی بائیسکل کے مختلف پرزوں سے نکلنے والی آوازوں کو جن الفاظ میں بیان کیا ہے وہ ہمیں زیر لب مسکرانے پر مجبور کر دیتا ہے۔ ڈاکٹر اعجاز حسین کہتے ہیں:

”پطرس نے اپنی ذکاوت و نکتہ رسی سے ظریفانہ ادب میں چار چاند لگا دیے ہیں۔ ان کی محاکاتی صلاحیت اور بیان و زبان کو حسب معمول ترتیب دینے کی قابلیت ذہن کو ہر وقت دلچسپی سے وابستہ رکھتی ہے۔“
غرض پطرس اردو مزاح کی تاریخ میں ایک روشن مینار کی حیثیت رکھتے ہیں۔ ●

اقوال زرین

4 ۷۸۷ 4

● جو شخص اپنے ارادے کا پکا ہودہ دنیا کو اپنی مرضی کے مطابق ڈھال سکتا ہے۔ (گوتے)

شگفتہ یا سیمین بنی اے سالِ اول

● اخلاق ایک ایسا سیراہے جو ہر پتھر کو کاٹ سکتا ہے۔

● علم کے بغیر بڑائی نہیں ملتی۔ (عمر فاروق)

● غرور یہ ہے کہ آدمی حق بات کو نہ مانے اور دوسروں کو ذلیل سمجھے (حدیث)

سچا دوست

محمد یونس بی اے سالِ آخر

قربان کر دیا۔ سالانہ امتحان آیا اور جب نتیجہ نکلا تو نہ صرف رحیم پاس ہوا بلکہ اُسے اچھے نمبروں سے کامیاب ہونے پر انعام بھی ملا۔ اُس نے اپنے تمام دوستوں کو پارٹی دی۔ جب سب کھا چکے تو اسلم نے رحیم سے کہا "اب بتاؤ میں تمہارا دوست ہوں یا دشمن۔ اگر اس وقت تمہاری نقل کرانے میں مدد کرتا تو آج تم پاس ہو سکتے تھے؟"

رحیم نے کہا "اب مجھے اس کا احساس ہوا ہے اور ندامت بھی۔ مجھے معاف کرنا دوست میں نے تمہیں سمجھنے میں غلطی کی۔ تم میرے دشمن نہیں بلکہ سچے دوست ہو۔" اور پھر دونوں ایک دوسرے سے بغل گیر ہو گئے۔ تمام دوستوں نے اسلم رحیم زندہ باد کے نعرے لگائے۔

اسلم اور رحیم دونوں گہرے دوست تھے۔ کالج کے سب لڑکے اُن کی دوستی کی مثال دیتے کہ دوست ہوں تو ایسے کسی نے انہیں لڑتے نہیں دیکھا۔ دونوں کالج ساتھ جاتے، ساتھ بیٹھے اور ساتھ کھاتے تھے۔ لیکن ایک بات میں وہ دونوں ساکت نہ تھے وہ یہ کہ اسلم وقت پر کھیلتا اور پڑھتا تھا۔ وہ پڑھائی میں ذرا غفلت نہ کرتا تھا۔ لیکن رحیم کھلنا پڑھنا۔ ہر وقت کھیل کی دھن سوار رہتی تھی۔ اُسے پڑھنے سے زیادہ لگاؤ نہ تھا۔ وہ اسلم کی طرح کتابوں کا کیرا بننا پسند نہ کرتا تھا۔ اسلم اُسے سمجھاتا کہ روزانہ تھوڑا وقت پڑھائی میں ضرور صرف کرنا چاہیے۔ تاکہ امتحان کے وقت دشواری نہ ہو۔ لیکن رحیم اس کی بات کو ٹال دیا کرتا تھا۔ "مجھے تمہاری طرح کتابوں میں بند رہنا پسند نہیں۔ یہ کھیل کود اور تفریح کے دن پھر نہیں آئیں گے۔"

اسلم کے لاکھ سمجھانے پر بھی رحیم نہ مانا لیکن دونوں کی دوستی میں کوئی فرق نہ آیا۔ وقت گزرتا گیا امتحان شروع ہو گئے۔ اسلم کے تمام پرچے اچھے گئے۔ لیکن رحیم نے دوسرے لڑکوں سے مدد حاصل کرنا چاہی کسی نے اس کی مدد نہ کی۔ اسلم نے تمام لڑکوں سے کہہ دیا تھا کہ کوئی اُسے نہ بتائے جب رحیم کو پتہ چلا تو اُس نے اسلم سے بھگڑا کیا اور کہا "تم میرے دوست نہیں دشمن ہو۔ اس سے چاہتے ہو کہ میں نسیل ہو جاؤں۔ اب کبھی میں تمہیں اپنا دوست نہ کہوں گا۔" غصے میں اتنا کہہ کر وہ چلا گیا لیکن اُس نے دل ہی دل میں یہ پختہ عزم کر لیا کہ چاہے کچھ ہو جائے میں امتحان میں اچھے نمبروں سے کامیاب ہو کر ثابت کر دوں گا کہ صرف اسلم ہی پاس نہیں ہو سکتا میں بھی ہو سکتا ہوں۔ چنانچہ اُس نے اسلم سے ملنا جلنا ترک کر دیا اور دن رات محنت کرنے لگا۔ اُس نے کھیل کود اور تفریح کو بھی

قرۃ العین حیدر

واجدہ تبسم شیخ بی اے سال آخر

اُردو کی نامور افسانہ نگار دناول نگر قرۃ العین حیدر کو ۱۹۶۹ء سے ۱۹۸۳ء تک کے درمیانی عرصے میں ہندوستانی ادب میں نمایاں کارکردگی پر ۲۵ واں بھارتیہ گین پیٹھ ایوارڈ پیش کیا گیا۔ یہ دوسرا موقع ہے جب اُردو کے کسی قلم کار کو یہ ایوارڈ دیا گیا ہے۔ پہلی مرتبہ اُردو کے مشہور شاعر فراق گورکھپوری کو یہ ایوارڈ دیا گیا تھا۔ یہ ایوارڈ ہندی اور کمنٹری زبانوں میں چار چار مرتبہ، بنگالی اور ملیالم زبانوں میں تین تین دفعہ، گجراتی، اڑیہ، مراٹھی اور تیلگو زبانوں میں دو دو بار اور آسامی، پنجابی اور تمل میں ایک ایک بار یہ ایوارڈ دیا جا چکا ہے۔

قرۃ العین حیدر کا تعلق ایک ادبی گھرانے سے ہے۔ اُن کے والد سجاد حیدر یلدرم اُردو کے معروف ادیب و افسانہ نگار تھے۔ اُن کی والدہ نذر سجاد بھی اپنے زمانے کی نامور افسانہ نگار تھیں۔ قرۃ العین حیدر نے افسانے بھی لکھے اور ناول بھی۔ آگ کا دریا، ایسا ناول ہے جس نے قرۃ العین حیدر کو شہرت و مقبولیت عطا کی۔ یہ ناول ۱۹۵۹ء میں پاکستان میں شائع ہوا تھا۔ اور اس کی وجہ سے انھیں پاکستان سے ہجرت کر کے ہندوستان آنا پڑا۔ اُن کے افسانوں کے مجموعے، پت بھڑکی آواز، پیرا انھیں ساہتیہ اکادمی کا ایوارڈ دیا گیا تھا۔ صدر جمہوریہ کی طرف سے انھیں پدم شری کا خطاب بھی ملا ہے۔

قرۃ العین حیدر کے افسانوں کے مختلف مجموعے شائع ہو چکے ہیں اُن میں روشنی کی رفتار اور ستاروں سے آگے قابل ذکر ہیں۔ ناولوں میں میرے بھی منم خانے میں، آگ کا دریا، کار جہاں دراز ہے (انٹروڈکشن سوانحی ناول)، گردش رنگ چین، آخر شب کے ہمسفر اور چاندنی بیگم قابل ذکر ہیں۔ چند ناول بھی لکھے ہیں جن میں چائے کے باغ، ماسیتا ہرن، اگلے جنم موبے بٹیا پر کچھو قابل ذکر ہیں۔ قرۃ العین حیدر نے بچوں کے لیے بھی دوسری زبانوں سے کتابیں ترجمہ کی ہیں۔ جن میں حسن عبدالرحمن، شیر خاں، بھیرے کے بچے، کومڑی کے بچے وغیرہ قابل ذکر ہیں۔

انتظار

کتا اچھا لگتا ہے
جب رُت آتی جاتی ہے۔
نئی خوشیاں نئی آرزوئیں پیدا ہوتی ہیں۔
مگر اب کے برس
نہ تمنا جاگی نہ آرزو پیدا ہوئی
نہ رُت بدلی نہ بہلا آئی
ہر طرف باہا کار پئی
پھر بھی سب کو ہے یہ آس لگی
رُت بدے گا رُت بدے گی۔

پریم چند کا افسانہ کفن - ایک جائزہ

سہیل اختر رحمانی ایم۔ اے (فرسٹ ایئر)

پریم چند کا افسانہ کفن اردو کا ایک شاہکار افسانہ ہے۔ اس افسانے میں سماج کی بے رحم حقیقت کے عکاسی کی گئی ہے۔ اس کا پلاٹ نہایت سیدھا سادہ ہے۔ لیکن انسان زندگی سے بھرپور ہے۔ سماج کے پخلے طبقے کی ایسی حقیقت کو پیش کرتا ہے جو اب تک اردو افسانے میں پیش نہیں کی گئی تھی۔

اس افسانے کے تین کردار ہیں۔ گھپو ایک چارہ ہے۔ مادھو اس کا جوان بیٹا ہے۔ بدھیا، مادھو کی بیوی ہے۔ گھپو اور مادھو دونوں کام چور ہیں۔ بدھیا محنت کر کے انھیں کھلاتی رہیں لیکن اب وہ بچے کی ماں بننے والی ہے۔

چاروں کی بستی میں ایک جھونپڑی ہے۔ میں وہ دروازہ سے تڑپ رہی ہے۔ صبح زہی ہے لیکن دونوں باپ بیٹے اس کی صبح سن کر بھی اپنی جگہ سے ہلے نہیں۔ باپ بیٹے دونوں گھر کے باہر لاؤ کے سامنے بیٹھے ہیں۔ وہ بدھیا کی صبح سن کر بھی گھر میں جا کر دیکھنے کے لئے تیار نہیں۔ نہ اس کا ڈھارس بندھانے کے لئے تیار ہیں۔ وہ کسی دانی کا بھی انتظام نہیں کرتے۔ بالآخر بدھیا تڑپ تڑپ کر جان دے دیتی ہے۔ گھپو اور مادھو رات میں جھونپڑے کے باہر سو جاتے ہیں۔ صبح اٹھ کر جب وہ جھونپڑے میں داخل ہوتے ہیں تو وہ بدھیا کو مرا ہوا دیکھ کر چیخے۔ چلانے لگے ہیں۔ زور زور سے چھاتی پیٹتے ہیں۔ انھیں بدھیا کے مرنے کا دکھ نہیں ہوتا۔ وہ اس لئے روتے چلاتے ہیں تاکہ لوگوں کی ہمدردیاں حاصل کر سکیں۔ اور کفن اور لکڑی کا انتظام کر سکیں۔ وہ سماج جو گھپو اور مادھو کو روزگار نہ دے سکا، جو بدھیا کو اس کی مصیبت میں کام نہ آسکا اب وہ اس کے ساتھ ہمدردی کا اظہار کرتا ہے۔ زمیندار، مہاجن، بنے سب گھپو اور مادھو کی مدد کرتے ہیں۔ اُسے دان دیتے ہیں۔ غلہ اور لکڑیاں دیتے ہیں۔ کفن کے لئے پیسے بھی دیتے ہیں۔ کل پانچ روپے کی

رقم جمع ہو جاتی ہے۔ اتنی بڑی رقم گھپو نے کبھی نہ دیکھی تھی۔ باپ بیٹے کفن خریدنے کے لئے بازار جاتے ہیں۔ اتنی بڑی رقم پا کر دونوں کی نیت ڈالو ڈول ہونے لگتی ہے۔ راستے میں ایک شراب خانہ ملتا ہے۔ باپ بیٹے میں بحث ہوتی ہے۔ اتنی ساری رقم سے اگر ہم نے کفن خریدا تو آخر وہ جلی جائے گا۔ وہ بدھیا کے ساتھ تو نہیں جائے گا۔ پھر اُسے کفن لگانے سے کیا فائدہ؟ یہ سوچ کر دونوں باپ بیٹے شراب خانے میں گھس جاتے ہیں۔ اور پوری رقم شراب پینے میں اُڑا دیتے ہیں۔ اور بدھیا کو دہائی دیتے جاتے ہیں کہ وہ مرتے مرتے بھی ہمارے کام آئی۔

اس طرح یہ کہانی لفظ عروج پر پہنچ کر ختم ہو جاتی ہے۔ اور قاری کے دل پر سماج کی بے حسی کا نقش چھوڑ جاتا ہے۔ ڈاکٹر گوپی چند نارنگ کہتے ہیں کہ "اوپنچی ذاتوں اور صاحبِ اقتدار طبقے نے بشرط انسان کا استحصال کیا ہے اور اس کی روح کو پھوڑ کر اس کو عام انسانی جس تک محروم کر دیا ہے یا حیوان کی سطح پر جینے کے لئے مجبور کیا ہے۔ یہ کہانی اُس کی دردناک طنز یہ تصویر ہے۔"

महाविद्यालय वार्ता

संकीर्ण

प्रा.जे.बी.खडके, प्रा.सी.एल.चौधरी, श्री.पी.बी.काले.
श्री.आर.बी.परदेशी. महाविद्यालयाच्या सेवेतून यावर्षी निवृत्त झाले.
पुढील आयुष्यात त्यांना हार्दिक शुभेच्छा.
प्रा. आर.के.मित्रा, प्रा.सौ.पाठक, प्रा.कु.जावळे, प्रा.कु.चौधरी
आमचे महाविद्यालय सोडून इतरत्र गेले. त्यांना हार्दिक शुभेच्छा.

- १) एकूण विद्यार्थी संख्या : ५०२३
वरिष्ठ महाविद्यालय : ३४४०
१. साहित्य शाखा : १०६२
२. विज्ञान शाखा : १२०५
३. वाणिज्य शाखा : ११७३
कनिष्ठ महाविद्यालय : १५८३
१. साहित्य शाखा : २२२
२. विज्ञान शाखा : ९५१
३. वाणिज्य शाखा : ४१०

- २) कर्मचारी वर्ग :
१. वरिष्ठ महाविद्यालय प्राध्यापक : १४१
२. कनिष्ठ महाविद्यालय प्राध्यापक : ४७
३. लिपिक : ३०
४. शिपाई : ७४

३) नवीन नेमणुका :

यावर्षी महाविद्यालयात खालील प्राध्यापक, क्लर्क व शिपायांच्या नव्याने नेमणुका करण्यात आल्या सर्वांचे मनःपूर्वक स्वागत

प्राध्यापक:- प्रा.जे.आर. बडगे, प्रा. व्ही.पी.लढे, प्रा.एस.पी.पाटील,
प्रा.एस.एल.कुलकर्णी, प्रा.डी.पी.देशमुख, प्रा.सौ.के.जे.नारखडे.
क्लर्क:- श्री. एस.जे.पाटील, श्री.पी.एस.जावळे, श्री.जी.एस.पाटील,
शिपाई:- श्री.व्ही.बी.जावळे, एम.एम.ब्रिजवासी, आर.जी.बेंडाळे,
डी.आर.कापुरे, एम.एन.सपके, ए.सी.पांडव, पी.के.चौधरी,
आर.व्ही.भालेराव, डी.एस.तायडे, टी.जी.भारुडे, एच.व्ही.पाटील,
एन.ए.झांबरे.

- ४) सेवानिवृत्त व इतरत्र सोडून गेलेल:-

- ५) विद्यापीठ परीक्षा निकाल:- (१९८९-९०)
बी.ए. - ७० टक्के
बी.एससी. - ५४ टक्के
बी.कॉम. - ५० टक्के
कनिष्ठ महाविद्यालय (१२वी परीक्षा)
साहित्य - २१ टक्के
विज्ञान - ४७ टक्के
वाणिज्य - ४३ टक्के

राष्ट्रीय संस्कृत चर्चासत्र

(२७ - २८ - २९ डिसेंबर १९९०)
आपले महाविद्यालय आणि पुणे विद्यापीठ चे संस्कृत - प्रातः
अध्यन केंद्र यांच्या वतीने "प्रचलित सामाजिक चालीरीती
आणि त्यांची संस्कृत वाङ्मयातील उगारधाने"-Living
Customs and Their Ancient Sanskrit
Sources"- या विषयावर राष्ट्रीय स्तरावरील चर्चा सत्र
आयोजित केले होते. या त्रिदिवसीय चर्चासत्रात देशभरातून
ऐंशीहून अधिक विद्वान राहभागी झाले होते. विशेष म्हणजे
बलगेरियातील सोफिया विद्यापीठातील हिंदी-संस्कृत च्या
प्राध्यापिका श्रीमती ज्युलिया मिनिव्हिया यांनी सर्व कार्यक्रमात
सहभाग घेतला होता. एकुण अडसष्ट शोधनिबंध सादर झाले.
उद्घाटन समारंभाचे अध्यक्ष डॉ. अण्णासाहेब बेंडाळे यांनी
संस्कृतचा अभ्यास, प्रचार चारित्र्य संवर्धनास आवश्यक असल्याने
शासनाने यासाठी साहाय्य करावे अशी अपेक्षा व्यक्त केली.
प्रमुख पाहुणे प्रख्यात उद्योगपती श्री. भंवरलालजी जैन यांनी
प्राचीन ज्ञानधनाचा ठेवा जोपासून त्याचे आधुनिक काळातील
उपयुक्तेसाठी नव्याने परीक्षण करण्याची गरज सांगून
संस्कृत-प्राकृतातील ज्ञान सामान्यजना पर्यंत पोहोचविण्याची

व्यवस्था करण्यावर भर दिला.

या चर्चासत्रात आपल्या महाविद्यालयातील सेवानिवृत्त संस्कृत विभागप्रमुख डॉ. ग.ह.तारळेकर आणि प्रा. म.मो.केळेकर यांचा सत्कार करण्यात आला.

चर्चासत्रात सादर झालेले शोधनिबंध यथावकाश पुणे विद्यापीठाच्या सं. प्र. अध्ययन केंद्रामार्फत प्रसिध्द होणार आहेत.

चर्चासत्राचा समारोप उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ. एन.के. ठाकरे यांचे हस्ते पार पडला. डॉ. ठाकरे यांनी नव्या विद्यापीठाच्या अभ्यास क्रमामध्ये संस्कृत या अभिजात भाषेच्या अध्ययनास योग्य स्थान देण्याची गरज मान्य केली. संस्कृत साहित्य, संगीत, चित्रकला अशा सर्वच अभिजात कलांचा मानवी जीवनाच्या समृद्धीकरणात मोठा वाटा आहे.

या चर्चासत्राचे शिल्पकार होते पुण्याच्या केंद्राचे संचालक डॉ. वसिष्ठ नारायण झा. डॉ.व्ही.एन्.झा यांचे या बदल हार्दिक धन्यवाद.

चर्चासत्र यशस्वी होण्यासाठी आपल्या महाविद्यालयातील अनेक प्राध्यापकांनी निरलसपणे जे साहाय्य केले त्याचे वर्णन करणे केवळ अशक्य आहे. विशेषतः प्रा.अभ्यंकर प्रा. सिरसीकर, प्रा.ए.पी.चौधरी, प्रा.सौ.मालती जांबळे, डॉ.एस.आर.चिरमाडे, प्रा.महेश जोशी, प्रा.ए.जी.राव, प्रा.सी.एस.गोखले, प्रा.बी.एम.पाटील. प्रा.एम.एम.परदेशी, ग्रंथालयप्रमुख प्रा.पी.डी.बन्हाटे, कार्यालयातील श्री.नारखेडे श्री.शशी पाटील. या सर्वांना मनःपूर्वक धन्यवाद.

प्राचार्य डी.एस्.नेमाडे यांनी चर्चासत्राच्या आयोजनासाठी अविश्रान्त मेहनत घेतली आणि वेळोवेळी बहुमोल मार्गदर्शन केले. त्यांचे प्रशासकीय सहकारी प्रा.डी.एच.महाजन, प्रा.येवले, प्रा.कोल्हे यांनीही भरपूर मदत केली.

या चर्चासत्रासाठी मेसर्स-जैन ब्रदर्स, जळगांव, जळगांव नगरपरिषद, श्री.नगराध्यक्ष श्री.सुरेशकुमार जैन तसेच इतर अनेकांनी जे अर्थसाहाय्य केले त्याबद्दल त्यांना हार्दिक धन्यवाद.

प्रा. - शामकांत कुलकर्णी

संस्कृत - विभाग प्रमुख

सहाय्यक समन्वयक

राष्ट्रीय संस्कृत चर्चासत्र.

जिमखाना

यावर्षी आपल्या महाविद्यालयातील खेळाडूंनी अतुलनीय असा पराक्रम दाखवून महाविद्यालयाच्या प्रतिष्ठेत बहुमोल अशी

भर घातली. आपल्या महाविद्यालयाने जळगांव विभागाच्या आंतर महाविद्यालयीन १२ स्पर्धात भाग घेतला. त्यात ४ संघ विजयी तर ५ संघ उपविजयी ठरले, त्यातूनच ४८ खेळाडूंची जळगांव विभागाच्या निरनिराळ्या संघात निवड झाली तसेच ९ खेळाडूंची पुणे विद्यापीठाच्या निरनिराळ्या संघात निवड झाली. यावर्षी आंतरमहाविद्यालयाच्या ४ खेळाडूंची निवड झाली. ते असे श्री.सुहास कोल्हे, श्री.वैन्नास कोगटा, श्री.किशोर पाटील, व श्री.राजेंद्र सोनवणे या चौघांची जळगांव विभागाच्या कबड्डी संघात निवड झाली व त्यातून विभागीय स्पर्धेत श्री.वैन्नास कोगटा यांच्या प्रेक्षणीय खेळामुळे त्यांची पुणे विद्यापीठाच्या संघात निवड झाली. तसेच त्यांची पुणे विद्यापीठाच्या कबड्डी संघाच्या कर्णधार पदी निवड झाली.

आंतर महाविद्यालयीन बॅडमिंटन मुले स्पर्धेत आपल्या महाविद्यालयाचा संघ विजयी तर मुलींचा संघ उपविजयी ठरला. मुलां मध्ये श्री.दिपक आर्डे,दिपक जोशी, अतुल देशपांडे, अतुल मुळे, तर मुलींमध्ये कु.संगिता भटकर, यांचा खेळ प्रेक्षणीय ठरल्याने त्यांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली. विशेष म्हणजे जळगांव विभागाच्या बॅडमिंटन संघाच्या (मुले) कर्णधारपदी श्री.दिपक आर्डे तर (मुली) संघात कु.संगिता भटकर यांची निवड झाली. श्री.दिपक आर्डे यांच्या प्रेक्षणीय खेळामुळे त्यांची पुणे विद्यापीठाच्या संघात निवड झाली. आंतर महाविद्यालयीन हॉकी (मुले) हा संघ विजयी ठरला त्यात श्री.प्रसन्ना कुलकर्णी, चांदखान, सैय्यदअली, फारुक शेख, शेख युनुस, जाकीरशेख व सैय्यद अहमदअली या खेळाडूंची जळगांव विभागाच्या हॉकी संघात निवड झाली. सतत चौथ्या वर्षी श्री.प्रसन्ना कुलकर्णी यांची जळगांव विभागाच्या कर्णधारपदी निवड झाली. आंतरमहाविद्यालयीन बॉस्केटबॉल संघाचे विजेतेपद कायम राखले. व त्यातून जळगांव विभागाच्या संघात श्री.शिरीष अमृतकर, आर.एस.काबरा, दिपक सांवत, रविंद्र धर्माधिकारी, एम.एम दुबे, व राजेंद्र खैरनार यांची निवड झाली. श्री.आर.एस.काबरा यांच्या उत्कृष्ट खेळामुळे बॉस्केटबॉल संघात निवड झाली.

आंतर महाविद्यालयीन वजन उचलणे स्पर्धेत आपल्या महाविद्यालयाला चॅम्पीयनशिप मिळाली. त्यात श्री.अजय यादव, उदय चौधरी, व तुषार पाटील, ठाकुर चंद्रशेखर, यांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली. श्री.अजय यादव यांची सतत ४थ्या वर्षी तर उदय चौधरी यांची पहिल्यांदा पुणे विद्यापीठाच्या संघात निवड झाली. आंतर महाविद्यालयीन टेबलटेनिस (मुले) संघ उपविजयी ठरला. विजय माळी, संदिप चौधरी, यांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली. श्री.विजय माळी यांची जळगांव विभागाच्या टेबलटेनिस संघाच्या कर्णधारपदी

निवड करण्यात आली, आंतर महाविद्यालयीन हॅडबॉल मुले हा संघ उपविजयी ठरला असून त्यातून जळगांव विभागाच्या संघात श्री.शिरीष अमृतकर, अजय, मालू, दिपक, सांवत, व एम.एम.दुबे यांची निवड झाली. मुलींच्या संघातून कु संयोगिता पाटील यांची निवड झाली. जळगांव विभागाच्या संघातून कु संयोगिता पाटील यांचा खेळ उत्कृष्ट झाल्यामुळे त्यांची पुणे विद्यापीठाच्या हॅडबॉल संघात निवड झाली. आंतर महाविद्यालयीन मैदानी स्पर्धेत श्री.उदय चौधरी(थाळी फेक) यांचा प्रथम क्रमांक तर कु.निवेदिता वझे. यांचा २०० मिटर धावणे स्पर्धेत प्रथम क्रमांक आला या दोघांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली. तसेच जळगांव विभागाच्या खो-खो संघात श्री.शशीकांत घोडके व पी.डी.कदम यांची निवड झाली. जळगांव विभागाच्या क्रिकेट संघात श्री.राजेश खेडकर व प्रकाश वाघ यांची निवड झाली. त्यातून राजेश खेडकर यांच्या उत्कृष्ट गोलंदाजीमुळे त्यांची पुणे विद्यापीठाच्या (कॅम्प) संघात निवड झाली. जळगांव विभागाच्या फुटबॉलसंघात श्री. दिलीप ठाकुर यांची निवड झाली. विभागीय संघात दिलीप ठाकुर यांचा प्रेक्षणीय खेळ ठरला त्यामुळे त्यांची पुणे विद्यापीठाच्या फुटबॉल संघात निवड झाली. आंतर महाविद्यालयीन कुस्ती या संघात आपल्या महाविद्यालयातील श्री.सुहास कोल्हे, उदय चौधरी, शकील शेख, व मोहन अटाळे हे विजयी ठरले. व त्यांची जळगांव विभागाच्या कुस्ती संघात निवड झाली.

आंतर महाविद्यालयीन बुध्दीबळ हा संघ उपविजयी ठरला, त्यातून चेतन नेमाडे व हिमांशु सरोदे यांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली. यावर्षी जिमखाना डे व वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ माननीय नामदार माहिती व जनसंपर्क मंत्री श्री. अरुणभाई गुजराथी यांच्या हस्ते तसेच माननीय डॉ. अण्णासाहेब बेंडाळे यांच्या अध्यक्षतेखाली पारपडला. यावेळेस आंतर महाविद्यालयीन (मुले-मुली) विजयी व उपविजयी खेळाडूंना तसेच आंतर विद्यापीठ खेळाडूंना प्रमाण-पत्रे व मोमेंटो देण्यात आले.

दरवर्षीप्रमाणे याही वर्षी जिमखान्याचा अवाढ्य कारभार पाहण्यासाठी आमचे प्राचार्य डी.एस.नेगाडे, उप-प्राचार्य डी.एच.महाजन, उप-प्राचार्य एम.के.येवले, उप-प्राचार्य पी.एल.कोल्हे. तसेच प्राध्यापक वर्ग, शिक्षकेतर कर्मचारी, खेळाडू आणि विद्यार्थ्यांनी केलेल्या सहकार्याबद्दल धन्यवाद. प्रा.नारायण खडके, क्रीडा-प्रमुख

ग्रंथालय

सुसज्ज आणि अद्ययावत ग्रंथालय हेच खऱ्या अर्थाने ज्ञान मंदीर होय. आदर्श शिक्षण संस्थेला अशा समृद्ध ग्रंथालयाचा अभिमान असतो. असे ग्रंथालय आमच्या महाविद्यालयाला लाभले आहे, हे आम्हास एक भूषण आहे. दर वर्षाप्रमाणे १९९०-९१ या वर्षात विविध विषयांवरील एकूण ४२४ ग्रंथांची खरेदी झाली. आज गितीला ग्रंथालयातील ग्रंथसंख्या ९१९२७ झालेली आहे.

ज्ञानेश्वरी समशताब्दी-निमित्त या वर्षी ज्ञानेश्वरीवरील टीकात्मक व समीक्षात्मक पुस्तके खरेदी करून ती विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून देण्यात आली.

ग्रंथालयातील अभ्यासिका सकाळी ७.३० ते संध्याकाळी ५ पर्यंत व संध्याकाळी ७ ते १० पर्यंत सतत उघडी असते. वसतिगृहातील व महाविद्यालयाच्या परिसरात राहणाऱ्या बहुसंख्या विद्यार्थ्यांना या अभ्यासिकेचा लाभ होत असतो.

ग्रंथालयाचे कामकाज सुविहितपणे वर्षभर चालू असते, या कामी प्राचार्य, उप-प्राचार्य, लायब्ररी इनचार्ज ग्रंथालय समिती मधील सदस्य; प्राध्यापक वर्ग, विद्यार्थी वर्ग, व ग्रंथालयातील कर्मचारी वर्ग या सर्वांचा चांगला प्रतिसाद व सहकार्य मिळत असते. सहकार्याबद्दल सर्वांचे आभार.

प्र. दे. बन्हाटे
ग्रंथपाल.

वादविवाद मंडळ

या वर्षी वादविवाद मंडळाने भरीव स्वरूपाची आणि कौतुकारपद कामगिरी पार पाडली. विद्यार्थ्यांचे एक मंडळ रथापन करून महिन्याच्या एक आणि पंधरा तारखेला विविध विषयांवर वादविवाद, वक्तृत्व, चर्चा घेण्यात आली. दि. २/१०/९० रोजी आघाडी सरकार स्थिरता देऊ शकेल या विषयावर चर्चा झाली. त्यात कादरी झुल्फीकार अली व अनिल बाग यांनी प्रथम व द्वितीय क्रमांक मिळविला दि. १३/१०/९० रोजी याच विषयांवर उत्स्फूर्त वादविवाद स्पर्धा घेण्यात आल्या. त्यात कु.अर्चना शिरसाठ या विद्यार्थिनीला पहिला क्रमांक मिळाला.

विशेष म्हणजे जळगावच्या लोकहितावादी मंडळा तर्फे घेण्यात आलेल्या वादविवाद स्पर्धेत आपल्या महाविद्यालयाच्या ज्युनिअर गटाने ढाल जिंकली. त्यात कु. कुलकर्णी, कुमार राधावीकर, कु. माधुरी पवार, अनिल बाग यांचा समावेश होता.

भडगाव येथील स्पर्धेत श्री. संजय भोकरडोळे यास उत्तेजनार्थ बक्षीस मिळाले. उत्तर महाराष्ट्र कॉमर्स कॉलेज तर्फे घेण्यात आलेल्या स्पर्धेत श्री. अनिरुद्ध सकलकळे, व निकम यांनी भाग घेतला. यात प्रा. वेदांतकार, प्रा. जे. डी. नारखेडे, प्रा. राठोड, प्रा. एम. एल. पाटील, प्रा. पी. बी. पाटील.

यांचे विशेष सहकार्य लाभले.
प्रा. एन. व्ही. भारवे
वादविवाद मंडळ.

राष्ट्रीय सेवा योजना

रा. से. योजना मु. जे. महाविद्यालयात व ग्रामीण भागात सातत्याने सन १९७१ पासून सक्रीय कार्य करित आहे. १९८९-९० या शैक्षणिक वर्षात कार्यक्रमाची सुरुवात प्राचार्य डी. एस. नेमाडे यांचे हस्ते उद्घाटनाने झाली. अभ्यासाशिवाय समाजाचे वास्तव दर्शन करून घेण्याचे वृष्टीने ही योजना म्हणजे विद्यार्थ्यांना मिळालेली संधी होय या संधीचा फायदा घेऊन विद्यार्थ्यांनी समाजजीवन समजून घेऊन स्वताःच्या क्षमते प्रमाणे त्यात अधिक भर घालावी असा संदेश प्राचार्यांनी दिला. या वर्षी राबवण्यात आलेले ठळक कार्यक्रम पुढील प्रमाणे :-

१) रोपवाटीका :- रोपवाटीका हे मु. जे. महाविद्यालयाच्या रा. से. योजनेचे आगळे वेगळे वैशिष्ट्य आहे. कारण पुणे विद्यापीठांतर्गत येणाऱ्या महाविद्यालयापैकी फक्त आपल्याच महाविद्यालयात हा उपक्रम राबविला जातो. सामाजिक वनीकरण विभाग, जळगांव यांना ७५,००० रोपे तयार करून देण्यात आली रोपे बनविण्यासाठी माती पिशव्यामध्ये भरणे, बी. पेरणे, त्यांना पाणी देणे इ. कामे विद्यार्थ्यांनी केली त्यावेळी सामाजिक वनीकरण विभाग, जळगांवचे उपसंचालक मा. कांबळे यांनी विद्यार्थ्यांचे कौतुक केले.

२) आरोग्य तपासणी कार्यक्रम :- जळगांव नगरपालिका व शहरातील इतर सेवा भावी संस्थांनी जळगांव शहरातील अनेक भागात लस टोचणी कार्यक्रम राबविला त्यावेळी रा. से. योजना स्वयं सेवकांनी शाहूनगर व दुध फेडरेशन समोरील केंद्रात घरोघरी जावून हा कार्यक्रम राबविण्यात हातभार लावला.

३) साक्षरता दिंडीचे आयोजन :- दि. ८ सप्टेंबर हा

आंतरराष्ट्रीय साक्षरता दिन ' म्हणून साजरा केला जाता. म्हणून या दिवशी जिल्हा प्रौढ-शिक्षण कार्यालयाच्या मदतीने शहरात साक्षरता दिंडीचे आयोजन करण्यात आले. त्यात प्राचार्य. डी. एस. नेमाडे, जिल्हा प्रौढ-शिक्षणाधिकारी श्री. वसंत चौधरी यांनी भाग घेतला.

४) प्रांगण विकास :- महाविद्यालयाचा परिसर रम्य दिसावा म्हणून वृक्षारोपणावर विशेष भर देण्यात आला आहे. या वर्षी-सुद्धा वृक्षारोपणाचे काम संस्थेचे अध्यक्ष मा. डॉ. जो. डी. बेंडाळे व प्राचार्य डी. एस. नेमाडे यांचे हस्ते करण्यात आले. यावर्षी ४०० निलगिरी व २०० सागाची झाडे लावण्यात आली.

५) रक्तदान :- स्नेह संमेलनाच्या वेळी इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटीच्या सहकार्याने रक्तदान कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला. त्यात रा. से. योजनेच्या २५ विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

६) उन्हाळी व हिवाळी शिबीर :- यंदाचे उन्हाळी शिबीर शेळगांव ता. जळगांव येथे घेण्यात आले. शिबीराचे उद्घाटन संस्थेचे उपाध्यक्ष श्री. अप्पासाहेब पी. आर. पाटील यांचे हस्ते करण्यात आले. शिबीरात गावात गटारी खोदणे व साक्षरता चळवळ इ. कार्यक्रम राबविण्यात आले. विद्यार्थ्यांसाठी विविध मान्यवर व्यक्तींची व्याख्याने आयोजित करण्यात आली. हिवाळी शिबीर कानसवाडे ता. जळगांव येथे घेण्यात येऊन, उद्घाटन सा. वनीकरण, उपसंचालक श्री. जी. जे. कांबळे यांचे हस्ते करण्यात येऊन अध्यक्ष म्हणून प्राचार्य डी. एस. नेमाडे व प्रमुख पाहुणे म्हणून सरपंच विकासभाऊ सोनवणे उपस्थित होते. शिबीरात गटारी खोदणे, रस्ते तयार करणे, रस्त्याच्या दुतर्फा मेंहदी लावणे इ. कामे करण्यात आली. व बौध्दीक कार्यक्रम राबविण्यात आले.

७) जिल्हास्तरीय शिबिरासाठी निवड :- जळगांव जिल्हा मुलींचे शिबिरासाठी महाविद्यालयातील ७ विद्यार्थिनींची निवड झाली त्यात अनुक्रमे निलीमा पाटील, सरोज वाघ, प्रीती ठोसर, माधुरी नांदेडकर, किर्ती बऱ्हाटे, वैशाली लोंखडे इ. विद्यार्थिनी राहभागी झाल्या.

८) राष्ट्रीय एकात्मता शिबिरासाठी निवड :- रा. से. योजनेच्या कु. सरोज वाघ व कु. निलीमा पाटील यांची प्रवराणगर जि. नगर येथे झालेल्या राष्ट्रीय एकात्मता शिबिरासाठी पुणे विद्यापीठातून निवड झाली.

९) राजपथ संचलनासाठी निवड :- पुणे विद्यापीठातून २६ जानेवारी १९९१ दिली येथे झालेल्या राजपथ संचालनात श्री. सुहास यशवंत कोल्हे या विद्यार्थ्यांची निवड पुणे विद्यापीठातून झाली. महाराष्ट्र व गोवा या दोन राज्यातून एकूण १३ विद्यार्थ्यांची निवड झाली. त्यात सुहास कोल्हे याचा समावेश होता.

१०) क्षेत्रिय विकास कार्यक्रम :- क्षेत्रिय विकास कार्यक्रम

हा पुणे विद्यापीठातील निवडक महाविद्यालयांमध्ये राबविला जातो. त्यापैकी मु.जे. महाविद्यालय एक होय. या कार्यक्रमांतर्गत प्रौढ-शिक्षण, निरंतर शिक्षण, लोकसंख्या शिक्षण, जनशिक्षण-निलायाम इ. योजने, शेळगांव, कानसवाडे, व कडगांव ता. जळगांव या ठिकाणी राबविण्यात आल्या. पुणे विद्यापीठाचे सहाय्यक-संचालक श्री.बी.आर.जेठीथोर यांनी भेट देवून समाधान व्यक्त केले. या कार्यक्रमांतर्गत कडगांव येथे महिलामंडळ, शेळगांव येथे पुरुष भजनी मंडळ व कानसवाडे येथे करमणूक पथक स्थापन करण्यात आले.

कार्यात्मक साक्षरता कार्यक्रमात महाविद्यालयातील निवडक ३० विद्यार्थ्यांची व रा.से. योजनेतील ५० विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली. प्राचार्यांच्या हस्ते या विद्यार्थ्यांना प्रौढ-शिक्षण साहित्य वाटप करण्यात आले. प्रौढांना कसे शिकवावे यासाठी जिल्हा प्रौढ शिक्षणाधिकारी श्री. वसंत चौधरी व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी एक दिवसांचे प्रशिक्षण दिले.

रा.से. योजनेचे कार्य यशस्वी करण्यासाठी प्राचार्य डी.एस.नेमाडे यांचे मार्गदर्शन लाभले वेळो-वेळी प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे सहकार्य केले त्यांचे हार्दिक आभार.

कार्यक्रम अधिकारी

प्रा.एस.एस.राणे

प्रा.ए.एस.भोळे

प्रा.सौ.एस.ए.चौधरी.

मानसशास्त्र विभाग

आपल्या महाविद्यालयात मानसशास्त्र हा विषय ११ वी कला या वर्गापासून ते तृतीय वर्ष कला या वर्गापर्यंत शिकविण्यात येतो. त्याचप्रमाणे द्वितीय व तृतीय वर्ष कला यासाठी विशेष विषय म्हणून शिकविला जातो. तृतीय वर्षासाठी होणाऱ्या प्रात्यक्षिकासाठी आवश्यक अशी अद्यावत प्रयोग-शाळा मुख्य इमारतीच्या दुसऱ्या मजल्यावर आहे. प्रयोगशाळेसाठी लागणारी सर्व उपकरणे व बुध्दीमापन अभिक्षमता मापन इ. मनोमापन चाचण्या उपलब्ध आहेत. मानसशास्त्र हा विषय मानवी जीवनाशी संबंधित असल्यामुळे विद्यार्थ्यांनी उत्स्फूर्तपणे विभागाला प्रतिसाद दिला आहे. या विभागात अभ्यासक्रमाशिवाय विद्यार्थ्यांना अवांतर ज्ञान व्हावे या दृष्टीने मानसशास्त्र मंडळाची स्थापना करण्यात आली. उद्घाटन प्रसंगी प्रमुख पाहुणे डॉ. अशोक रंगारी (मराठवाडा विद्यापीठ) यांनी

“महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक उपलब्धीचे विश्लेषण” या विषयावर उद्बोधनपर मार्गदर्शन केले.

त्याचप्रमाणे मानसशास्त्र मंडळाच्या कार्यक्रमात अलीगढ येथील (Career Planning Centre. A.M. University, Women's College) चे संचालक डॉ.एस.एस.अख्तर यांनी भेट देऊन मार्गदर्शन केले. त्यांचे सोबत “सरदार पटेल विद्यापीठाचे (गुजरात) डॉ. जे.सी.पारीख यांनी सुध्दा मंडळाला मार्गदर्शन केले. कार्यक्रमाला चांगल्या प्रकारे प्रतिसाद मिळाला. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डी.एस.नेमाडे सर यांनी प्रत्येक कार्यक्रमास उपस्थित राहून कार्यक्रमाला शोभा आणली व वेळोवेळी विभागातील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

महाविद्यालयाच्या दुसऱ्या शैक्षणिक सत्रात मनो-विकार तज्ञ डॉ. प्रदीप जोशी यांनी मंडळाच्या कार्यक्रमाला उपस्थित राहून (अंधश्रद्धा व मानसशास्त्र) या विषयावर प्रखर प्रकाशझोत टाकला. त्यांच्या कार्यक्रमाला विद्यार्थ्यांनी उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला. त्याचप्रमाणे या वर्षी द्वितीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना “वेलकम” व तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना ‘निरोप’ देण्याचा कार्यक्रम प्राचार्यांच्या उपस्थितीत पार पडला. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डी.एस.नेमाडे यांचे मार्गदर्शन खाली मानसशास्त्र विभागाने यशस्वी वाटचाल केली.

प्रा. एस.एस.राणे

प्रमुख, मानसशास्त्र विभाग.

एन.सी.सी. विद्यार्थी-विद्यार्थिनी

दरवर्षीप्रमाणे याही वर्षी ३२० विद्यार्थी-विद्यार्थिनींनी एन.सी.सी. चे ट्रेनिंग उत्तम प्रकारे पूर्ण केले.

प्रशिक्षणाबरोबरच विद्यार्थी-विद्यार्थिनींनी वृक्षारोपण, रक्तदान, प्रौढ शिक्षण तसेच इतर सामाजिक उपक्रमात ही वेळोवेळी मोठ्या उत्साहाने सक्रिय सहभाग घेतला. साक्षरता मोहिमेत ५५ विद्यार्थ्यांनी व २० विद्यार्थिनींनी (प्रत्येकी एक व्यक्ती) सक्रिय सहभाग घेऊन प्रत्येकाने एका व्यक्तीस साक्षर केले.

ले-कॉर्नल पंडित यांचे कॅडेटसचे जीवन आणि एस.सी.सी. चे प्रशिक्षण” या विषयावर उद्बोधक, मार्गदर्शक भाषण झाले. मागील वर्षी घेण्यात आलेल्या ‘बी’ व ‘सी’ सर्टिफिकेट परीक्षांचा निकाल १००% लागला.

प्रशिक्षणा बरोबरच भारतीय पातळीवर वेगवेगळे कॅम्पस्

आयोजित केले जातात त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये साहस, स्वावलंबन एकात्मतेची भावना, वेगवेगळ्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्याची क्षमता इ. चांगल्या वृत्ती बाणल्या जातात. यावर्षी डेहराडून रॉक क्लाइविंग कॅंप मध्ये निखील गाडगीळ व निलेश रडे सहभागी झाले. गुजरात ट्रेकिंग कॅंप मध्ये संजय चौधरी, नरहर चौधरी, विक्रम पवार, नितीन पाटील सहभागी झाले व त्यांनी विशेष प्राविण्यही मिळवले. कामठी येथे आर्मी अटॅचमेंट कॅंप साठी गोविंदा बोरोले, दिपक चौधरी, रविंद्र चौधरी, उमेश वाणी, मोहन वाविस्कर, प्रवीण पाटील, राजेश कुलकर्णी, सुधीर इथे, दिनेश पाटील, यांची निवड होऊन यांनी उत्तम कामगिरी बजावली. विद्यार्थिनी मधून 'उटी' येथील ट्रेकिंग कॅंपसाठी सुचित्रा बाहेकर व भारती म्हस्के या विद्यार्थिनींची निवड होऊन त्या त्यात सहभागी झाल्या होत्या.

१५ ऑगस्ट ला प्राचार्य नेमाडे यांच्या हस्ते ध्वजारोहण होऊन कॅडेटसाठी शपथविधीचा कार्यक्रम पार पडला. दरवर्षीप्रमाणे या वर्षीही 'NCC Day' साजरा केला गेला. त्यादिवशी प्रमुख पाहुणे म्हणून न्यायाधीश श्री. दामले यांच्या हस्ते एकता ज्योती व दीप प्रज्वलीत करून कॅडेटसना मार्गदर्शन केले गेले. विद्यार्थ्यांचे वार्षिक प्रशिक्षण शिबीर यावर्षी 'वरणांगव' येथे संपन्न झाले. त्यात अनेक विद्यार्थ्यांनी वेगवेगळ्या स्पर्धांमध्ये प्राविण्य मिळविले.

२६ जानेवारी १९९१ रोजी प्राचार्य नेमाडे यांच्या हस्ते ध्वजारोहण होऊन त्यांनी एन.सी.सी. कॅडेटस कडून मानवंदना स्वीकारली. वर्षभरात प्रशिक्षणाबरोबरच अनेक स्पर्धा आयोजित केल्या गेल्या त्यात S/Uo गोविंदा बोरोले, बेस्ट J/Uo दिपक चौधरी, CPL अजय चौधरी, S/Uo संजय चौधरी, CPL मुकेश जाधव, CPL विनीत महाजन, CPL निखील गाडगीळ S/Uo नरहर चौधरी विद्यार्थिनी मध्ये U/o हेमांगी अडकर, sgt. सीमा ग्रोवर, sgt सुचित्रा बाहेकर, Cadet दिपाली सरोदे cadet सोनाली महाजन यांनी विशेष प्राविण्य मिळविले. प्राचार्यांच्या हस्ते वरील विद्यार्थी विद्यार्थिनींना पारितोषिक देण्यात आले. दरवर्षीप्रमाणे याही वर्षी विद्यार्थी विद्यार्थिनींचा १-१ टप पोलिस ग्रांऊड वरील २६ जानेवारीच्या परेड संचलनासाठी सहभागी झाला होता.

उल्लेखनीय गोष्ट म्हणजे २६ जानेवारी १९९१ च्या दिल्ली येथील परेड संचलनासाठी S/Uo अनिल राऊळ याची निवड होऊन तो त्यात सहभागी झाला होता म्हणून सर्वांना आनंद होत आहे.

विद्यार्थिनी फर्दापूर ते अजिंठा लेणी व अजिंठा लेणी

ते फर्दापूर या ट्रेकिंगच्या एक दिवसीय शिबीरात सहभागी झाल्या होत्या.

वरील कार्यक्रम पार पाडण्यात आम्हाला प्राचार्य नेमाडे, उपप्राचार्य महाजन, उपप्राचार्य येवले, उपप्राचार्य कोल्हे ज्युनिअर कॉलेजचे प्रमुख यांचे वेळोवेळी सहकार्य, मार्गदर्शन लाभले त्याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोत. तसेच प्राध्यापक वर्ग व कर्मचारी वर्ग तसेच इतरांनी प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष जे सहकार्य केले त्याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋणी आहोत.

कॅप्टन सौ. मालती जावळे

कॅप्टन प्रा. एस.एम.रडे.

लेफ्टनंट प्रा. भालसिंग.

युवतीसभा

विद्यार्थिनींच्या कलात्मक अभिरुचीचा विकास व्हावा या उद्देशाने दरवर्षी प्रमाणे यावर्षीही युवती सभेने विविध कार्यक्रम आयोजित केले.

१) व्याख्यान - दि. १८/८/९० विषय - 'माझे करिअर' व्याख्यात्या- श्रीमती रुबी श्रीवास्तव.(असि.कमिशनर आयकर विभाग जळगांव)

२) व्याख्यान - दि. २८/८/९० विषय - 'माझे व्यावसायिक अनुभव' व्याख्यात्या- श्रीमती उर्वशी जोशी (केन्द्र निदेशिका- आकाशवाणी जळगाव केंद्र)

अध्यक्ष - प्राचार्य डी.एस.नेमाडे.

३) कराटे प्रशिक्षण वर्ग (ऑगस्ट १९९०)

प्रशिक्षिका कु.अर्चना चौधरी (लॉ कॉलेज)

या वर्गात एक महिनाभर विद्यार्थिनींना स्वसंरक्षणाच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक असलेल्या 'कराटे' संबंधी ज्ञानाची विस्तृत माहिती प्रात्याक्षिकांसह देण्यात आली.

४) प्रकल्प - विषय - स्त्रियांच्या विकासाच्या योजना.

प्रा. सौ. शैलजा बिराजदार यांच्या मार्गदर्शानुसार महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींनी सुमारे २०० स्त्रियांशी प्रत्यक्ष चर्चा करून हा प्रकल्प सादर केला.

५) व्याख्यान - दि. २६/९/९० विषय - 'आधुनिक विद्युत उपकरणांचा पाकशास्त्रात उपयोग' (प्रात्याक्षिकांसह) व्याख्याता - सौ.मंगला बर्वे. (मुंबई)

अध्यक्ष - प्राचार्य डी.एस.नेमाडे.

यावेळी सौ.बर्वे. यांच्या शुभहस्ते 'प्रकल्प-पुरस्तिकेचे विमोचन'

करण्यात आले.

६) व्याख्या - दि. २०/९/९० विषय- 'सौंदर्य साधना आणि आरोघ्य' व्याख्याता - सौ. हेमल चौधरी. (हेमल व्युटी पार्लर, जळगांव)

अध्यक्ष- प्राचार्य डी.एस.नेमाडे.

७) काव्य गायन - वाचन स्पर्धा- दि. २८/२/९१

कै. बालकवी जन्मशताब्दी निमित्ताने या दिवशी बालकवींच्या सुमधुर कवितांचे गायन व वाचन झाले. या स्पर्धेत १२ विद्यार्थिनींनी भाग घेतला. त्यात खालील विद्यार्थिनी बक्षीस पात्र ठरल्या काव्यगायन- कु.सुरेखा विसपुते - प्रथम पारितोषिक काव्यवाचन- कु.प्रज्ञा रारावीकर T.Y.B.Sc. प्रथम पारितोषिक यावेळी प्रा. सौ. शैला बिराजदार आणि प्रा.सौ.चारुलता गोखले ह्यांनी परीक्षकाचे काम केले.

८) व्याख्याता - दि. २/३/९१ विषय - 'सौंदर्यसाधना आणि नैसर्गिक शारीरिक सुदृढता'

व्याख्याता - सौ. शोभना बागूल (पुणे)

डॉ.सौ.वासंती साळवेकर

अध्यक्षा,

कार्यकारिणी सदस्या

प्रा. सौ. शोभा चौधरी

प्रा. सौ. शैलजा बिराजदार

प्रा. सौ. प्रज्ञा जंगले

प्रा. सौ. प्रज्ञा राणे

प्रा. सौ. देवयानी बेंडळे

विद्यार्थी-विद्यार्थिनी वसतिगृह

१९९०-९१ या शैक्षणिक वर्षात मुलामुलींच्या वसतिगृहात अनुक्रमे २५० विद्यार्थी व १५० विद्यार्थिनींची राहण्याची व्यवस्था करण्यात आली. शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीलाच विद्यार्थी-विद्यार्थिनींना प्राचार्य-डी.एस.नेमाडे यांनी "वसतिगृहातील जीवन" या विषयावर मार्गदर्शन केले. आपल्या वसतिगृहाच्या परंपरांचे व मूल्यांचे जतन करण्यास सांगितले.

वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास होण्याच्या दृष्टीने विविध क्षेत्रातील नामवंत तज्ञांची व्याख्याने व वार्तालाप आयोजित करण्यात आले. डॉ. शैलजा चौधरी, जळगांव व सौ. उज्वला टाटीया, प्रा.राजा महाजन, उन्मेश गद्रे, विजय मोहरीर इत्यादी वक्त्यांची व्याख्याने अनुक्रमे- आपले आरोघ्य, स्त्रीमुक्ती व स्त्रीस्वातंत्र्य, ग्रामीण लोकजीवन, विद्यार्थी, विद्यार्थिनींचे

महाविद्यालयीन जीवन, ग्राहक चळवळ इ. विषयावर आयोजित करण्यात आले.

या वर्षाची विशेष बाब म्हणजे प्रा. ए.पी.चौधरी सेक्टर पदाच्या जबाबदारीतून निवृत्त झाल्यामुळे त्यांना विद्यार्थ्यांतार्फे भावपूर्ण निरोप देण्यात आला. प्राचार्यांच्या हस्ते प्रा.चौधरी यांना शाल व श्रीफळ देऊन सत्कार करण्यात आला. त्याचवेळी प्रा.एस.एस. राणे यांचे नवीन वसतिगृहप्रमुख म्हणून विद्यार्थ्यांनी स्वागत केले. त्यावेळी महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य व विद्यार्थी-विद्यार्थिनी मोठ्या संख्येने उपस्थित होते.

या वसतिगृहाचे विशेष वैशिष्ट्य म्हणजे वसतिगृहात चालविली जाणारी मेस (खाणावळ) होय. कारण गेल्या ४५ वर्षांपासून विद्यार्थी स्वतांचे मेस यशस्वीपणे चालवीत आहेत. हे या वसतिगृहाचे पुणे-विद्यापीठांतर्गत येणाऱ्या महाविद्यालयाच्या वसतिगृहाचे एक आगळे-वेगळे वैशिष्ट्य आहे.

तसेच वसतिगृहात "कमवा व शिका" योजने खाली गरीब व होतकरू विद्यार्थ्यांना काम दिले जाते. एकूण २१ विद्यार्थी वसतिगृहात काम करून स्वतांचे शिक्षण घेत आहेत. विशेष म्हणजे या योजनेत काम करणारा श्री.मोहन डांबरे या विद्यार्थ्यांस B.Com. या वर्गात सर्वाधिक गुण मिळाल्याने - पाटील - पोतनीस हे पारितोषिक देण्यात आले.

वसतिगृहाचे काम-काज यशस्वीपणे चालण्यासाठी प्राचार्य डी.एस.नेमाडे यांचे मार्गदर्शन लाभले. तसेच महाविद्यालयाचे उप-प्राचार्य यांचे सहकार्य लाभले. वार्डन यांनी उत्कृष्ट कार्य केले. मेस मॅनेजर म्हणून श्री. कमलाकर कोपरकर यांनीही उत्कृष्ट कार्य केले. विद्यार्थी-विद्यार्थिनींनी सर्व कार्यक्रम व वसतिगृहाच्या मूल्यांचे पालन केल्यामुळे ते अभिमानदासा पात्र आहेत.

प्रा.सौ. एम.एम.जावळे प्रा. एस.एस.राणे.

रेक्टर

रेक्टर

मुलींचे वसतिगृह

मुलांचे वसतिगृह

मुक्त विद्यापीठ

नाशिक- अभ्यास केंद्र मु.जे.महाविद्यालय, जळगांव यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ कायदा १९८९ नुसार नाशिक येथे 'यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाची' स्थापना करण्यात आली आहे. या मुक्त विद्यापीठाची संपूर्ण महाराष्ट्रात ३१ गावांना अभ्यासकेंद्रे उघडण्यात आली असून मु.जे.महाविद्यालय, जळगांव येथील अभ्यासकेंद्र हे एक

आहे. असे अभिमानाने सांगावेसे वाटते. या मुक्तविद्यापीठाचे कार्यक्षेत्र संपूर्ण महाराष्ट्र हे आहे.

• सुरुवातीला मु.जे. महाविद्यालयातील मुक्तविद्यापीठाच्या अभ्यासकेंद्रात विद्यार्थी संख्या १९८८-८९ या वर्षी (या अभ्यासक्रमाला 'Institute of Open Education of Poona University' तर्फे चालविण्यात येत होते.) पूर्वतयारी कला व वाणिज्य या अभ्यासक्रमास २३४ विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला होता, यात कला १९७ व वाणिज्य ३८ अशी विद्यार्थी संख्या होती. १९८९-९० या वर्षी प्रथम वर्षात एकूण १११ विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला. यात कला १०० व वाणिज्य ११ अशी विद्यार्थी संख्या होती.

१५ जून ते ३१ ऑगस्ट १९९० या वर्षासाठी चालवण्यात आलेल्या पूर्वतयारी अभ्यासक्रमास १९४ विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला होता, त्यात कला १८४ व वाणिज्य १० अशी विद्यार्थी संख्या होती.

१९९१ या चालू शैक्षणिक वर्षासाठी प्रथम वर्षासाठी कला व वाणिज्य १३५ व द्वितीय वर्ष कला व वाणिज्य यासाठी ९० विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतलेला आहे.

अभ्यासकेंद्रामध्ये श्रवणफिती, दृष्यफिती व समृद्ध ग्रंथालयीन सेवा यांचा उपयोग करण्यासाठी आवश्यक त्या साधनांची व्यवस्था करण्यात आली आहे. अभ्यासकेंद्राचे केंद्र संचालक, प्राध्यापक आणि इतर कर्मचारी उत्साहाने मुक्त विद्यापीठाचे काम करीत आहे. याचा उल्लेख करतांना मला अतिशय आनंद होत आहे.

प्रा.पी.एल. कोल्हे.
केंद्र संयोजक

विज्ञान मंच

राज्य विज्ञान मंडळ नागपूर आणि जिल्हा परिषद, जळगांव, शिक्षण विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने राज्यातील सर्व जिल्ह्यात विज्ञान मंच ही योजना शासनाच्या अनुदानाच्या आणि मार्गदर्शनाच्या मदतीने राबविली जाते. गेल्या २० वर्षांपासून आपल्या महाविद्यालयात विज्ञान मंच अतिशय समर्थपणे राबविली जात आहे.

जळगांव जिल्ह्यातील नागरी आणि ग्रामिण भागातील इयत्ता ९वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी प्रवेशपूर्व चाचणी परीक्षा दिनांक १९।८।९० ला आपल्या महाविद्यालयात घेण्यात आली. या चाचणीतून उत्तीर्ण झालेले गुणानुक्रमे पहिले ४० विद्यार्थी जळगांव शहरातून

अ गटासाठी आणि ग्रामिण भागातून ३० विद्यार्थी ब गटासाठी निवडले. दि. ८।९।९० रोजी 'अ' गटाचे उद्घाटन प्रा.अरविंद कर्णिक प्राणिशास्त्र यांच्या हस्ते संपन्न झाले. 'अ' गटाचा संपूर्ण वर्षभराचा नियोजित कार्यक्रम पार पाडण्याची जबाबदारी प्रा.सुरेश जावळे, प्रा.आर.ए.पाटील(प्राणीशास्त्र विभाग), प्रा. पी.डी.तळेले, प्रा.एस.डी.महाजन(रसायनशास्त्र विभाग) प्रा.पी.डी.भोळे, प्रा.बी.यू.पाटील (पदार्थविज्ञान विभाग), प्रा.हेमंत चौधरी, प्रा.जे.एन्.पाटील (गणित विभाग)यांच्यावर सोपवण्यात आली होती. तसेच या वर्षी प्रा.डॉ.तळेले, प्रा.सावळे, प्रा.कर्णिक, प्रा.सौ.गोखले, प्रा.महेश जोशी, प्रा.राणे यांच्या व्याख्यानाचा लाभ मंचच्या विद्यार्थ्यांना झाला. या विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक सहूल म्हणून ब्लो प्लारस्ट, व्ही.आय.पी. इंडस्ट्री तसेच भारत पेट्रोलियम कापरिशन च्या घरयुती गॅस भरण्याच्या कारखान्यास भेट दिली. विद्यार्थ्यांना एल.पी.जी. गॅस घरी स्वयंपाकासाठी वापरला जातो. तो हंडीत कसा भरतात हे प्रत्यक्ष पहावयास मिळाले. बाहेर गावाहून आणलेला गॅस कारखान्यातील प्रचंड बॅरलर्स मध्ये कशारीतीने साठविला जातो हे सुध्दा दाखविण्यात आले. तसेच घरी स्वयंपाक करतांना भडका झाला, स्फोट झाला, आग लागली किंवा इतर काही धोके निर्माण झाले तर त्यावेळी कोणती विशेष काळजी घ्यायची असाते हे नीट समजवून मिळाले. ब्लो प्लारस्ट, व्ही.आय.पी.इंडस्ट्रीज मध्ये लिओ खेळणी, सुटकेरोस, वगैरे कशा रीतीने बनवतात त्याचे संपूर्ण ज्ञान मिळाले. विज्ञानमंच विद्यार्थ्यांना ही सहूल खूपच आवडली. दर शनीवारी विद्यार्थी येत, प्रयोगशाळेत प्रत्यक्ष प्रयोग करीत. विज्ञानयुक्त पुस्तकांचे वाटप होत असे. हे काम यंदा विज्ञानमंच विद्यार्थ्यांनीच सांभाळले. आणि दि.१६।२।९१ रोजी जळगावचे एक सुविज्ञ नागरीक श्री. शरद कुलकर्णी I.A.S.यांच्या उपस्थितीत समारोप झाला. उपप्राचार्य गु.के.येवले यांचे उत्कृष्ट समारोपाचे भाषण झाले. यंदाचे 'अ' गटाचे वैशिष्ट्य म्हणजे समारोपानंतर सुध्दा दोन आठवडे विद्यार्थी आलेत आणि वेळेअभावी न झालेल्या कार्यक्रमाची देखिल पूर्तता करून घेतली. दिपवाळीच्या सुटीत ग्रामिण भागातील म्हणजे 'ब' गटाचे सलग सात दिवसाचे शिबिर आयोजित करण्यात येते. ते यंदा २२।१०।९० ते २८।१०।९० घेण्यात आले. 'ब' गटाचे उद्घाटन प्रा.दि.ह.महाजन उपप्राचार्य यांच्या हस्ते संपन्न झाले. 'ब' गटातील ३० विद्यार्थी विद्यार्थीनी कॉलेजच्याच वसतिगृहात राहिलेले. ह्या गटासाठी प्रा.डॉ.पी.आय.चौधरी, प्रा.सुरेश जावळे, प्रा.आर.ए.पाटील, प्रा.बी.यू.पाटील, प्रा.पी.डी.भोळे, प्रा.डॉ.तळेले, प्रा.पी.डी.तळेले, प्रा.हेमंत चौधरी, प्रा.जे.एन्.चौधरी, प्रा.एम.एस.झोपे आणि प्रा.सौ.गौरी राणे यांचे बहुमोल सहकार्य लाभले. 'ब' गटाचा समारोप प्राचार्य नेमाडे यांच्या हस्ते पार पडला. या प्रसंगी वरचे शिक्षक व पालक उपस्थित होते.

संपूर्ण मंच चा कार्यक्रम यशस्वी रीतीने पार पाडण्यास मला प्राचार्य नेमाडे सर यांचे वेळोवेळी बहुमोल मार्गदर्शन मिळाले तसेच माझ्या विभागातील सहकार्यांचे खूपच सहकार्य मिळाले त्या सर्वांचा मी आभारी आहे.
 डॉ.विठ्ठल शहा
 समन्वयक, विज्ञान मंच.

युवती सभा (कनिष्ठ महाविद्यालय)

विद्यार्थिनींच्या व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी कनिष्ठ महाविद्यालयासाठी स्वतंत्र युवती सभेची स्थापना १९९०-९१ या शैक्षणिक वर्षात करण्यात आली. युवती सभेतर्फे विद्यार्थिनींच्या अंगभूत कलागुणांना प्रोत्साहन मिळावे. यासाठी विविध कार्यक्रम घेण्यात आले.

१) युवती सभेचे उद्घाटन (दि.२२।१।९०) जळगांवच्या सुप्रसिध्द डॉ.सौ.अरुणा पाटील यांच्या हस्ते झाले.

२) व्याख्यान (दि.८।१०।९०) विषय- 'जीवन आणि विनोद'

व्याख्याते- प्रा.कु. मुक्ता महाजन

३) व्याख्यान (दि.१।१०।९०) विषय- 'स्त्री विषयक कायदा'

व्याख्याते- अॅड.सौ.अंबुजा वेदालंकार

४) युवती सभे तर्फे (दि.२।१०।९० ते दि.१६।१०।९०) भेटकार्ड बनविण्याचे वर्ग घेण्यात आले. मार्गदर्शिका-कु.मनिषा चौधरी, कु.वर्षा राणे

५) युवती सभेतर्फे १५ जानेवारी ९१ला विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम घेण्यात आले. त्यात गीतगायन, कथ्यक, रेकॉर्ड डान्स, नाट्य छटा, विविध पोषाख दर्शन असे विविध कार्यक्रम सादर करण्यात आले. कार्यक्रमाचे उद्घाटन प्राचार्य डी.एस.नेमाडे यांनी केले.

१) विविध पोषाख दर्शन- कु.सोनल जाजू(राजस्थानी स्त्री) कु.विशाखा ठोंबरे(भारतीय साडी), कु.कामिनी वारके(गुजराथी स्त्री), कु.मनिषा नेमाडे(तामिळी स्त्री), कु.प्रीती बेलोरकर(केरळी स्त्री), कु.मेघा सावंत(युरोपीयन स्त्री), कु.अनिता नाईक(मेरा जूता है जपानी -सिनेगीताची अॅक्टिंग), कु.निलिमा राव(भिकारीणीचा अभिनय)

२) गीतगायन-कु.स्वराती राजदेरकर, कु.मल्लीका कलकौंडा, कु.शितल शिंदे, संगिता वारके, कु.कुमुदिनी सावळे, कु.संगिता वडे, कु.पुष्पा सावकारे, कु.सीमा भारंबे, कु.प्रज्ञा कुळकर्णी, कु.दुलारी चौधरी, कु.रेखा जोशी, या विद्यार्थिनींनी सिनेगीत,

भक्तीगीत, अहिराणी गीत, विडंबर पर गीत अशी विविध गाणी म्हटली.

३) नाट्यछटा-कु.प्रज्ञा कुळकर्णी (आमचे हे)

कुमारी अर्चना शिरसाठ (आधुनिक हुंडाबळी)

४) विनोद सांगून विद्यार्थिनींचे मनोरंजन कु.किरण सोनवणेने केले.

५) कथ्यक नृत्य-कु.मिनल पाटील व कु.जयश्री चौधरी यांनी सादर केले.

६) सांघिक नृत्य-अकरावी आर्टस् च्या विद्यार्थिनींनी शेतकरी नृत्य सादर केले- कामिनी वारके, प्रीती पाटील, मनिषा नेमाडे, मिनाक्षी चौधरी, बीना तडवी, नीना जोशी, योगिनी जोशी, मीना कदम, पुष्पा सावकारे, विशाखा ठोंबरे, मिनाक्षी भावसार, हेमांगी पाध्ये.

दांडिया नृत्य- अकरावी व बारावी आर्टस्च्या विद्यार्थिनींनी सादर केले.

कामिनी वारके, प्रीती पाटील, मनिषा नेमाडे, मिनाक्षी चौधरी, नीना जोशी, योगिनी जोशी, मीना कदम, मिनाक्षी भावसार, हेमांगी पाध्ये, निलिमा राव, प्रीती बेलोरकर, सीमा भारंबे, प्रज्ञा कुळकर्णी, बोरोले, किरण सोनवणे, वैशाली कानडे. अध्यक्ष

प्रा.सौ.ललीता वाणी
 कार्यकारीणी सदस्या
 प्रा.सौ.सुजाता देशपांडे
 प्रा.सौ.लता पाटील
 प्रा.सौ.उषा सावंत
 प्रा.सौ.कल्पना नारखेडे

कलामंडळ- (कनिष्ठ महाविद्यालय)

मु.जे.क.महाविद्यालयातील कलामंडळाचे उद्घाटन उपप्राचार्य श्री.डी.एच.महाजन यांच्या अध्यक्षतेखाली दि.१०ऑगस्ट १९९० रोजी मराठी चित्रपट आणि दूरदर्शन कलाकार श्री.भैया उपासनी यांच्या हस्ते करण्यात आले. त्यांनी विद्यार्थ्यांसमोर मौलिक विचार मांडून कलेविषयी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. त्यांनी विद्यार्थ्यांना त्यांची स्वाक्षरी ही कथा सांगून कला मंडळाच्या कार्यक्रमाचा प्रारंभ केला.

'सध्याचे राजकीय पक्ष आणि भारताचे भवितव्य' या विषयावर २०सप्टेंबर ९० रोजी वक्तृत्व स्पर्धा आयोजित करण्यात आली होती. या स्पर्धेत अनेक विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

या स्पर्धेत अनिरुद्ध साकळकर यांनी प्रथम क्रमांक पटकाविला तर द्वितीय क्रमांक कु.अर्चना शिरसाठ यांनी मिळविला. तर तृतीय क्रमांक प्रशांत चौधरी यांना मिळाला. या स्पर्धेचे परीक्षक म्हणून प्रा.नंदकुमार भारवं, प्रा.ऐनाले, प्रा.एम.एल.पाटील यांनी काम पाहिले.

२१ डिसेंबर १० रोजी खिडी बु। येथील प्रसिद्ध कवी श्री.तोताराम कोळंबे यांच्या काव्यवाचनाचा आणि काव्यगायनाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला होता. या कार्यक्रमात त्यांनी त्यांच्या देशभक्तीपर कविता, विनोदी कविता आणि पोवाडे गाऊन विद्यार्थ्यांचे मनोरंजन केले. १६ ऑगस्ट १० रोजी श्री.पी.व्ही.पाटील यांचे जादूचे प्रयोग हा कार्यक्रम झाला.

या वर्षाच्या कलामंडळाचा विशेष म्हणजे या वर्षी कलामंडळातर्फे दि.२१ जानेवारी ११ रोजी बहारदार सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला होता. सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे उद्घाटन प्राचार्य डी.एस.नेमाडे यांनी नटराजाच्या मूर्तीसमोर दीप प्रज्वलन करून केले.

सांस्कृतिक कार्यक्रमात मराठी, हिंदी चित्रपटगीते विद्यार्थ्यांनी सादर केलीत. तसेच विद्यार्थी विद्यार्थिनींनी दांडीया रास, ब्रेकडान्स, गरबानृत्य, कोळीनृत्य अशी अनेक मनोरंजक नृत्ये सादर केलीत. चित्रपटगीतात कु.कुमुदिनी सावळे, कु.स्वराली राजदेरकर, कु.मल्लीका कलकोंडा, कु.संगीता वडेर यांची गाणी अधिक सुमधुर होती. तर नृत्यात कु.स्वराली राजदेरकर हिने सादर केलेल्या 'बैरागी' चित्रपटातील 'छोटीसी उमरीयामें लग गया रोग', आणि कु.पौर्णिमा पाटील हिने सादर केलेले 'ज्वेलथीफ' चित्रपटातील 'होठोपें ऐसी बात, मैं छुपाके चली आंघी' या गीतावरील नृत्यांनी सर्वाधिक पसंतीच्या टाळ्या घेतल्या. तसेच रविंद्र चौधरी, नंदू नायडू, प्रकाश करकरे यांनी आकर्षक मनमोहक ब्रेकडान्स सादर केलेत. विशेष म्हणजे यावर्षी सांस्कृतिक कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांमध्ये दांडगा उत्साह दिसून आला. या सांस्कृतिक कार्यक्रमानेच या वर्षाच्या कलामंडळाच्या कार्यक्रमाची सांगता झाली. सर्व सहकारी प्राध्यापकांचे आभार !

प्रा. प्रभाकर भ. चौधरी

क.म. कलामंडळ

अध्यक्ष

कार्यकारीणी

प्रा.एन.डी.चौधरी

प्रा.आर.जी.गुजराथी

प्रा.सौ.ललिता वाणी

प्रा.जे.टी.अत्तरदे

वाद विवाद मंडळ (कनिष्ठ महाविद्यालय)

क.महाविद्यालयातील वादविवाद मंडळाचे उद्घाटन कनिष्ठ महाविद्यालयाचे पर्यवेक्षक श्री.शा.ना.पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली, जळगांव येथील सुप्रसिद्ध कायदेपंडीत श्री.अच्युतराव अत्रे यांच्या हस्ते करण्यात आले. या प्रसंगी त्यांनी विद्यार्थ्यांना वाद विवाद कलेविषयक मार्गदर्शन केले.

"खाजगी शिकवण्यांची आवश्यकता नाही" या विषयावर दि.३ ऑगस्ट १९९० रोजी वाद विवाद स्पर्धा आयोजित करण्यात आली. या स्पर्धेत अनेक विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या स्पर्धेत प्रथम क्रमांक ऐश्वर्य महाजन याने पटकाविला तर द्वितीय क्रमांक कु.अर्चना शिरसाठ हिने मिळविला तर तृतीय क्रमांक प्रशांत चौधरी यास मिळाला. उत्तेजनार्थ म्हणून मल्लीका कलकोंडा हिने नंबर पटकाविला.

तसेच 'आजचा विद्यार्थी दिशाहिन आहे' या विषयावर वाद-विवाद स्पर्धा आयोजित करण्यात आली होती. सर्व सहकारी प्राध्यापकांचे मनःपूर्वक आभार.

प्रा.एम.एल.पाटील

अध्यक्ष

क.म.वाद-विवाद मंडळ

कार्यकारीणी

१) प्रा.सौ.यु.व्ही.सावंत

२) प्रा.एस.ओ.उभाळे

३) प्रा.व्ही.व्ही.बिन्हाडे

प्राध्यापक प्रबोधिनी

या वर्षी मु.जे. महाविद्यालयात विभागवार समित्या स्थानपन केल्याने चैतन्याचे वातावरण निर्माण झाले. प्राध्यापक प्रबोधिनीने (स्टाफ अॅकॅडमी) जणू कार्यक्रमाची धडक मोहीम सुरु केली! स्टाफमधील प्राध्यापकांच्या ज्ञानाला व वक्तृत्वाला अभिव्यक्तीसाठी व्यासपीठ उपलब्ध व्हावे, बाहेरील विद्वान व अभ्यासू वक्तव्यांचा लाभ प्राध्यापकांना मिळावा, विविध कला विज्ञानादि शाखांच्या अद्ययावत ज्ञानाचा प्राध्यापकांना परस्परान्त परिचय व्हावा ही उद्दिष्टे समोर ठेवून कार्यक्रम घेण्यात आले. वृत्तपत्रांनी व जाणत्या नागरीकांनीही या कार्यक्रमाची दखल घेतली याची साक्ष वर्तमानपत्रातील कात्रणांवरून दिसून येईल.

१) प्राध्यापक प्रबोधिनीच्या उद्घाटनाचा सोहळा संस्थेचे अध्यक्ष अण्णासाहेब बेंडाळे यांच्या शुभहस्ते संपन्न झाला. त्यांनी प्राध्यापकांना ज्ञानाच्या बाबतीत अद्ययावत होण्याचा व टि.वि. वरील कॅट्रीवाईड क्लासरूम सारखे कार्यक्रम पहाण्याचा सल्ला दिला. उपाध्यक्ष अप्पासाहेब प्रभाकर पाटील यांनी प्राध्यापकांना विद्यार्थ्यांशी पितापुत्राचे नाते प्रस्थापित करण्याचा मौलिक सल्ला दिला. कार्यक्रमाचे अध्यक्ष प्राचार्य नेमाडे यांनी प्राध्यापकांना तज्ञतेबरोबर बहुश्रुतताही संपादणे आवश्यक असल्याचे सांगितले.

२) प्रा.नंदकुमार भारंबे यांनी "घटनेतील ३७०वे कलम व काश्मिर समस्या" या विषयावर अभ्यासपूर्ण व्याख्यान दिले. त्यात त्यांनी या कलमाचा ऐतिहासिक आढावा घेवून त्याच्या परीणामांचाही उहापोह केला. नंतर काही शंकांच्या प्रश्नोत्तराचा कार्यक्रम झाला.

३) संस्कृतचे ख्यातनाम प्राध्यापक म.मो.केळकर यांनी महाकवी कालीदासांच्या 'मेघदूत' या जगन्मान्य साहित्यकृतीचा आपल्या व्याख्यानातून लालित्यपूर्ण व आस्वादात्मक शैलीत रसिक प्राध्यापकांना परिचय करून दिला. मेघदूतातील सौंदर्य स्थळांचा आस्वाद घेत घेत ती एक चिरंतनाने लेणे त्यालाली कलाकृती कशी आहे याचा साक्षात्कार घडविला.

४) मराठीतील वर्डस्वर्थ बालकवींच्या जन्मशताब्दीची दखल घेण्यासाठी कवयित्री प्रा.सौ.उषा सावंत यांचे 'बालकवी-व्यक्ती आणि काव्य' या विषयावर व्याख्यान आयोजित केले. बालकवी हे मराठी शारदेला पडलेले एक गोड स्वप्न कसे होते ते सांगून त्यांच्या व्यक्तीगत दुर्दैवी जीवनाचा व त्यांच्या अँदुंबर, श्रावणमास, बालविहग या चिरतरुण कवितांचा समर्पक आस्वाद घडविला.

५) "स्त्रियांसाठी ३०% राखीव जागा समाज परिवर्तनासाठी उपयुक्त ठरतील" या महत्वाच्या विषयावर रंगलेला परिसंवाद म्हणजे एक आगळा वेगळा व वैशिष्ट्यपूर्ण कार्यक्रम म्हणावा लागेल. अडीच तीन तास रंगलेल्या या कार्यक्रमाचे अध्यक्ष होते उपप्राचार्य येवले सर. त्यांनी स्वतः, प्रा.सौ.सुजाता देशपांडे, प्रा.एन.डी.चौधरी, प्रा.आर.यु.पाटील, प्रा.नंदकुमार भारंबे यांनी प्रस्तावाच्या विरोधी आक्रमक बाजू मांडण्याचा प्रयत्न केला; तर प्रा.शा.न.पाटील, प्रा.एम.एल.पाटील, प्रा.लता पाटील यांनी प्रस्तावाची बाजू प्रभावीपणे उचलून धरली.

६) "काळा पैसा व त्यावरील नियंत्रण" या महत्वपूर्ण विषयावर नूतन मराठा महाविद्यालयाचे विद्वान प्राध्यापक डॉ.एस.वाय.पाटील यांचे अभ्यासपूर्ण भाषण झाले. त्यांनी पैसा वस्तुमूल्य राहिले नसून जीवनमूल्य कसे बनले आहे व ही विचारसरणी काळ्या पैशाला कसा हातभार लावते हे पटकून

दिले. सभेचे अध्यक्ष डॉ.चिरमाडे यांनी अल्पश्रमात श्रीमंत होण्याची वृत्ती काळ्या पैशास खतपाणी घालणारी व समाजविघातक कशी आहे याचे प्रतिपादन केले.

प्राध्यापक प्रबोधिनीतर्फे या सर्व वक्त्यांचे मनःपूर्वक आभार ! तसेच या सर्व कार्यक्रमांना ज्या जिज्ञासू सहकारी प्राध्यापकांनी उपस्थिती दिली त्याबद्दल 'वक्ता वक्ताची नोहे श्रोतेनीवीण' या न्यायाने त्यांचे 'उतराई' कसे व्हावे ? आमच्या समितीतील सर्व सदस्यांच्या सहकार्याशिवाय वर्षभर हे कार्यक्रम पार तरी पडू शकले असते काय ?

प्रा.शा.न.पाटील

(अध्यक्ष)

प्रा.सौ.सुजाता देशपांडे

प्रा.एम.एस.झोपे

प्रा.इ.बी.माळी

(कार्यकारी सदस्य)

प्रा.एस.व्ही.सोमवंशी

प्रा.आर.ए.पाटील

प्रा.ए.पी.पाटील

विज्ञान मंडळ (कनिष्ठ कहाविद्यालय)

पहिल्या सत्रामध्ये विज्ञान मंडळातर्फे प्रश्नमंजूषा हा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला होता. त्यामध्ये बहुराख्य विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला. विद्यार्थ्यांचे अ,ब,क आणि ड असे चार गट पाडण्यात आलेले होते. त्यांना रसायनशास्त्र, भौतिकशास्त्र, जीवशास्त्र, भूगोल यावर प्रत्येकी दहा प्रश्न विचारण्यात आलेले होते. या कार्यक्रमाला विद्यार्थ्यांचा चांगला प्रतिसाद लाभला. रसायनशास्त्राचे प्रश्न प्रा.जे.डी.नारखेडे, जीवशास्त्रावरील प्रश्न प्रा.आर.ए.पाटील, भौतिकशास्त्राचे प्रश्न प्रा.पी.डी.भोळे व भूगोलावरील प्रश्न प्रा.ए.पी.पाटील यांनी विचारले होते.

दुसऱ्या सत्रामध्ये 'खगोलशास्त्र-एक अध्ययन' यावर मुंबईचे खगोलशास्त्रज्ञ श्री.रा.कृ.सोमण यांचे भाषण आयोजित करण्यात आले होते. त्यांनी दृक्श्राव्य माध्यमाद्वारे कार्यक्रमाला चांगलीच रंगत आणली.

हे सर्व कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी प्रा.ए.पी.पाटील, प्रा.जे.डी.नारखेडे, प्रा.पी.डी.भोळे, प्रा.आर.ए.पाटील, प्रा.व्ही.ए.असोदेकर, प्रा.शा.न.पाटील, प्रा.सौ.सुजाता देशपांडे यांचे चांगले सहकार्य लाभले.

प्रा.जे.डी.नारखेडे

चेअरमन

विज्ञान मंडळ

भूगोल विभाग

मु.जे.महाविद्यालयाच्या भूगोल विभागात १९९०-९१ या शैक्षणिक वर्षापासून एम्.ए./एम्.एस्सी(भूगोल) पदव्युत्तर अभ्यासक्रम सुरु करण्यात आला व त्यासाठी डॉ.प्रा.पी.आर.करमकर प्रा.बाळासाहेब पवार अध्यक्ष (अभ्यास मंडळ भूगोल, पुणे विद्यापीठ, पुणे) प्रा.प्रवीण सप्तर्षी यांची नेमणूक करण्यात आली होती. सुसज्ज ग्रंथालय, भूगोल विभागाची स्वतंत्र प्रशस्त जागा, आवश्यक तेवढी प्रयोग शाळा व त्यातील साहित्य यांचे निरीक्षण करून २० विद्यार्थ्यांना प्रवेश मिळेल अशी मान्यता दिली. याच वर्षी डॉ.प्रवीण सप्तर्षी यांनी पुणे विद्यापीठ भूगोल विभागाच्या वतीने दोन दिवसाच्या वर्कशॉप मध्ये विशेष मार्गदर्शन तज्ञांचे काम पाहिले. डॉ.जोग, भूगोल विभाग पुणे व प्रा.किरदात, भूगोल विभाग, सासवड यांनी भूगोल विभागास भेट दिली. डॉ.जोग यांनी पदव्युत्तर वर्गाच्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

यंदाचे वर्षी भूगोल विभागातील प्रा.बी.एम.पाटील, प्रा.संतोष पाटील, प्रा.भालसिंग, प्रा.डॉ.भोळे, प्रा.मिसेस चौधरी व सौ.प्रा.प्रज्ञा जंगले यांनी रिफ्रेशर कोर्स पूर्ण केला. तसेच प्रा.भारंबे यांनी ओरिएंटेशन कोर्स जयपूर येथे पूर्ण केला.

या वर्षी भूगोल विभागातील प्रा. सिरसीकर व प्रा. भारंबे यांनी बडोदा (गुजराथ) येथे तर प्रा.सौ.जंगले व प्रा.सौ.चौधरी यांनी बंगलोर येथे आपले शोध निबंध सादर केले. प्रा.सिरसीकर व प्रा.एस्.आर.पाटील यांनी 'पर्यावरण व नियोजन' या विषयावर शोध निबंध सादर केला.

या वर्षी भूगोल दिन, जिल्हा भूगोल वार्षिक सम्मेलन जिल्हा स्तरीय वर्कशॉप या कार्यक्रमास विभागातील प्राध्यापकांचा सक्रीय सहभाग होता.

पदव्युत्तर विभागाची सहल, लोहारा ता. जामनेर येथील राज्यपातळी वरील 'शेतीनिष्ट' म्हणून पुरस्कारिलेल्या श्री. विश्वासराव आनंदराव पाटील यांच्या 'शेती' संबधीचा सर्वेक्षणप्रणाली अहवाल विशेष उल्लेखनीय बाब होय. एस.वाय.बी.एस्सी., एस.वाय.बी.ए. च्या विद्यार्थ्यांनी भौगोलिक सहल अर्जांठा परिसरात आयोजित केलेली होती. TyBA/TyBsc च्या विद्यार्थ्यांची पुणे-लोणावळा या परिसरात भौगोलिक सहली आयोजित केल्या होत्या. भौगोलिक सहलीस मार्गदर्शन प्रा.सिरसीकर, प्रा.भालसिंग, प्रा.सौ.प्रज्ञा जंगले, प्रा.भारंबे व प्रा.लंढे यांनी केले.

प्रा.सिरसीकर

भूगोल विभाग प्रमुख

प्राणीशास्त्र विभाग

प्राणीशास्त्र विभागातर्फे दिनांक १९-२० मार्च १९९१ रोजी "निवृत्त शास्त्रज्ञांच्या सामुहीक ग्रामीण विकासात सहयोग" या विषयावर केंद्रीय सरकारच्या डिपार्टमेंट ऑफ सायन्स आणि टेक्नॉलॉजी आणि एनव्हायरमेंट यांच्या सहकार्याने मु.जे. कॉलेज च्या जिमखाना हॉल मध्ये चर्चा सत्र घेण्यात आले. या चर्चासत्रात भारतीय पातळीवर जवळजवळ ६० निवृत्त शास्त्रज्ञांनी आपले या विषयावरील शोध निबंध सादर केले. व त्यावर चर्चा झाली. व सरकारला या विषयाचा अहवाल सादर करण्यात आला. या समारंभाचे उद्घाटन मा. एन.के.ठाकरे कुलगुरु उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ यांच्या हस्ते आणि मा. अण्णासाहेब बेंडाळे यांच्या अध्यक्षते खाली झाला. या चर्चासत्राचे संयोजक प्राचार्य डी.एस. नेमाडे होते व संचालक म्हणून डॉ.चौबे यांनी काम पाहिले.

प्रा. ए.जी. कर्णिक

विभाग प्रमुख.

प्राध्यापकांचे विशेष कार्य

१) प्रा.डॉ.एस.आर.चिरमाडे

- १) "भारतातील हिंदूधर्मसंमत पद्धती व आर्थिक विकास" संशोधनपर लेख राष्ट्रीय संस्कृत चर्चा सत्रात प्रस्तुत
- २) एम.फिल. साठी मार्गदर्शन-जामनेर येथील प्रा.ए.आर.चौधरीना एम.फिल. प्राप्त

२) प्रा.शामकांत कुलकर्णी

- * राष्ट्रीय चर्चासत्रात सहभाग
- १) संस्कृत साहित्यातील पर्यावरण विषयक विचार-पुणे विद्यापीठ
- २) कान टोचण्याविषयीचे संस्कृत साहित्यातील उल्लेख-जळगांव
- ३) सम्बंध विचार-अपोह सिद्धांत-पुणे
- * आकाशवाणी जळगाव केंद्रावरून कार्यक्रम सादर
- १) संस्कृत गंदाकिनी
- २) गीता आणि ज्ञानेश्वरी
- ३) प्रकाश किरणे

३) प्रा.डॉ. अकबर रहमानी

- १) महाराष्ट्र राज्य उर्दू अकादमीच्या सदस्य म्हणून निवड
- २) महाराष्ट्र राज्य पाठ्य पुस्तक मंडळ पुणे येथील उर्दू भाषा तज्ञांचे पॅनेलवर निवड
- ३) राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीने महाराष्ट्र व इतर राज्यातील इतिहासाच्या पाठ्यपुस्तकांचे टिकात्मक अध्ययनावर आधारित उर्दू पुस्तक "कोमी एकजेहती और मिसाबी किताबें" यांचे प्रकाशन
- ४) उर्दू भाषेत "अकलियतां के तालिमी हक और मसायल" (अल्पसंख्याकांचे शैक्षणिक हक आणि प्रश्न) पुस्तक प्रसिध्द
- ५) आकाशवाणी जळगाव केंद्रावरून मौलाना अबुल कलाम आझाद, मौलाना मुहम्मद अली, उर्दू पत्रकारिताचा इतिहास, अ.रहीम खानखानों आणि उर्दू नातिया शायरी या विषयावर भाषणे.
- ६) द. लोकमत जळगाव मध्ये 'अकबरनामा' व 'खान्देशनामा' व 'उर्दू वृत्तपत्राचा कानोरा' या सदरा खाली विविध विषयावर ३० लेखांचे प्रकाशन
- ७) उर्दूचे सुप्रसिध्द कवी डॉ.इकबाल व त्याची शायरी वर पाकिस्तानात प्रकाशित झालेले ५० पुस्तकाचे Reviews वर आधारित उर्दू 'मा.आमोजगार' जळगावच्या विशेषांकाचे प्रकाशन
- ८) गालिब कलचरल अकाडमी बँगलोर (कर्नाटका) तर्फे 'मौलाना आजाद पारितोषिक'

४) प्रा.स.दि. सिरसीकर

- १) दि.२२-१२-९० ते १४-१-९१ 'भूगोल दिना' निमित्त आयोजित सेमीनार चे संयोजक मू.जे.महाविद्यालयात 'भूगोलाचा अभ्यासक्रम' या चर्चासत्रात सहभाग.
- २) दि.१४ जानेवारी १९९१ 'मकर संक्रांत' व सूर्याचे राशीभ्रमण या संदर्भात 'डॉ. अण्णाराहेब बेंडाळे'

महाविद्यालयात भाषण

३) दि. १४-१६ फ्रे. १९९१ रोजी बडोदा, महाराजा सयाजीवार गायकवाड विद्यापीठात 'शोध' निबंधाचे वाचन
XIIth Indian Geographical Meet at Vadodara.

४) जळगांव जिल्हा भूगोल मंडळाचे वार्षिक आधिवेशन. रावेर महाविद्यालयात दि. ३/३१९९१ भू-गोल संबंधी
नवा विचार शोध निबंधाचे वाचन

५) दि. २७ व २८ जूलै १९९० रोजी पुणे विद्यापीठ भूगोल विभाग व मू.जे. महाविद्यालय भूगोल विभागातर्फे
आयोजित दोन दिवसांच्या चर्चासत्राचे संयोजक Statistical Methods & Survey

६) १० मे १९९१ ते २१ मे १९९१ राज्य स्तरीय प्रज्ञाशोध परीक्षेत उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांना 'राष्ट्रीय
प्रज्ञाशोध परीक्षेच्या' तयारी निमित्त नागपूर येथे १० दिवसांच्या शिबिरात मार्गदर्शक तज्ञ.

७) DST & SSE (Delhi) & M.J. College आयोजित कार्यक्रमात शोध निबंध सादर दि. १९/२०
मार्च ९१ "Environmental Education in environmental planning and Environmental
Management".

५) प्रा. वी. एम. पाटील:-

१) २१ ऑक्टो. ते १९ नोव्हें. १९९० या कालावधीत अलिगढ येथील विद्यापीठात Refresher Course
पूर्ण केला. विषय पर्यावरण-शास्त्र.

२) भूगोल दिनानिमित्त आयोजित कार्यक्रमात सक्रीय सहभाग ११वी/१२वी भूगोल अभ्यासक्रमा संबंधीचा
निबंध सादर

६) प्रा. एस. आर. पाटील:

१) १४ जानेवारी ९१ रोजी भूगोल दिनानिमित्त आयोजित कार्यक्रमात पुणे विद्यापीठ भूगोल विषयाच्या अभ्यास
क्रमावर निबंध सादर

२) भूगोल दिनानिमित्त आयोजित डॉ. आण्णासाहेब बेंडाळे महाविद्यालयातील चर्चेत सक्रीय सहभाग

३) २१ ऑक्टोबर ते १९ नोव्हेंबर या कालावधीत अलिगढ येथील विद्यापीठात Refresher Course
पूर्ण केला. विषय:- पर्यावरण शास्त्र.

४) दि. ३/३/१९९१ रोजी रावेर येथील जळगांव जिल्हा भूगोल मंडळाच्या वार्षिक आधिवेशनात 'पर्यावरण
शास्त्र व नियोजन' या विषयावर निबंध वाचन सादर.

५) दि. १९ व २० मार्च ९१ रोजी D.S.T. & S.S.E. (Delhi) and M.J. College Jalgaon आयोजित
केलेल्या कार्यक्रमात शोध निबंधाचे वाचन " Role of Environmental Education in environmental
planning and environmental Management "

७) डॉ. ए. एस. भोळे :

१) ३ मार्च ते ३१ मार्च ९१ या कालावधीत अलिगढ येथील विद्यापीठात Refresher कोर्स पूर्ण केला.
विषय:- राजकीय भूगोल.

२) आय.सी.एस.आर. तर्फे मजूर झालेल्या शोध निबंधाचे कार्य सुरु.

८) प्रा. आर.आर.भालसिंग

१) दि. १३-१-९१ ते १३-२-९१ या कालावधीत अलिगढ येथील विद्यापीठात Refresher कोर्स पूर्ण केला.

विषय:- Rural Planning and Rural Development

९) प्रा.सौ.एस.ए.चौधरी

- १) दि.३ मार्च ते ३१ मार्च १९९१ या कालावधीत अलिगढ येथील विद्यापीठात Refresher कोर्स पूर्ण केला. विषय:- Political Geography.
- २) XIth I.I.G. Conference Sponsored by Bangalore University Bangalore. dt.10-12 Jan 1990. शोध निबंध सादर

१०) प्रा.सौ.पी.पी.जंगले:-

- १) III IGI Conference on Geomorphology at PUNE. दि.२२-२४ डिसेंबर १९९० शोध निबंध सादर
- २) XIth I.I.G Conference Sponsored by Bangalore University Bangalore. dt.10-12 Jan 1990. शोध निबंध सादर

११) प्रा.सजय.एन.भारंगे

- १) दि.२७ व २८ जूलै १९९० रोजी पुणे विद्यापीठ भूगोल विभाग व मू.जे.कॉलेज भूगोल विभागातर्फे आयोजित दोन दिवसांच्या चर्चासत्रात सक्रीय सहभाग.
- २) XIth Indian Geographer's Meet Sponsored by M.S.University Baroda at Vadodara. Paper presented on "Efficiency of agricultural land utilization in Jalgaon Dist. dt. 14-16 Feb 1991
- ३) Attended Orientation Programme at University of Rajstan, Jaipur, Scheduled from 15th April to 11th May 1991.

१२) प्रा.व्ही.पी.लढे

- १) III IGI Conference in Geomorphology at Pune. dt.21-23 Nov 1990. Paper Presented.

१३) प्रा.एम.के.येवले डॉ.आर.टी.चौधरी डॉ.पी.पी.पाटील

- तृतीय वर्ष विज्ञान Physics and Electronic Science अभ्यासक्रमांतर्गत 'Classical Electrodynamics' पुस्तक प्रसिध्द

१४) प्रा.एस्.एस्.पाटील

- एप्रिल-मे ९० मध्ये पुणे विद्यापीठाने पुणे येथे आयोजित केलेला 'Solid State Physics' विषयावर रिफ्रेशर अभ्यासक्रम पूर्ण केला.

१५) प्रा.एस्.एस्.पाटील प्रा.बी.आर.रडे डॉ.आर.टी.चौधरी

- १) डिसेंबर ९० जानेवारी ९१ मध्ये देवी अहिल्या विश्वविद्यालयाने इंदौर येथे आयोजित केलेला Energy

विषयावर रिफ्रेशर अभ्यासक्रम पूर्ण केला.

२) जानेवारी ११ मध्ये इंदौर येथे झालेल्या ७८ व्या इंडियन सायन्स कॉंग्रेस मध्ये सहभाग.

१६) प्रा.एस्.एस्.पाटील डॉ.आर.टी.चौधरी

जानेवारी ११ मध्ये अमळनेर येथे आयोजित केलेल्या उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या 'Under-graduate Syllabus Framing for Physics' च्या कृतिसत्रात सहभाग.

१७) प्रा.वी.आर.रडे प्रा.वी.टी.इंगळे

जानेवारी-फेब्रुवारी ११ पुणे विद्यापीठाने पुणे येथे आयोजित केलेला 'Waves and Oscillations विषयावर रिफ्रेशर अभ्यासक्रम पूर्ण केला.

१८) डॉ.आर.टी.चौधरी डॉ.जी.डी.तळेले डॉ.पी.पी.पाटील

तृतीय वर्ष विज्ञान Physics अभ्यासक्रमांतर्गत 'Elements of Materials Science' पुस्तक प्रसिध्द

१९) डॉ.आर.टी.चौधरी डॉ.जी.डी.तळेले प्रा.आर.एल.राणे

१) नोव्हेंबर-डिसेंबर १० मध्ये पुणे विद्यापीठाने आयोजित केलेला "Methods of Mathematical Physics and Semiconductor Devices" विषयावर रिफ्रेशर अभ्यासक्रम पूर्ण केला.

२) नोव्हेंबर १० मध्ये AERB, Bombay यांनी पुणे येथे आयोजित केलेल्या "Nuclear and Radiation Safety" या विषयावरील चर्चासत्रात सहभाग

२०) डॉ.आर.टी.चौधरी

१) २० ऑक्टोबर १० रोजी जळगाव आकाशवाणी "लेझर किरण एक चमत्कार" या विषयावर व्याख्यान

२) फेब्रुवारी ११ मध्ये बडोदे येथे झालेल्या 'Thermoluminescence and its applications' या चर्चासत्रात सहभाग

२१) डॉ.जी.डी.तळेले

१) १० नोव्हेंबर १० रोजी जळगाव आकाशवाणीवर सूक्ष्मलहरीद्वारे दळणवळण या विषयावर व्याख्यान

२) फिजिक्स या विषयात एम्.फिल आणि पी.एच्.डी (संशोधन) साठी मार्गदर्शक म्हणून पुणे विद्यापीठाची मान्यता.

३) फेब्रुवारी ११ मध्ये औरंगाबाद येथे झालेल्या "High Temperature Superconductivity" या चर्चासत्रात सहभाग

२२) डॉ.जी.डी.तळेले डॉ.पी.पी.पाटील

जानेवारी ९१ मध्ये जळगांव येथे झालेल्या १६ व्या महाराष्ट्र राज्य विज्ञान प्रदर्शनाचे परीक्षक म्हणून कार्य केले.

२३) डॉ.ओ.एच.महाजन

फेब्रुवारी ९१ मध्ये बडोदे येथे झालेल्या 'Thermoluminescence and its applications' या चर्चासत्रात Aggregale TL centres in NaCl:Ba' नावाचा शोधनिबंध सादर केला.

२४) डॉ.पी.पी.पाटील

१) १ सप्टेंबर ९० रोजी जळगाव आकाशवाणीवर 'सूपर कॉम्प्यूटर्स' या विषयावर व्याख्यान
२) जानेवारी ९१ मध्ये जळगावच्या आर.आर.विद्यालयात, १६ व्या महाराष्ट्र राज्य विज्ञान प्रदर्शनाच्या निमित्ताने 'संगणक-वैज्ञानिक चमत्कार' या विषयावर व्याख्यान
३) मार्च ९१ मध्ये मॅनेजमेंट इन्स्टीट्यूटने पुणे येथे आयोजित केलेल्या MCM-Programme या कृतिसत्रात सहभाग.

२५) प्रा.एस्.के.भोळे

इलेक्ट्रॉनिक सायन्स विषयांतर्गत "मॉयक्रोप्रोसेसर बेसड डिजीटल फिल्टर्स" विषयावर संशोधन करून कोल्हापूर येथील शिवाजी विद्यापीठातर्फे एम्.फिल प्राप्त.

२६) प्रा.ए.जे.चौधरी

फिजिक्स विषयांतर्गत "कॅन्डीकेशन ऑफ फोटोइलेक्ट्रोकेमिकल सोलर सेल" विषयावर संशोधन करून वल्लभविद्यानगर, गुजराथ येथील एस.पी.विद्यापीठा तर्फे एम्.फिल प्राप्त.

२७) प्रा.एच.वी.गाजरे

डिसेंबर ९० मध्ये हैद्राबाद विद्यापीठाने हैद्राबाद येथे आयोजित केलेला ऑरिएन्टेशन अभ्यासक्रम पूर्ण केला.

२८) प्रा.एस्.एस्.टोणगावकर

जानेवारी ९१ मध्ये पुणे विद्यापीठाने पुणे येथे आयोजित केलेल्या 'Ion Sources' या कृतिसत्रात सहभाग

२९) प्रा.आर.एल.राणे

प्रथम वर्ष विज्ञान Physics अभ्यासक्रमांतर्गत 'Physics Practicals' पुस्तक प्रसिद्ध.

**Paper Published during 90-91
Zoology Dept.**

30) S.M. Jawale

Paper published in Journal of Morphology, University of Michigan. Michigan U.S.A. Jan 91.Vol.36,183-192. Tittle of the article "Morphology of Overioles of Sphaerodena rusticum-Belostomatrdar Heteroptera-Insecta".

31) V.B. Shah

"Isonicotincc acid hydrazide inhibits cell population growth during teratogenesis of chlck embryo". Indian J. Expt. Biology Vol.29 Jan 1991 PP.12-15

32) R.T. Mahajan

Paper Published in "Trends in ecotoxicology" Proceeding of the symposium held at Madras Dec.1990.Vol.1 page 203-208. Title "Effect of Various Chemicals on proteolytic enzyme activity and microbial load on Storage and drying of papain

33) Dr.E.M. Wath

(a) Attended the symposium sponsored by U.G.C. New Delhi and National Envinmental Science Academy held at Department of Geology Shri Venkatesh University Tirupati on 28th to 31st December 1990, and honoured as a chairperson of one of the session and one of the Judge for selecting the Young Scientist award.

Paper accepted entitled as "Effect of qytocis in Blood sugar level in Fresh Water crab-Paraltepphusa jacluomoutil (Rathdum)

34) E.M. Wath, U.S. Manudhane, A.G. Karnik

(b) Paper accepted and published in proceeding of 78th Indian National Science congress held at Indore on 4th January to 8th Janurary 1990 entitled as "Study of dehydrogenase in the tissues of aestivating fresh water Snail-Melavoides Linealus (Gray)"

(c) Paper is in press of Journal of Ecobiology entitled "Effect of Salinity on SH level contents in the Various tissues of Prog-Rana tigrina"(Daud)"

(d)9th All India Symposium on Reproductive Biology and comparative endo crinology held at School of life sciences, Bharathidasan University, Tiruchy-24

Published the papers in proceeding

1)"Neuroendo crinology of Prosobranch-Melanoides Lineatus"(Gray)

35) E.M.Wath U.S. Manudhane

(2) "Studies of Reproductive Biology of Prosobranch-Melanolder Lineatus"(Gray)

E.M.Wath

(e) IS .D.B. symposiun 1990-91 held at Department of Zoology utkal university, varivihar, Bhubvaneshwar paper entitled as "Studies on the breeding habit and Development of Prosobranch-melanoides Lineatus (Gray)

refreshner courses/Conferauces/Symposium/Workshops.

36) S.M. Jawale

Paper presented at 78th Annual Meeting of Indian Sciece congress Jan, 4-10,

1991 held at Indore. Title of the paper "Histochemical studies of Ovaries tissue of *Sphaeroence rusticam*. Belostomatidae-luseeta"

37) R.T. Mahajan and G.K. Mhajan (M.Sc.Sr. Student)

Paper presented at the 11th Annual meeting of the Academy of environmental Science and symposium on air and water pollution-title "Effect and extract of plaubs on frihes"

38) U.S. Manudhane

(1) Attended the refresher course in Zoology (physiology) at Marathwada Unviersety Aurangabad 2nd Dec-29 Dec.90

(2) Attended the Symposium on water and air pollution and 11th Annual meeting and Academy of environmental Science. Held at Aurangabad 22-23 Dec.1990

39) B.K. Pardeshi

Attended Refresher course at Marathwada Unviersety Aurangabad 3 August- 1st Sep.1990 on Subject Endocrinology.

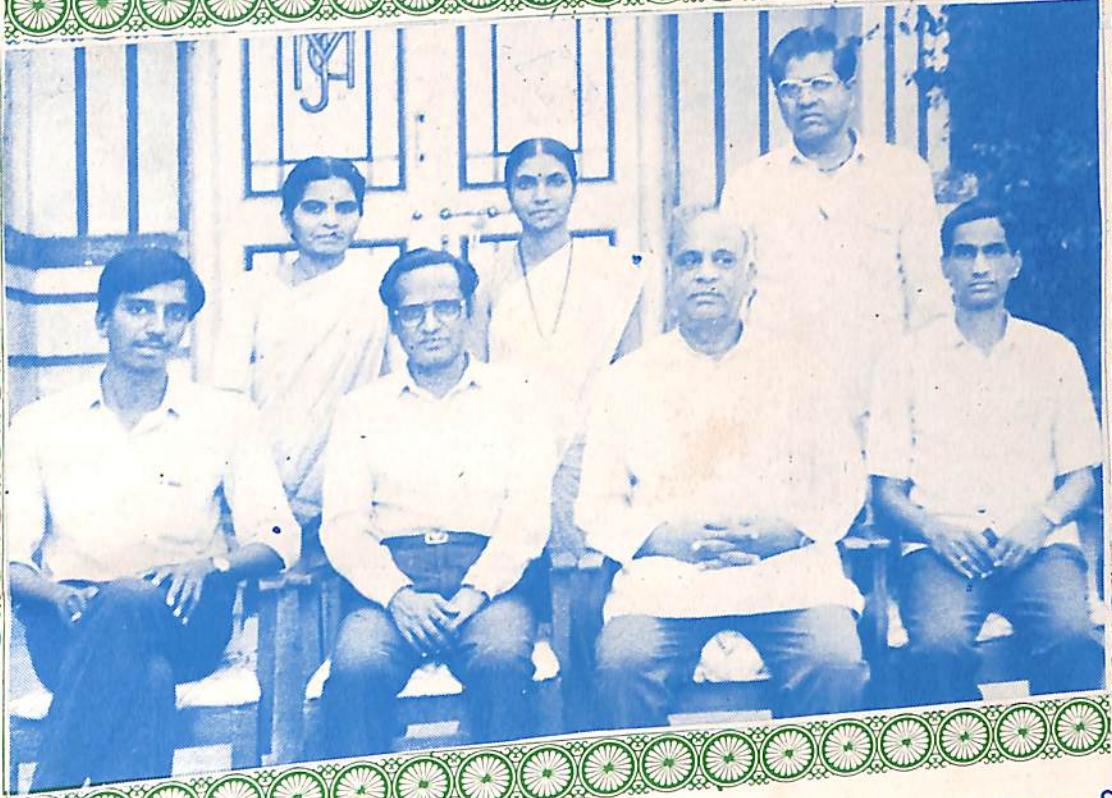

१९८९-९० या वर्षातील विविध पारितोषिके/शिष्यवृत्ती मिळविणारे मानकरी

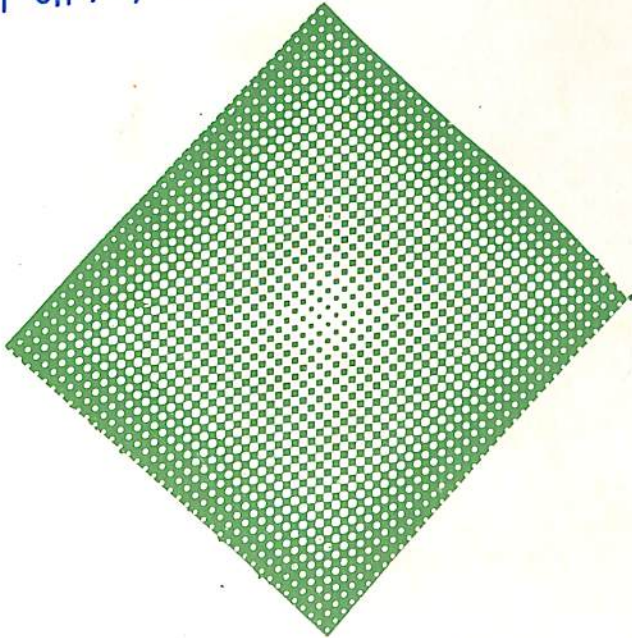
क्र.पारितोषिक/शिष्यवृत्ती	तपशील	परीतोषिक/शिष्यवृत्ती मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्याचे नांव
१. खेर गंभीरमल पारितोषिक	सर्वोत्कृष्ट विद्यार्थी(महाविद्यालयातील)	निवेदिता यशवंत वझे
२. पी.व्ही.स्तनपारखी पारितोषिक	प्रथम वर्ष कला आणि प्रथम वर्ष विज्ञान या वर्गातून महाविद्यालयात सर्वप्रथम येणारी विद्यार्थीनी.	कु.प्रज्ञा निळकंठ झोपे
३. डॉ.के.व्ही.पराडकर पारितोषिक	वारावी विज्ञान या परीक्षेत जीवशास्त्र या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	विभागून:-१.चित्तरंजन प्र.चौधरी २.हरमीत कौर जुनेजा ३.स्वाती सागर न्याती ४.चेतनानंद प्रफुल्ल पाठक
४. डी.यू.वाणी पारितोषिक	वारावी विज्ञान या परीक्षेत गणित या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारे विद्यार्थी	गिरीश दयाराम चौधरी
५.डी.आर.नाडकर्णी विज्ञान पारितोषिक	वारावी विज्ञान परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	कु.रेणु सुभाष पंडीत
६.तापीराम भगवान चौधरी आणि रमाबाई चौधरी (थोरगव्हाण) पारितोषिक	वारावी विज्ञान परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारे विद्यार्थी	कु.रेणु सुभाष पंडीत
७.वि.वा.गंधे आणि सत्यभामा गंधे पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला प्रधान (मराठी) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	साहेबराव त्रंबक भुक्न.
८.प्रा.म.ना.अदवंत शिष्यवृत्ती	तृतीय वर्ष कला प्रधान (मराठी) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	साहेबराव त्रंबक भुक्न
९.नर्मदाबाई नवलराम पाटील पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला प्रधान (मराठी) एस.वाय. टी.वाय.मिळून या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारी विद्यार्थीनी	साहेबराव त्रंबक भुक्न
१०.वारजिभे-शिष्यवृत्ती	वारावी कला परीक्षेत इंग्रजी या विषयात महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारी विद्यार्थीनी	कु.स्वाती सुधाकर कुलकर्णी
११.सौ.शांताबाई पाटील(हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	उच्च माध्यमिक कला(वारावी कला) परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक येणारी आणि याच महाविद्यालयात प्रथम वर्ष कला या वर्गात प्रवेश घेणारी विद्यार्थीनी.	कु.स्वाती सुधाकर कुलकर्णी
१२.सौ.लिला महादेव अदवंत	उच्च माध्यमिक कला (वारावी कला)	कु.स्वाती सुधाकर कुलकर्णी

क्र.पारितोषिक/शिष्यवृत्ती	तपशील	परीतोषिक/शिष्यवृत्ती मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे नांव
१३.तापीराम भगवान आणि रमाबाई चौधरी (थोरगव्हाण)पारितोषिक.	या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी. बारावी कला परीक्षेत महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थिनीत सर्वप्रथम येणारी विद्यार्थिनी.	कु.स्वाती सुधाकर कुलकर्णी.
१४.सौ.शांताबाई पाटील(हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	महाविद्यालयात,अकरावी कला या वर्गात प्रवेश घेणारा व दहावीच्या परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	सतिश मधुकर चौधरी
१५.सौ.शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	बारावी वाणिज्य परीक्षेत महाविद्या- लयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा व प्रथम वर्ष-वाणिज्या या वर्गात याच महाविद्यालयात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी.	कु नीता वीरेन्द्र कावडीया
१६.पाटील-पोतनीस पारितोषिक	बारावी ते पदव्युत्तर वर्गामधील उत्तम चारित्र्य, वर्तणुक असणारा व चांगली शैक्षणिक पात्रता असणारा,(अपेक्षितपणा आवश्यक नाही)महाविद्यालयीन शिक्षण घेत असतांना कॉलेज-मेस मध्ये स्वतःच्या मदतीसाठी काम करणारा विद्यार्थी	मोहन तुकडू डोंबरे
१७.विमल,पिता,भोजू चौधरी पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान,प्रधान (रसायन शास्त्र)या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारी विद्यार्थिनी	कु.सविता सुका चिरमाडे
१८.महादेव काशिनाथ थत्ते पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान, या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्व प्रथम येणार विद्यार्थी.(Without Backlog)	कु.सविता सुका चिरमाडे
१९.सौ.शांताबाई पाटील(हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	उच्च माध्यमिक विज्ञान(बारावी विज्ञान)या परीक्षेत या महाविद्यालयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा व प्रथम वर्ष विज्ञान या वर्गात या महाविद्यालयात प्रवेश घेणारी विद्यार्थिनी.	कुचित्रलेखा बालगुंडू चौधरी
२०.प्रा.अं.ग.चिपळूणकर पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला(इंग्रजी) ह्या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा व याच महाविद्यालयात एम.ए.(प्रधान इंग्रजी)च्या वर्गात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी.	राजूसिंह महासिंह पाटील
२१.सौ.शांताबाई पाटील(हैद्राबाद)	या महाविद्यालयात अकरावी विज्ञान	समीर वसंतलाल व्होरा

क्र.पारितोषिक/शिष्यवृत्ती	तपशील	परीतोषिक/शिष्यवृत्ती मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे नांव
शिष्यवृत्ती	या वर्गात प्रवेश घेणारा व शालांत परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	
२२.मनुभाई देसाई पारितोषिक	या महाविद्यालयात प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये शालांत परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	समीर वसंतलाल व्होरा
२३.सौ.शांताबाई पाटील(हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	या महाविद्यालयात अकरावी वाणिज्य या वर्गात प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांमधील शालांत परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	विक्रम आनंदराव पवार
२४.सौ.शांताबाई पाटील(हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	तृतीय वर्ष(वाणिज्य)या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी.	मनोज हसमुखलाल परमार
२५.कै.बाबूराव लेले पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला या परीक्षेत इंग्रजी (आवश्यक)या विषयात महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	राजूसिंह महासिंह पाटील
२६.सौ.लीला महादेव अदवंत पारितोषिक	प्रथम वर्ष कला या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	निर्मला डालू ढाके
२७.शरद डी.प्रधान पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान (संख्या शास्त्र प्रधान) परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	विनोद दशरथ पाटील
२८.रामभाऊ प्रभुदेसाई पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला (मराठी जन.व स्पे. एस्.वाय.व टी.वाय.मिळून)सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	साहेबराव त्रंबक भुक्कन
२९.डॉ.एस.आर.पुर्णतांबेकर पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला परीक्षेत प्रमुख विषय हिन्दी घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	कावेरी ललित चौधरी
३०.प्रा.मो.स.भावे पारितोषिक	प्रथम वर्ष वाणिज्य या वर्गातून वार्षिक परीक्षेत अर्थशास्त्र या विषयांत सर्वाधिक गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांस	राजेश चंद्रभान पांडे
३१.प्रा.मो.स.भावे पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला या वर्गातून अर्थशास्त्र हा विशेष विषय घेऊन(द्वितीय व तृतीय वर्षातील अर्थशास्त्राचे एकुण पेपर)सर्वाधिक गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांस	किरण प्रल्हाद चौधरी
३२.प्रा.मो.स.भावे पारितोषिक	एम.ए.वर्गातून अर्थशास्त्र हा विषय संपूर्ण स्तरावर घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांस.	कु.चारुशिला प्रदीप देशमुख

नेमिवंत धांडे, उपप्रा.एम्.के. येवले, प्राचार्य डी.एस.नेमाडे, प्रा. अरुण पाटील.
उभे- प्रा.डॉ.मालती जावळे, प्रा.सौ. शोभा चौधरी, प्रा. एस्.ए.असोदेकर

● प्रकाशक
प्राचार्य डी. एस. नेमाडे
मुलजी जेठा महाविद्यालय जळगांव ४२५००२ • फोन ४२८१, ७३६३

● मुद्रक
आनंद प्रिंटेर्स
११५/५ जिल्हापेठ, जळगाव ४२५००१ • फोन ५३४०

● मुखपृष्ठ व अंतरंग सजावट
प्रमोद घोडके, मंगेश क्रिएशन्स
गिरीकमल गुरुकुल कॉलनी, जळगाव ४२५००२